

HRVATSKA OBZORJA

Časopis Matice hrvatske u Splitu

Broj 7./2023.

HRVATSKA OBZORJA

Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu

Broj 7./2023.

Nakladnik

Ogranak Matice hrvatske u Splitu

Za nakladnika

Snježana ŠETKA

Glavna urednica

Snježana ŠETKA

Uredništvo

***Hicela Ivon, Ante Dundić, Ljubomir Gudelj, Mihaela Lovrić,
Marko Mustić, Miro Radalj, Grozdana Ribičić i Velimir Strinić***

Grafička priprema

Nenad Nazlić

Lektura

Toni Čapeta

Tisak

'Slobodna Dalmacija' Split / Hanza Media

ISSN 1330-2957

Adresa Ogranka MH u Splitu: Marmontova 1, 21000 Split

Mobitel: 098-361-884

E-mail: maticahrvatska.st@gmail.com

web stranice: <https://www.omh-split.hr>

Časopis izlazi jednom godišnje

HRVATSKA OBZORJA

Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu

Broj 7./2023.

Kazalo

Snježana ŠETKA	
Uvodnik.....	str. 7

I. POVIJEST I POLITIKA

1. Kuzma KOVAČIĆ	
Kuna – nezamjenjivi hrvatski novac.....	str. 11
2. Blanka MATKOVIĆ	
Poslijeratni protukomunistički otpor u Gradu Splitu i okolici (1945.-1947.).....	str. 17
3. Mihovil BIOČIĆ	
Etika liječnika s crvenom zvijezdom, kokardom i hrvatskim grbom Zagreb 1945., Vukovar 1991., Knin 1995.....	str. 27
4. Don Ivan BODROŽIĆ	
Utjecaj svetoga Jeronima na hrvatsku kulturu i duhovnost.....	str. 43
5. Blanka MATKOVIĆ	
Hrvatska revolucionarna mladež u dosjeu Janoša Vitta (1959.).....	str. 49
6. Darko UTOVAC	
Don Ivo Prodan – buditelj hrvatske državotvorne svijesti.....	str. 55
7. Zvonimir VEIĆ	
Harambaše, serdari i vitezovi	str. 87

II. PRIRODOSLOVLJE

GRUPA AUTORA Mladen Šolić, Danijela Šantić, Ana Vrdoljak Tomaš,
Slaven Jozić, Iva Stojan, Stefanija Šestanović

Morska mikrobna ekologija - 75 godina Laboratorija za mikrobiologiju IOR-a Split.....	str. 103
--	----------

III. KULTURA

1. Tatjana ALAJBEG
Osvrt na operu „Tosca“ Giacoma Puccinija – otvorenje Splitskoga
ljeta 2023.....str. 121
2. Tatjana ALAJBEG
Iščeznuće umjetničke kritike.....str. 123
3. Ante ČALETA
Umjetničko stvaralaštvo Jurja Plančića.....str. 125
4. Nikola ŠTAMBAK
Proslava 100-tog rođendana ugledne francuske psihologinje
dr. sc. Mire Štambak u Parizu.....str. 129
5. Branka BUZOLIĆ, Tea-Tereza VIDOVIĆ SCHREIBER
Miro Gavran – lutkarski igrokazi.....str. 133
6. Tado ORŠOLIĆ
Prikaz knjige autora Jakova KARMELIĆA: Volim Bol – Bolske striške,
Općinska knjižnica Hrvatska čitaonica Bol, studeni, 2022., str. 441str. 149
7. Luko PALJETAK
Sonetni vijenac za Tonka Maroevića.....str. 155

IV. PROGRAM OMH U SPLITU

1. Program 31. Dana Matice hrvatske u Splitu.....str. 163
2. Inicijativa za podizanja replike spomenika don Mihovilu Pavlinoviću u
Splitu upućena Gradu Splitu.....str. 165
3. Potpora inicijativi za preimenovanje Zračne luke Split u Zračnu luku
Sveti Jeronim.....str. 168
4. Izjava dalmatinskih ogranaka MH protiv najave promjena naziva
ulica u Zagrebu, među kojima je i Ulica Filipa Lukasa,
predsjednika MH od 1928. do 1945.str. 169

Snježana ŠETKA

UVODNIK

Pred nama je novi broj časopisa „Hrvatska obzorja” za 2023. godinu. Još bogatiji nego proteklih godina.

U njemu ćete naći zanimljive članke u kojima autori rasvjetljavaju hrvatsku povijest i događaje o kojima se i danas uglavnom šuti u Hrvatskoj.

Početak ove godine ostali smo bez kune, našeg novca i preuzeli euro, dogovoreni novac Europske unije. Osobno je ne mogu prežaliti i istinski mi je žao što smo je tako olako zamijenili valutom s kojom nam je došlo toliko muka, poskupljenja, nepovjerenja, pa i nelagode kad nam provjeravaju ispravnost novčanica, što malo gdje u Europi rade. Stoga *Obzorja* otvaramo člankom Kuzme Kovačića, kreatora izgleda našeg novca, kune.

Hrvatska povjesničarka dr. sc. Blanka Matković, Splićanka s britanskom adresom, ovaj put nam donosi dva intrigantna članka. Prvi je posvećen Hrvatima koji su nakon 1945. imali hrabrosti iskazati otpor komunističkim vlastima u Gradu Splitu. Rad je to koji je splitskoj publici prezentiran na tribini „Hrvatsko srce” koja je održana u travnju ove godine u Splitu u spomen na hrvatske velikane povodom 200 godina rođenja dr. Ante Starčevića te 150 godina rođenja dr. Rudolfa Horvata i Antuna Gustava Matoša.

U drugome članku, dr. Matković bavi se organizacijom ‘Hrvatska revolucionarna mladež’ koja je od osnutka 1958. godine djelovala na području Imotske krajine. Okupljala je dvadesetak članova s područja Imotskog, Širokog Brijega, Posušja i Tomislavgrada, a među članovima je bio i Dinko Jonjić, hrvatski politički zatvorenik koji je preminuo u kolovozu ove godine. Cilj organizacije je bio uspostava samostalne hrvatske države na čitavom području nekadašnje Nezavisne Države Hrvatske pa su razgovarali i o nabavi oružja za ustanak i povezivanju s hrvatskom emigracijom.

S iste tribine donosimo i članak dr. Mihovila Biočića, ravnatelja Kliničke bolnice Split u doba Domovinskog rata, o etici liječnika na primjerima Zagreba 1945., Vukovara 1991. i Knina 1995. godine.

O utjecaju svetoga Jeronima na hrvatsku kulturu i duhovnost piše don Ivan Bodrožić koji je baš ove godine dobio Nagradu Splitsko – dalmatinske županije koja je za svoga sveca zaštitnika izabrala baš svetog Jeronima. Žu-

panija je pokrenula i inicijativu za promjenu naziva Zračne luke Kaštela u Zračnu luku Sveti Jeronim za što je dobila i potporu Ogranka Matice hrvatske u Splitu.

Posebno sam zahvalna autoru Darku Utovcu koji je 'Hrvatska obzorja' obogatio člankom o don Ivi Prodanu, sinu Janjine na Pelješcu, buditelju hrvatske državotvorne svijesti. On je, piše Utovac, 'prvi u Dalmaciji prigrlio učenje Oca Domovine dr. Ante Starčevića i jasno rekao da Dalmacija, na temelju hrvatskog državnog prava, treba biti sjedinjena s ostalim hrvatskim zemljama u jedinstvenu hrvatsku državu'. Darko Utovac je sa 17 godina otišao u HOS i stao u obranu Hrvatske.

Naši prirodoslovci iz Instituta za oceanografiju i ribarstvo s kojima nas je spojio znanstveni simpozij u studenom prošle godine za 70. rođendan MH u Splitu, slave 75 godina Laboratorija za mikrobiologiju. Skupina autora: Mladen Šolić, Danijela Šantić, Ana Vrdoljak Tomaš, Slaven Jozić, Iva Stojan i Stefanija Šestanović, otkrivaju nam svijet mikrobiologije i ukazuju na njegov značaj. I ovim putem im zahvaljujem što su nam odškrinuli vrata svoga svijeta.

Prvi put za naš časopis piše i Ante Čaleta, voditelj splitske podružnice Hrvatske matice iseljenika s kojom smo ove godine započeli uspješnu suradnju koju nastavljamo i dogodine ako Bog da. Sve na tragu očuvanja hrvatskog identiteta.

OMH u Splitu pokrenula je inicijativu za postavljanje spomenika don Mihovilu Pavlinoviću na Trgu s njegovim imenom na Bačvicama. Don Mihovil je bio jedan od utemeljitelja i vođa Narodne stranke i hrvatskog preporoda u Dalmaciji. Čitavog života je bio snažan zagovornik sjedinjenja Dalmacije s ostatkom Hrvatske. Zagovarao je hrvatske nacionalne interese, cjelovitost i samobitnost domovine Hrvatske i isticao od kojeg je značaja čuvanje hrvatskog nacionalnog bića, pučanstva, vjere, rada i odgoja, posebice za mladež.

Kao zastupnik u Dalmatinskom saboru (1861.) u doba prevage autonomaske stranke u Dalmaciji održao je govor na hrvatskom jeziku, što je bilo izazovno i hrabro. Njegova dugogodišnja borba za položaj hrvatskog jezika rezultirala je prihvaćanjem njegova prijedloga da se hrvatski jezik uvede kao službeni u sve dalmatinske državne urede (1883.).

Mi danas imamo hrvatsku državu, Republiku Hrvatsku, samostalnu, međunarodno priznatu. A naš jezik hrvatski, jedan je od 24 službena jezika

Europske unije. I ako Bog da, do kraja ove godine imat ćemo i Zakon o hrvatskom jeziku. Inicijativu je pokrenula upravo Matica hrvatska okupivši jezikoslovce na zajedničkom zadatku. Inicijativu i Matičin prijedlog prihvatila je Vlada RH i uputila ga u saborsku proceduru za donošenje zakona. Upravo je prošao prvo čitanje u Hrvatskom saboru. Kad bude usvojen, bit će to - 'ostvarenje sna', kako je rekao predsjednik Matice hrvatske Miro Gavran.

Donosimo i IZJAVU dalmatinskih ogranaka Matice hrvatske koji su ustali protiv najave gradskih vlasti u Zagrebu za preimenovanje nekoliko ulica, nazvanih po imenima znamenitih Hrvata kakav je bio i naš predsjednik Matice hrvatske don Filip Lukas koji je MH vodio od 1928. do 1945. godine. Zahvaljujem dopredsjedniku OMH u Trogiru Ivanu Pažaninu na toj inicijativi i pripremi IZJAVE koju su prihvatili ogranci u Trogiru, Splitu i Podstrani.

Kuzma KOVAČIĆ

KUNA – NEZAMJENJIV HRVATSKI NOVAC

„... kojega će vazda negdje biti, poput rimskoga, do Sudnjega dana. Eto, ispuniše nam se oni najraniji dječji snovi iz Konobe na najljepši mogući način. Dugo je trebalo čekati, ali strpljenje se isplatilo. Prasak koji popratit će puštanje u optjecaj Tvoje Kune imat će veću snagu od teške haubice ili bacača raketa. ... Tad će Tvoja Kuna, dragi Kuzma, zasjati kao zlato, a onim mrtvim hrvatskim vojacima kao sunce u hladnomu grobu.”

(Kuzma Rajčević, moj prvi rođak: Pismo iz ratnog Dubrovnika/ odlomak, 1993.)

Pišem ove ispovjedne retke kao autor hrvatskoga kovanog novca - kune i lipe, kao Hrvat i hrvatski državljanin, s velikom tugom u srcu, jer mi je žao naroda. Ali i zbog tolike ljubavi koju sam s kunom utkao u taj blistavi hrvatski povijesni čas.

Prisjećam se na početku jednog obiteljskog događaja od prije pedesetak godina. Bio sam s mamom u Trstu u posjetu njezinoj prvoj rodici iz Hvara. Muž mamine rodice, Talijan, u razgovoru za stolom počeo je govoriti o „talijanskoj Dalmaciji”, na što mu je moja majka, misleći na talijanske okupacije hrvatske zemlje, odgovorila: „Došli ste dva puta, ali treći put ne ćete!” Prisjetio sam se toga, nemojte se čuditi, nastojeći shvatiti prežalosnu odluku hrvatskih državnih vlasti da ukine kunu i prihvati euro kao službeni hrvatski novac. Naime, u novijoj hrvatskoj povijesti do sad je dva puta uvedena kuna kao hrvatski novac i zatim - dva puta ukinuta. Samo, prvi put ukinule su je nasilno jugoslavenske, protuhrvatske vlasti, a ovaj put, elegantno, hrvatske državne vlasti.

„Mendacium incarnatum!” („Utjelovljena laž!”, riječi bl. Alojzija Stepinca kojima je označio komunizam)

Ukinućem kune darovan je hrvatski monetarni, a slijedom toga i financijski suverenitet drugima i time je napravljena za sad nesaglediva šteta hrvatskoj državi i narodu, posebno mladom našem naraštaju koji će zbog toga svoj život vjerojatno morati živjeti za stranca. Osim prikrivene želje i organiziranog nastojanja posttuđmanovskih vlasti da se ukloni ime našeg novca, razlog ukinuća kune i uvođenja eura podupiratelji te neshvatljive odluke, hrvatski komunistički kapitalisti, javno su i bez srama objasnili i opravdavali - svojim boljim poslovanjem (ta tko drugi osim njih uopće može i smije poslovati?).

To, a ne čuvanje nacionalnog blaga i bogatstva koje će nam još jednom operušati stranac, bila je njihova zvijezda vodilja u tome „velikom pothvatu”. Stoga ne mogu shvatiti, kao ni većina hrvatskih ljudi, ponavljam, tu strasnu želju sljedbenika „Utjelovljene laži” da izbriše ime kune, odustajući zbog toga cilja čak i od bitnog dijela hrvatskoga suvereniteta. Takva odluka opravdava se praktičnim razlozima kao što su financijska stabilnost, lakše trgovanje, nestabilnost u svijetu, bankarska sigurnost Europske unije i slično, ali ne spominje se nikad i skriva se činjenica da je to čin političke samovolje posttuđmanovskih i, dakako, stranih politika – po potpisanom, skrivenom od hrvatske javnosti, obveznom pristanku Hrvatske na uvođenje eura u pregovorima o ulasku u Europsku uniju (direktiva!), i po očitovanoj odlučnosti da se ne dopusti nacionalni referendum o tom pitanju. Još žalosnija je činjenica da pokušaj prikupljanja potpisa za održavanje takvog referenduma nije, zbog svoje kratkovidne sebičnosti, podržala sva politička javnost i stranke od kojih se to očekivalo, pa je u tome pokušaju nedostajalo tek tridesetak tisuća potpisa hrvatskih državljana.

Bio sam svojedobno svjedokom sramotnog događaja u Hrvatskoj narodnoj banci, čudnog raspoloženja naših političara na proslavi (zamislite!) 20. obljetnice uvođenja kune, kad su se tada najviši državni politički i financijski dužnosnici tajnovito smijuljili na spomen kune, znajući što nam se sprema – polagani rasap našeg nacionalnog suvereniteta.

Iz povijesti znamo da je gubitak monetarnog odnosno financijskog suvereniteta presudan za opstanak neke države. Nije, dakle, teško reći zašto još tolike države članice Europske unije nisu prihvatile euro – upravo zato da bi sačuvale svoj nacionalni, državni suverenitet. Te države, poput Poljske ili Danske, ostvarile su gospodarski i svaki drugi boljitak i napredak više od ostalih, jer su znali što znači imati vlastiti novac. Svjedočimo, prije i nakon prihvaćanja eura, velikoj predvidljivoj i očito negdje isplaniranoj inflaciji, koju nam je donijela ta novost, valuta pripremljena za velike operacije bogatih država i svjetskih bogatuna koji bi htjeli biti, umjesto Boga Jedinoga, naši novi bogovi, a ne za dobro manjih i siromašnijih država i naroda. Euro, uostalom, nije svugdje isto vrijedan iako je financijska vlast u Europskoj uniji centralizirana. Novčanice „važnijih” država euro-zone su, doznajemo, čak i tajno označene. Sav njihov dotadašnji novac, njihova valuta, spremljen je i trajno čuvan, a naše kune bit će uništene, kako su se odmah „pohvalile” naše vlasti - novčanice izrezane i korištene za građevinski materijal („specijalni laki beton”), a kovanice rastopljene – da ne propadnu. Kakvo poniženje naroda!

U publikacijama vezanim uz obljetnice izdavanja kune, u naoko objektivnim a zapravo vrlo tendencioznim tekstovima („Dva desetljeća hrvatske kune”; Zagreb, 2013., Hrvatska narodna banka i Arheološki muzej u Zagrebu) i „KUNA, 25 godina novčane jedinice Republike Hrvatske”; Zagreb, 2019., Hrvatska narodna banka) dovodi se „između redaka” zapravo u pitanje ispravnost svojedobne odluke o nazivu hrvatskog novca - kuna umjesto kruna. Ti su tekstovi očevidno „nadahnuti” političkim pogledom koji je zavladao nakon preminuća tvorca suvremene hrvatske države Franje Tuđmana, pogledom koji se grusti svakog jasnog izraza hrvatstva. Eto, zato smo ostali bez kune, stabilnijeg i puno ljepšeg novca od eura, a pravi je cilj „operacije euro” bio, zapamtimo, brisanje imena KUNA.

Radost stvaranja KUNE

U središtu smo ratnih zbivanja u Hrvatskoj, srpske agresije na Hrvatsku, zima na proljeće 1993. Raspisan je pozivni natječaj za oblikovanje hrvatskog kovanog novca, kune i lipe, na koji su bili pozvani sedmorica kipara (Kosta Angeli Radovani, Kažimir Hraste, Želimir Janeš, Kuzma Kovačić, Velibor Mačukatkin, Damir Mataušić i Stipe Sikirica), u času u kojemu sam u rodnome Hvaru klesao novi oltar naše katedrale, tri godine nakon oblikovanja brončanih vratnica iste stolnice. U vremenskoj stisci, ali u posebnom duhovnom ozračju, navečer, zamijenivši dlijeto olovkom, crtao sam prve skice za likovno rješenje hrvatskog kovanog novca. Vjerujem da je lijepo duhovno raspoloženje u kojemu sam oblikovao oltar bilo ono nadahnuće koje je urodilo dobrim plodom i u toj novoj zahtjevnoj kiparskoj zadaći. Uz crteže izradio sam i gipsane modele, kako se u natječaju od nas tražilo, te na natječaju pobijedio.

Osim radosti koju nam je donio naziv hrvatskoga novca, radosti koju sam prigodno izrazio poetskom slikom „hrvatskog novčića koji će odsad zvoniti u rukama i džepovima naše djece”, veoma sam se radovao, naravno, tome da ću naš kovani novac imati čast napraviti i, konačno, da sam ga uspio lijepo oblikovati. Trebalo je, naime, oblikovati lica i naličja (vrlo plitki reljefi!) devet apoena optjecajnog kovanog novca s likovima bića iz hrvatske flore i faune, s riječima i simbolima u načelno zadanoj kompoziciji – 1 kuna (slavuj), 2 kune (tunj), 5 kuna (mrki medvjed), 1 lipa (kukuruz), 2 lipe (vinova loza), 5 lipa (hrast lužnjak), 10 lipa (duhan), 20 lipa (maslina) i 50 lipa (velebitska degenija), nominale s likom kune u trku i lipovom grančicom te hrvatskim državnim grbom, imenom hrvatske države, girlandom i godinom izdavanja (otkivanja), sve prema uvjetima i sadržaju koje je odredila Komisija za pripremu prijedloga koncepcije monetarnog sustava i

izradu novčanica Republike Hrvatske. Shvatio sam odmah da je bit pravoga rješenja u dosljednoj podređenosti kružnoj kompoziciji, kako je oblikovan i antički novac posijan po hrvatskome tlu, po poljima antičke Salone – Solina, kolijevke hrvatske državnosti, gdje još pjevaju slavuji. I još nešto važno sam shvatio: trebalo je oblikovati te likove na budućim kovanicama kao - živa bića, da budu simboli oživljene hrvatske državne slobode. O tome u katalogu izložbe „Kovani novac Republike Hrvatske”, održane u Modernoj galeriji u Zagrebu 1996. (15. siječnja do 15. veljače), na kojoj je bilo izloženo sve o nastanku kuna i lipa, od prvih skica do modela i otkovanog novca, piše Igor Zidić, stručni član natječajne komisije, u predgovoru naslovljenom „Kuna iz Kuzmine ruke”: „...Ništa, dakle, nije priječilo da se zanos posla koji je – na slavu Božju – baš bio obavio prenese i na djelo „hrvatskog novčića”. Čini se da je iluminiranost, obasjanje koje je Kuzma bio stekao radom u katedrali bila, u taj čas, njegova nedostižna prednost: ne mogu se oteti dojmu da je Svjetlo vodilo njegovu ruku stazom dobrote i istine. Tko vidi njegove modele zaista može upitati čime je oblikovan list lipe: dahom ili rukom? Tko na modelima zapazi njegove girlande vidjet će kako je lagan bio dodir prstiju i gline, kako obazriv i kako nježan. Zamijetit će, također, da Kuzma razgovara, s puno pouzdanja, sa svim svojim životinjama, ribama i biljkama poput sv. Franje i da ne uvećava time tek svoju dobrotu, nego da proširuje *svijet ljudi u svijet Božjih stvorenja*. ... Tako sam, pišući 1991. pohvalu Kuzminoju ruci, u povodu izložbe njegovih hvarskih Vrata, dospio napisati i djelomičnu pohvalu hrvatskom novčiću iz 1993. Bog je htio da neki sadržaji Vrata žive i u našem novcu, a Kuzmina se ruka postarala da im životnost, istina i u simboličnu zbilju preobučeni Krist – si licet parva componere magnis – budu isti. Ne mogu se oteti dojmu da je Kuzmu, ovog puta, i prije naše Komisije, bio već izabrao Učitelj.”

Akademik Dalibor Brozović, jezikoslovac i numizmatičar koji je oblikovao koncept hrvatskog kovanog novca, u svome predgovoru katalogu iste izložbe „Predložci Kuzme Kovačića za hrvatski kovani novac” između ostalog piše: „Hrvatski je kovani novac visoko ocijenjen od međunarodne stručne numizmatičke kritike. Na umjetničku još čekamo, a vjerujemo da će biti dobra. S obzirom na ulogu Kuzme Kovačića u stvaranju hrvatskih kovanica, umjetnička ocjena njegovih predložaka i nacrtu sigurno neće škoditi njegovu ugledu suvremenog kipara.”

Izložbu je svečano otvorio hrvatski Predsjednik, akademik Franjo Tuđman, koji je konačnu odluku Hrvatskog državnog sabora o nazivu hrvatskog novca i potaknuo, i tom prigodom potvrdio vjeru da će hrvatski novac nazivom kuna, kao izraz i simbol hrvatskog suvereniteta, to ostati trajno, a ne privremeno kako su odlučili njegovi nedostojni nasljednici. Ja sam tome svjedok, a ne oni! On zasigurno nije želio ni mogao očekivati da se nakon dvije (srpske) pljačke hrvatskoga blaga zamjenom valute u Kraljevini Jugoslaviji, i zatim u onoj komunističkoj, može dogoditi nešto slično, sad u suverenoj Hrvatskoj koju je stvarao - ovaj put zamjenom kune eurom.

Katarza

Sad je, naime, jasno da nam ta nova „fujmoneta” (riječ skovao Hrvoje Hitrec) i prateća joj inflacija nije samo podigla cijene kruha i mrkve, nego da je svakom hrvatskom čovjeku od njegove imovine odnijela mnogo, što znači da je i ovaj put zamjena monete neizbrojivo mnogo ispraznila hrvatsku riznicu (novac, zlato i drugo blago i bogatstvo). Euro, valuta nametnuta nam bez našeg otpora, krhka je stvarnost, stablo bez korijena, k tomu i ružan. Nacionalni simboli, hrvatski povijesni velikani i drugi identitetski sadržaji na novčanicama i kovanicama s kojima se svakodnevno u radosti identificirao svaki pojedini hrvatski čovjek, time i čitava nacionalna zajednica, zamijenjeni su bezličnim, sivim zidinama „kule babilonske” ove raskršćanjene Europe, a kovanice nalik su žetonima iz kockarnica. U odnosu, pak, na hrvatski kovani novac - kune i lipe, redom djela hrvatskih kipara, ne samo euro nego i kovani novac tolikih „velikih država” amaterski je uradak. Prateći zbivanja u današnjem „naprednom”, nestabilnom svijetu lako je zamisliti da se tu ružnoću, opću bezličnost novca i željelo „darovati” državama i narodima, tako da zaborave svoju slobodu i suverenost – svoj glavni teški grijeh. Taj „grijeh” je, međutim, Hrvatima najveće blago, koje su kroz duga stoljeća ispovijedali i branili. Zato mi Hrvati volimo svoju KUNU! Kao što Židovi vole i nikad ne mijenjaju šekel, svoju nacionalnu valutu.

Nekidan, prolazeći postajama Križnoga puta na Svetom Ksaveru u Zagrebu, u vrtu samostana i crkve franjevac trećoredaca glagoljaša, moleći pod Golgotom, čitam na dvije kamene spomen-ploče uklesane riječi. Na prvoj, lijevoj: „Hrvati 1941. proglasiše Hrvatsku nezavisnom. U krvavom II. Svjetskom ratu izgubiše nezavisnost i od pobjednika bijahu masovno ubijani i nemilosrdno proganjani.” Na drugoj, desnoj: „Hrvati 8. listopada 1991. pod vodstvom Franje Tuđmana proglasiše svoju državu samostalnom i obraniše je čudom Božje dobrote i junaštvom svojih sinova.”

Tad sam se prisjetio one zgrade na početku ovog pisma, riječi moje majke upućene „obiteljskom strancu”: „... treći put ne ćete!” Hrvatski novac opet će se zvati - KUNA.

Kuzma Kovačić

U Hvaru, 27. listopada 2023.

Blanka MATKOVIĆ

POSLIJERATNI PROTUKOMUNISTIČKI OTPOR U GRADU SPLITU I OKOLICI (1945.-1947.)

(Serija tribina „Hrvatsko srce“ – U spomen na hrvatske velikane / povodom 200 godina rođenja dr. Ante Starčevića te 150 godina rođenja dr. Rudolfa Horvata i Antuna Gustava Matoša/, Split, Nadbiskupsko sjemenište, 18.4.2023.)

Pred kraj Drugog svjetskog rata, odnosno 14. travnja 1945., osnovana je prva vlada tadašnje Narodne Republike Hrvatske, u staroj gradskoj vijećnici, na Narodnom trgu u Splitu, gradu koji u medijima još uvijek često nosi stigmatu „partizanskog“ grada, a često i orjunaškog grada. S područja poslijeratne Općine Split u Narodnooslobodilačkom pokretu sudjelovalo je 28.000 stanovnika, a poginulo je 3.600 partizana i 1.866 „žrtava fašističkog terora“. Među borcima bila su 172 nositelja *Partizanske spomenice 1941.* i 19 narodnih heroja. Među najistaknutijim splitskim komunistima bili su Vicko Krstulović (rođ. 1905. u Splitu, sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, ministar unutarnjih poslova Federalne Države Hrvatske, ministar pomorstva FNRJ, ministar rada FNRJ, predsjednik Prezidija Sabora NRH, narodni heroj), Ante Jurjević-Baja (sekretar KPJ za Dalmaciju, narodni heroj) i Vice Buljan (rođ. 1905. u Sinju, vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a, predsjednik Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Dalmaciju, zastupnik u Saboru NRH, ministar ribarstva NR Hrvatske, narodni heroj).

No, zanimljivo je da je literatura o tzv. Antifašističkom, „jugoslaven-skom“ Splitu oskudnija nego što bi se moglo očekivati, s obzirom na prethodne navode. U bivšoj Jugoslaviji objavljena su mnogobrojna izdanja o dalmatinskim postrojbama i vojnim operacijama u Dalmaciji u Drugom svjetskom ratu, no svega tri knjige koje sistematičnije prikazuju povijest Splita u tom razdoblju i to *Glas Splita 1943.-1944.* (1977.), u kojoj su objavljeni tekstovi iz glasila koje je izlazilo od 14. kolovoza 1943. do 15. listopada 1944. godine, zatim *Kronologija Splita 1941.-1945.* (1979.) i *Split u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945.* (1981.). Nadopunjeno izdanje knjige *Kronologija Splita 1941.-1945.* objavljeno je u tiskanom izdanju 2011., naslovljeno *Antifašistički Split, Ratna kronika 1941.-1945.*

O drugoj strani, odnosno hrvatskoj strani, ratnog i poslijeratnog Splita nije pisano, osim ako izuzmemo kraće tekstove koji su od 1990. do danas

objavljivani u raznim publikacijama, a žrtve komunističkog terora u Splitu još uvijek su većim dijelom isključene iz znane nam povijesti. U ovoj dvorani, u kojoj smo se danas okupili, prije šest godina predstavljena je prva knjiga koja je popunila taj prazan prostor. Bila je to moja zbirka arhivskih dokumenata *Split i srednja Dalmacija u dokumentima OZN-e i UDB-e 1944.-1962., Zarobljenički logori i likvidacije*. Spomenuta zbirka predstavlja prvu knjigu u kojoj upravo ti stradalnici imaju glavnu riječ, a predstavljeni dokumenti pokazuju da su se „osloboditelji“ obračunavali s tzv. „partizanskim“ gradom na način jednak onom kojem su svjedočili brojni drugi hrvatski gradovi i sela.

Dakako, komunistička represija, koja je poharala hrvatske prostore, nije bila slučajna. Naime, jugoslavenski su se komunisti još u ljeto 1944. ubrzano počeli pripremati za uspostavu vlasti i obračun s neistomišljenicima. Dana 22. lipnja 1944. iz zasjede je ubijen istaknuti splitski HSS-ovac Vojko Krstulović. Ubio ga je ratni zločinac i komunist Tito Kirigin, kasnije predsjednik *Hajduka* i osoba čiju godišnjicu smrti još uvijek obilježavaju splitska djeca Orjune, uz potporu četnika iz nekih susjednih zemalja. Nas, koji se na njihova nostalgična sjećanja na „dobrog čovjeka“ Kirigina osvrćemo povijesnim činjenicama o njegovim zlodjelima, prijavljuju *Facebooku* koji nas kažnjava ograničavanjem naših računa na *Facebooku* na mjesec dana, pod optužbom da smo mi ti koji navodno promičemo zločin. Ne začuđuje takvo postupanje mladih stražara Orjunine ostavštine, čiji su se predci u ratnom i poslijeratnom Splitu začahurili u komunističkim redovima, zahvaljujući kojima njihovi potomci još uvijek uživaju u nezaslužnim stanovima i drugim povlasticama. Uostalom, nakon zauzimanja Dubrovnika, Ante Jurjević – Baja poslao je izvješće, u kojem je ustvrdio da „bilo kako bilo ubit ih se mora“. Bilo kako bilo, danas nas se ušutkati mora.

Krstulovićeva likvidacija bila je tek uvod u komunističku represiju u Splitu. Dana 25. srpnja 1944. OZN-a VIII. korpusa poslala je dopis opunomoćeniku OZN-e Komande splitskog područja, u kojem je zatraženo da težište rada bude usmjereno „najviše i uglavnom na sređivanje kartoteke narodnih neprijatelja, špijuna, agenata itd. u oslobođenim i neoslobođenim gradovima i selima, a naročito ovim posljednjim“. Izvješće OZN-e za oblast VIII. dalmatinskog korpusa, upućeno 1. kolovoza 1944. OZN-i za Hrvatsku, potvrđuje da su takvi popisi sastavljeni i drugdje. Osim toga, u spomenutom dokumentu ističe se da je „IV. splitska brigada u akciji na Kijevo, uhvatila oko 20 narodnih neprijatelja, koji se prema podacima Vrličkog Odreda mogli streljati, što je i učinjeno, ali bez prethodnog ikakvog preslušanja i bar formalne presude“ te da je „u akciji ubijeno i oko 20 žena iz istog sela“, a to je učinjeno kao „odmazda, što su tamo prije samog napada zaklati neki dru-

govi i drugarice, a u čemu su učestvovala čak i žene”. Štoviše, „na sektoru Mosora, gdje operišu jedinice Mosorskog odreda streljano je u posljednje vrijeme više ljudi, za koje se je imalo podatke da sarađuju sa okupatorom i narodnim neprijateljima, ali streljanja su izvršena bez ikakova suđenja od strane naših vojnih sudova”. Slično je postupala i OZN-a splitskog područja koja je 18. rujna 1944. dostavila Sudskom vijeću Vojnog suda VIII. korpusa pri Komandi splitskog područja predmete optuženih Ivica Ivana Antina, rođenog 1920. u Segetu kraj Trogira, i Marka Maretića Božinog, rođenog 1887. u Sičanima kraj Dicma, s prijedlogom da ih se kazni strijeljanjem.

Split je zauzet krajem listopada 1944. godine. Odmah po zauzimanju grada razoružani domobrani, ratni mornari, oružnici, redari i financijski stražari, zajedno sa časnicima, internirani su i to djelom u vojarni Gripe, a djelom u kući Dešković na Obali. U Splitu je navodno zarobljeno oko 800 vojnika. Prema navodima Huga Gazina, člana Okružnog komiteta KPH i tajnika Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora, istog dana mornari i domobrani prvo su povučeni u vojarnu, gdje su položili oružje, nakon čega su otpremljeni na Gripe, „koje smo odredili kao bazu za njihovo okupljanje”. Gazin procjenjuje da se u tom trenutku na Gripama zateklo oko 2 000 ljudi, o kojima je tijekom dana „brigu” preuzeo Štab 26. divizije. „Koliko se sjećam, kasnije su gotovo svi uključeni u naše jedinice, a čini mi se da je od mornara formirana naša mornarička pješadija”, zaključuje Gazin. No, sačuvani dokumenti predstavljeni u zbirci dokumenata o Splitu i srednjoj Dalmaciji dokazuju da je taj navod netočan. Brojni zarobljenici u splitskim logorima Gripe i Firule su odvođeni na likvidacije na Lovrinac i Kevinu jamu.

O likvidacijama splitskih logoraša i drugih zarobljenika na dalmatinskom području svjedoči i sačuvano izvješće Drage Desputa, člana Sudskog odsjeka Glavnog štaba NOV-a i PO Hrvatske upućeno Centralnom komitetu KPH 17. siječnja 1945., u kojem se navodi da je tijekom boravka u Dalmaciji „stanovite nepravilnosti”:

„Prvo, sve je rađeno vrlo nekonspirativno. Tako su na primjer iz zatvora i zarobljeničkog logora u Splitu odvođeni zatvorenici i zarobljenici u kamionima u grupama različitog broja sa izjavom, da idu u vojsku. Razumije se, da je to bilo vrlo providno i neuvjerljivo, jer nitko ne može vjerovati da će se zatvorenici i zarobljenici ravno iz zatvora ili zarobljeničkog logora voziti u kamionima u jedinice, dok naši borci idu pješice, a s druge strane, kad su porodice likvidiranih počele obilaziti naše jedinice tražeći svoje članove i razumje se nisu ih mogli pronaći, brzo im je postalo jasno što se je s njima desilo. Vrativši se svojim kućama, razumije se da o tome nisu šutile, nego na veliko pripovjedale.

Drugo, kod sprovođenja te mjere upotrebljavani su ljudi nedovoljno ozbiljni, što dovoljno dokazuje priloženi prilog komandanta zarobljeničkog logora u Splitu druga Milate¹, u kojem je iznio uz službeni pečat logora i svoj potpis tačan broj lica, koji su iz logora odvedeni i jačinu pojedinih grupa, uz usmeni komentar, da su ta lica odvedena u podrum neke zgrade gdje su postreljana“.

U međuvremenu, nastavljena su uhićenja u Splitu, pa su tako, primjerice, u zatvor sudskog vijeća dopraćene dvije žene iz Komande mjesta Kaštela, gdje su bile zlostavljane – palili su im noge, itd. – a za koje se tijekom postupka ustanovilo, da nisu gotovo ništa krive, zbog čega ih je bilo potrebno osloboditi. Sve trgovine su zatvorene, a svi ravnatelji srednjih škola smijenjeni. Početkom prosinca i padom Knina zauzeti su posljednji dijelovi Dalmacije, a broj ranjenika u Splitu drastično je porastao. No, unatoč toj činjenici iz gradske bolnice otpuštene su milosrdne sestre, a njihova mjesta preuzele su bolničarke NOV-a.

Sredinom studenog 1944. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju priznao je da su „ulaskom vojske u gradove pravljene greške“, a „što se tiče ratnih zločinaca i slugu okupatora, među kojima se nalazi i nekoliko katoličkih svećenika, oni su od narodnog suda suđeni, a njihove osude obrazložene konkretnim dokumentima“. U dokumentu je također istaknuto da „vodimo računa da se po ovoj liniji ne bi pretjeralo“ te se OZN-a „u novoj situaciji prilično snašla, iako je bilo slučajeva nesnalaženja i izvjesnih propusta“. Među „kažnjenim“ svećenicima bio je i drniški župnik fra Žarko Carev, kao i brojni dubrovački svećenici. Osude su postojale samo fiktivno, kako u spomenutom izvješću priznaje i Ante Jurjević. Ljudi su likvidirani po brzom postupku, a takvi slučajevi zabilježeni su i u Splitu.

Likvidacije su nastavljene i kasnije, o čemu svjedoči izvješće OZN-e o stanju u postrojbama Hrvatske divizije KNOJ-a od 5. srpnja 1945. godine. U Izvješću je zapisano:

“Negativne karakteristike tog perioda sastojale su se u krutosti i neelastičnosti boraca i rukovodioca, naročito kod izvršavanja specijalnih zadataka. Za primjer navodim slučaj iz V. brigade koji se je dogodio u Splitu. Zadatak je bio konspirativno izvršiti streljanje jednog špijuna. Zadatak je izvršen na taj način da su tri borca Narodne Odbrane sa šmajserima na gotovo proveli dotičnoga oko šest sati uveče, dakle po čistom danu, do sred Splita. ‘Konspirativno’ su ga streljali tako da su potrošili dva šanzera šmajserke municije, jer je dotični nakon dobivenih nekoliko

1 Ante Kaif

metaka u stomak i prsa pao u jamu i vikao 'samo sam ranjen'. Zastavnik koji je imao za dužnost organizirati i izvršiti taj zadatak raportirao je štabu brigade 'zadatak je izvršen'. Takove i slične pojave prilikom vršenja specijalnih zadataka a i vojničkih karakterišu vojničko stanje u prvom periodu života jedinica Hrvatske Divizije Narodne Odbrane."

Unatoč svim ovim dokumentima, a s obzirom na činjenicu da do ovog trenutka nisu provedena sustavna istraživanja partizanskih zločina i represije u Splitu, nemoguće je reći o kolikoj ukupnoj brojci uhićenih i likvidiranih bi se moglo raditi.

Ipak, spomenuti dokumenti izvrsno oslikavaju razmjere partizanske represije i komunističkih zločina u Dalmaciji, pa tako i na splitskom području, u prvim tjednima po zauzimanju dalmatinskih gradova i sela. Stoga, ne začuđuje broj onih koji su u trenutku ulaska partizanskih postrojba u njihova naselja sigurnost potražili na skrovitim mjestima, često uz podršku rodbine koja ih je opskrbljivala hranom i obavještavala o kretanju vojske i milicije. Ovo će rezultirati skorim osnivanjem brojnih križarskih skupina koje su se upravo u Dalmaciji najduže održale. Desetljećima se o tim događajima tek povremeno i potihom govorilo u najužem obiteljskom krugu, a nedostupnošću izvora i nepostojanjem demokratskih sloboda bilo kakva znanstvena istraživanja tih događaja bila su onemogućena. Osobito su velom tajne bili obavijeni pokušaji vojnog otpora, odnosno djelovanje križarskih skupina diljem Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine, koje će uglavnom biti okončano tek šest godina nakon završetka Drugog svjetskog rata, zarobljavanjem duvanjskog križara Mirka Kapulice 1950. te uhićenjem imotskog križara i nekadašnjeg pripadnika Kapuličine križarske skupine Nedjeljka Piplice 1951. godine. Njihove križarske skupine djelovale su i u splitskom zaleđu, odnosno na prostoru naše županije od Cetinske krajine pa sve do Metkovića. Kao jedna od najopasnijih križarskih skupina u Hrvatskoj će se osobito istaknuti skupina Petra Bogića iz Divojevića koja je djelovala na prostoru od Solina do Benkovca, iako se najčešće zadržavala oko Muća i Drniša. Pojedini dokumenti ukazuju upravo na značaj Drniške krajine u kontekstu problematike djelovanja križarskih skupina jer su se, sudeći prema dostupnim dokumentima, upravo ondje križari ipak zadržali najdulje.

Osim vojnog protukomunističkog otpora, drugi veliki problem s kojim se nova vlast suočavala tijekom 1945. bio je rad svećenstva. U izvješću OZN-e za srednju Dalmaciju za veljaču i ožujak 1945. zabilježeno je sljedeće:

“Za sada možemo govoriti jedino o organizovanom tj. planskom radu, a to je rad svećenstva, iako taj rad je minimalan i uopće neosjetljiv. Centar i glavno gnijezdo svećenstva na našem području je u Sinju i Splitu. Rad svećenstva na terenu van Splita ne osjeća se. Posljednje naše akcije u Sinju, hapšenje gvardijana i još dvojice, premetačina i pronalazak bunkera u Sinju sve je to njih toliko prestrašilo, da su se sasvim zatvorili i povukli, a dosta njih izražavaju želju svlačenja iz uvjerenja da NOP ima namjeru potpuno likvidirati svećenstvo...”

U zapisniku savjetovanja Opunomoćstva OZN-e III. odsjek za oblast VIII. korpusa NOV-a Jugoslavije od 1. i 2. ožujka 1945. istaknuto je da je komunistima Crkva nepomirljivi vjekovni neprijatelj te se naglašava bitnost bespoštedne borbe koja treba biti veoma oprezna. U izvješću za travanj 1945. zabilježeno je da na prostoru kotara Solin-Split „ustaških i četničkih elemenata ima u svim selima, grupišu se i ubacuju razne parole” te da su „najaktivniji, iako neobično oprezni popovi, koji na pametan način djeluju na narod”. U sljedećem izvješću za svibanj 1945. OZN-a za srednju Dalmaciju javlja o pojačanom radu „reakcije” i zaključuje: „Gledajući što aktivnije rad popova možemo reći da nam oni danas na našem sektoru predstavljaju najveću opasnost.” U lipnju 1945. situacija se naizgled promijenila, pa OZN-a izvještava da je „kler naizgled prestao sa reakcioniranim djelovanjem” i „promijenio stav”. U izvješću se navodi da se u posljednje vrijeme rijetko može čuti svećenike da otvoreno govore protiv NOP-a, iako se u pozadini puno više radi, ali na drugi način. Sva izvješća nisu sačuvana, no, na temelju onoga za studeni i prosinac 1945., može se zaključiti da je utjecaj svećenstva i dalje bio osobito jak u kotarima Sinj, Split, Brač, Hvar i Omiš. Pritom se posebice ističe da je „kler na kotaru Sinj, Trilj, Vrlika glavni organizator i pomagalac bandita-križara sa kojima podržava najtješnije veze” te da se „osobito u tome ističe franjevački samostan u Sinju, koji je često posjećivan kradomice od članova porodica bandita-križara”.

Među svećenicima koji su se tijekom 1945. našli pod udarom komunističkih represivnih organa bio je i fra Petar Turkalj, gvardijan samostana sv. Josipa u Splitu koji je uhićen 31. listopada 1945. godine. Tijekom istrage Turkalj će biti povezivan s organiziranjem prikupljanja materijalne pomoći za križare, kao i navodnim organiziranjem bijega zarobljenika iz splitskih logora i njihovo prebacivanje „u šumu”. O istrazi protiv fra Petra Turkalja ostao je sačuvan tek manji broj dokumenata, uključujući zapisnike sa saslušanja. U izjavi je naveo da nikada nije bio član niti jedne političke organizacije, a Narodnooslobodilački pokret (NOP) nije pomagao organizirano, iako je pomagao obiteljima siromašnih i progonjenih od strane Talijana. Istaknuo je da nikada nije surađivao s ustašama. Osvrnuo se na poznanstvo s Dragu-

tinom Homolkom koji mu je navodno istaknuo da „ako imamo koga da se prebaci u kamišare, da će on to urediti, jer da za to ima mogućnosti”. Fra Petar mu je odgovorio da nema nikoga, ali da će se raspitati, misleći pritom na Kornelija Filipija, tada kažnjenika u logoru Firule. Filipi je pristao pridružiti se križarima, navevši da bi isto učinili i neki drugi kažnjenici. Fra Petra navodno je pitao o kamionu za prijevoz bjegunaca, na što mu je fra Petar odgovorio da je u vezi istoga intervenirao kod Homolke. Prilikom jedinog posjeta Ivana Hrštića iz Drniša fra Petrovom samostanu, upravo je Hrštić obećao pronaći kamione, kojima bi se odbjegli kažnjenici prebacili u okolicu Drniša, gdje se, po Hrštićevim navodima, nalazio veći broj križara. Pripremu osobnih isprava na sebe preuzeo je Kornelijo Filipi koji je također naveo da će naći nekoga iz logora da ih fotografira. Prema Turkaljevim navodima, Filipi je nabavio preko sto osobnih isprava Gradskog odbora Split, od kojih je 12 ostavio kod fra Petra koji ih je sakrio u peć. Filipi ih je navodno namjeravao krivotvoriti i predati ostalim kažnjenicima.

Filipi je naveo da je fra Petra upoznao slučajno te se odazvao njegovoj zamolbi da mu donosi kruh za siromašne. Nakon nekoliko posjeta samostanu, fra Petar ga je navodno pozvao na razgovor, tijekom kojeg ga je „upozorio u kakvim se opasnostima nalazim ja a sa mnom skupa svi logoraši, naime da će nas /sve logoraše/ poslije izbora postreljati, a manje opasne odaslati na teške robije“. Štoviše, „spominjao je da će kažnjenici iz Mostara i okolice otići u logor Jasenovac koji da se obnavlja za tu svrhu, zatim da će kažnjenici iz Jankulovice kod Biograda n/m otići u Staru Gradišku dok bi mi, odnosno oni koji bi preostali poslije streljanja, bili bi poslani u Lepoglavu ili Zenicu“. U nastavku saslušanja Filip napominje da je fra Petrovo upozorenje utjecalo na njega „jer sam i ranije tu stvar čuo u logoru od ostalih kažnjenika, koji su radili na komandi druge baze, i tu im je navodno zaprijetio neki zastavnik da će svi kažnjenici poslije izbora biti poslani u podzemne bataljone“.

Suđenje fra Petru Turkalju, Homolki i Filipiju održano je u siječnju 1946. godine. Tijekom rasprave saslušan je svjedok Rafael S. Poljokan Salamonov, činovnik iz Banja Luke, koji je naveo da „on sa još šest članova svoje obitelji duguje zahvalnost fra Peri Turkalju što im je spasio život i sklonio ih u samostan, iako su Nijemci bili oglasili da će svaki onaj koji sakrije Jevreja biti strijeljan“, a fra Petar zauzvrat nikada nije tražio nikakvu protuuslugu. No, to svjedočenje neće imati utjecaj na samu presudu, u kojoj će se kao jedina olakšavajuća okolnost uzeti fra Petrova neporočnost.

Fra Petar Turkalj i Kornelijo Filipi osuđeni su na sedam godina lišenja slobode, s prisilnim radom, i dvije godine gubitka građanskih i političkih

prava, a Dragutin Homolka na tri godine lišenja slobode i jednu godinu gubitka građanskih i političkih prava. Konfiscirana im je cjelokupna pokretna i nepokretna imovina. U presudi se ističe da „optuženi potječu iz istog kruga odgoja, koji ih je razvio do privrženika iste ideologije“ jer je Filipi „odgojen u školi samostana“, a Homolka je „od malih nogu član Marijine kongregacije“. Sud je zaključio i to da je mržnja „otrovala“ fra Petra. „Okolnost da je optuženi Turkalj pomogao Jevrejima za vrijeme njemačke okupacije ne može utjecati na sam učin radi kojega je on optužen, jer se to nije događalo u isto doba kad i učin pa „iskazivanje pomoći Jevrejima za vrijeme njemačko-ustaške okupacije s jedne strane, a mržnja prema današnjem poretku s druge, nije nešto što jedno drugo isključuje“. Na ovakvu odluku žalili su se i optužba i obrana, zbog čega je dana 13. veljače 1946. Vrhovni sud Hrvatske donio novu presudu, kojom je uvažena žalba javnog tužitelja te je preinačen dio presude, u kojem je odmjerena kazna. Ovom presudom fra Petru Turkalju povećana je kazna na 12 godina robije, uz šest godina gubitka građanskih i političkih prava. Filipi je osuđen na 10 godina lišenja slobode, s pet godina gubitka građanskih i političkih prava, a Homolki je kazna povećana na pet godina zatvora, uz tri godine gubitka građanskih i političkih prava. U obrazloženju presude ponovljeni su zaključci Okružnog narodnog suda u Splitu, uz napomenu da je osnovana žalba javnog tužitelja radi „preblago odmjerene kazne“.

O daljnjoj sudbini fra Petra Turkalja ostao je sačuvan iznimno skroman broj dokumenata. Tako se iz kratkog dopisa OZN-e za srednju Dalmaciju od 25. veljače 1946. doznaje da je „upravnik kaznionice u Trogiru dostavio dva papira, koja je našao kod osuđenog fra Petra Turkalja“. Na papirima su bila ispisana imena zatvorenika, pa je OZN-a zaključila da je popis nastao s namjerom da bude dostavljen „vani“, s ciljem otkrivanja stanja u kaznionici i eventualnom organiziranju bijega. Iz druge zabilješke doznajemo da je dana 11. lipnja 1946. fra Petar Turkalj primljen u Kazneno-popravni dom Stara Gradiška. „Ne radi nigdje, niti je radio, a vrlo je nediscipliniran, svadljiv, tvrdoglav, te je bio disciplinski kažnjavan“, navodi se u istoj zabilješci. Štoviše, „inače je veliki protivnik današnjeg režima u FNRJ i očekuje promjenu“. Čini se da je u Staroj Gradiški fra Petar Turkalj više puta zatvaran u samicu, a slovio je kao „najreakcionarniji svećenik u Zavodu“.

Puštanje na slobodu predviđeno za 31. listopada 1957. fra Petar nije dočekao, a točan nadnevak njegove smrti ostaje nepoznat. Naime, u *Slobodnoj Dalmaciji* od 10. rujna 1948. na popisu je umrlih objavljeno da je dana 30. kolovoza iste godine umro „Pero Turkalj, svećenik od 57 godina“. No, u kartonu osuđenika, koji je sačuvan, u njegovu dosjeu zabilježeno je da je umro

17. ožujka 1948. u bolnici KPD Stara Gradiška. Kao i mnogim njegovim supatnicima, grob mu je nepoznat. Početkom listopada 2022. hrvatski mediji objavili su vijest da je na splitskom Županijskom sudu poništena presuda fra Petru Turkalju i to povodom revizije koju je zatražila njegova nećakinja Marija Žalac, a na inicijativu Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša, čiji je redovnik bio fra Petar Turkalj.

Ovaj primjer protukomunističkog otpora u Splitu, naravno, nije jedinstven. Dok je fra Petar služio kaznu u Staroj Gradiški, u Splitu će se kao i drugdje diljem Hrvatske osnovati brojne tajne organizacije hrvatske mladeži koje su u prvim poslijeratnim godinama djelovale usporedno s križarskim organizacijama. Takav jedan primjer zabilježen je upravo u Splitu, gdje će 1947. godine djelovati skupina Frane Bettinija, u kojoj je bio i Frane Tente, a također će biti osnovana i Križarska organizacija srednje Dalmacije, o kojoj je objavljen rad u najnovijem broju časopisa za solinske teme *Tusculum*, koji je predstavljen u ožujku 2023. godine.

LITERATURA:

1. Blanka MATKOVIĆ, Komunistička represija u Splitu (1945.-1948.): Slučaj fra Petra Turkalja, izvorni znanstveni rad, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, Odsjek za povijest Sveučilišta u Zadru, Vol. 9, 2022., str. 91.-122.
2. Blanka MATKOVIĆ, Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946.-1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 10, No. 1, 2017., str. 145.-160.
3. Blanka MATKOVIĆ, Split i Srednja Dalmacija u dokumentima Ozne i Udbe (1944.-1962.), Zarobljenički logori i likvidacije, Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat” i Kulturno društvo Trilj, Zagreb – Trilj, 2017.
4. Blanka MATKOVIĆ, Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice – Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović, izvorni znanstveni rad, *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 15, No. 1, 2022., str. 125.-141.

Mihovil BIOČIĆ

ETIKA LIJEČNIKA S CRVENOM ZVIJEZDOM, KOKARDOM I HRVATSKIM GRBOM Zagreb 1945., Vukovar 1991., Knin 1995.

“The historian is not one who knows but one who seeks”.
(Lucien Paul Victor Febvre 1878 – 1956, a French historian)

U civiliziranom svijetu, istraživanje znanstvenika povijesne struke je normalno i poželjno, poput znanstvenih istraživanja na ostalim područjima: ali tako nije u Hrvatskoj. U nas se ne preispituju dogme komunističkog totalitarnog sustava, a novootkrivene činjenice i dokumenti se prešućuju pa se tim znanstvenicima lijepi etiketa revizionista u negativnom smislu. Nekada je ta etiketa mogla značiti dugogodišnji zatvor ili još gore, a danas tjera istinske znanstvenike u izolaciju od javnosti. Duboko ukorijenjene jugoslavenske prosrpske dogme su za dio hrvatskih povjesničara neprikosnovene i nepromjenjive, iako se oni time svrstavaju u velikosrpske “korisne idiote” ili plaćenike, kojima je vrijeme stalo tamo negdje na razini Agitpropovih “dokaza” iz pedesetih godina XX. stoljeća.

Američki povjesničar **James M. McPherson** je rekao: *“revizionizam je životna snaga povijesne znanosti, a interpretacije prošlosti podliježu promjenama u skladu s novim dokazima. Bez revizije povijesti, povijesna je znanost mrtva”*. (https://rationalwiki.org/wiki/Historical_revisionism)

Poznata hrvatska znanstvenica, povjesničarka **Blanka Matković** (1976.-, doktorantica sa Sveučilišta Warwick u Engleskoj), kaže ovo: *“Hrvatska povijest od 1945. naovamo sustavno je kontaminirana i bez sustavnih i temeljitih istraživanja, pa je katkad je vrlo teško reći što istina jest, a što treba iznova istražiti. To znači da je potrebna revizija”*.

Da bismo shvatili zločinačko ponašanje jugoslavenskih pobjednika u II. svjetskom ratu, potrebno je osvrnuti se na uzroke. Odnos prema neprijatelju, a to je svatko tko nije njihov, učio se, brusio se još u šumi po staljinističko-komunističkom obrascu. Priprema za poslijeratno uništenje Hrvata, bila je već početkom i tijekom Drugog svjetskog rata. Postoji veliki broj članaka u partizanskoj ratnoj *Borbi*, koji na najpodlije načine označavaju neprijatelja, pa ću navesti samo jedan nakaradni primjer: *“U čast Pavelićeva imendana, zaklano 1000 djece”* (Borba, br. 27., 21. studenog 1942., str. 3).

O srbijanskom "antifašizmu" dovoljno govori činjenica da je do 1944. u Srbiji bilo oko 22.000 partizana. U posljednjoj godini rata broj partizana porastao je više od deset puta (s 22.000 na 264.000 ljudi). Taj broj su činili većinom četnici koji su prešli u partizane nakon abolicije koju je Tito proglasio točno na dan ulaska Crvene armije u Beograd, u listopadu 1944. godine. <https://www.hop.com.hr/2019/06/23/titovim-pozivu-cetnicima-1944-godine-broj-partizna-porastao-preko-240-000/>

Svi su oni zajedno, i komunisti i novopečeni partizani (četnici), nakon što je Crvena armija oslobodila Beograd, krenuli su prema Zagrebu, gdje su u svibnju 1945. i mjesecima nakon završetka II. svjetskog rata, učinili velike zločine nad hrvatskim narodom, čija se stratišta i danas traže.

“Uključivanje četnika i drugih velikosrpskih elemenata u komunističke upravne strukture u Beogradu, omogućilo je ukorjenjivanje velikosrpske ideologije i osiguralo njezin nastavak putem novoga sredstva – jugoslavenskoga komunizma”

Tom rečenicom je Philip J. Cohen rezimirao uzroke velikosrpske karakteristike jugoslavenskog komunizma. Korijeni toga saveza su nastali još početkom Drugog svjetskog rata, suradnjom partizana i četnika, povremeno i privremeno podijeljeni, a onda zapečaćeni abolicijom četnika i njihovim prijelazom u Titove partizane te njihovim masovnim zločinima nad Hrvatima pred kraj i nakon završetka rata. (Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*, College Station, Texas A&M University Press, Texas City, 1996.; <https://narod.hr/kultura/27-listopada-1941-srbija-tito-suradivao-s-cetnicima-abolirao-ih-zbog-prelaska-partizane>)

Već početkom Drugog svjetskog rata, partizani su, osobito nesrbi, morali biti podučeni kako mrziti neprijatelja da bi ga se uništilo i kako biti slijepo pokoran komunističkoj partiji, a zapovijedi su se prenosile preko političkih komesara.

“Mržnja bez milosti prema njima, to je tvoj program i tvoja zakletva, to je plemeniti žar ideala za koje se boriš... Sjetite se da je veliki vođ naprednog čovječanstva drug Staljin rekao: neprijatelj se ne može pobijediti dok se ne nauči - mrzjeti ga...”

(Milovan Đilas; Članci, Kultura Beograd, 1947. str. 32, 33 iz ‘Borbe’, oktobar 1942., Mliništa, Bosanska Krajina)

Ključni moment za masovne zločine, je Zapovijed J.B.Tita u ožujku 1945.: *“Svim komitetima komunističke partije Jugoslavije, svim komesarima partizanskih odreda JA, ovih dana pružit će se prilika da Komunistička partija Jugoslavije preuzme vlast na teritoriju čitave države. Ta prilika trajat će samo nekoliko dana, a možda i nekoliko sati, i ako u to vrijeme ne likvidiramo sve naše neprijatelje ta će se prilika zauvijek izgubiti”* (Politički zatvorenik, svibanj 2007. Str. 182).

Ova je zapovijed temeljito provedena osobito širom Hrvatske i BiH, ne samo prema zarobljenim vojnicima i njihovim obiteljima, nego i prema intelektualnoj eliti hrvatskoga naroda, odnosno prema svim potencijalnim osporavateljima budućeg komunističkog sustava. Ubojstva su obavljana na najsvirupije načine, uglavnom bez ikakvog suda. Bio je to komunistički zločinački “bal” po ugledu na ruski u Katynu, Vinici, pomor Kozaka 1945. i drugdje.

ZAGREB 1945.

Bio je kobni svibanj 1945. u Zagrebu, u glavnom gradu propale NDH. Tako je bilo svugdje u Domovini, gdje su živjeli Hrvati. Obrazac ponašanja pobjednika je bio poznat iz bogatog boljševičkog i velikosrpskog iskustva i programa. Grad su napustili nebrojeni koji su mogli hodati, ostali su se zatvarali u skrivene kutke svojih domova. “Oslobodioce” nitko nije čekao. Ulazili su u grad kao horde bez ikakve kontrole, ali s jasnim ciljem, naučenim, dogovorenim i zacrtanim...

Prilikom ulaska u Zagreb, koji je bio “otvoreni grad”, srpske četničke rulje, u partizanskim odorama, obrijani i s petokrakama na kapi i kokardama u srcu, nasrnule su u Zagreb. **Najvažniju ulogu u zločinima imala je 45. srpska divizija, točnije 20. srpska brigada, koja je uz još dvije srpske brigade, bila u njezinom sastavu.** Premda se očekivalo da će u Zagreb prve jedinice ući odredi X. zagrebačkoga partizanskog korpusa, to se nije dogodilo, jer su po zapovijedi morale čekati nekoliko dana pred Zagrebom. (<https://kamenjar.com/istina-o-o-zagrebu-8-svibnja-1945-i-ulasku-partizana-u-njega>). Ne smije se zaboraviti ni 6. lička i zločinac general Đoko Jovanić sa svojim “lajbekima”, koji su se istakli u likvidacijama kakve se rijetko mogu naći u civiliziranim armijama.

Bogdan Radica (Split 1904.- New York 1993., hrvatski povjesničar, publicist, diplomat, književnik) osvjedočeni antifašist, ali i antikomunist u svojoj je knjizi *Hrvatska 1945.* ovako opisao prve dane u “oslobođenomu” Zagrebu: *“Dok su razularene mase partizana, mladića intoksiciranih*

lažima i alkoholom, pjevale pjesme o 'slobodi', slobode nije bilo ni za koga – ni za potlačenu i zastravljenu većinu, kao ni za manjinu, koja se i sama bojala bezvlada, nasilja i terora što ga je sama nametala većini. Svatko je u svakom trenutku mogao postati žrtvom arbitrarnog nasilja... Biti Srbin u to vrijeme značilo je biti vlast"(<https://narod.hr/kultura/24-svibnja-1945-bogdan-radica-svibanj-1945-biti-srbin-u-zagrebu-tih-dana-znacilo-je-vlast.>).

Toga 8. svibnja 1945., ušao je strah, nasilje... Počela su noćna odvođenja ljudi, iseljivanje iz stanova i useljivanje "drugova" u tuđe stanove s njihovim obiteljima. Otvorena je prisilna javna kuća u Zagrebu u Jurišićevoj ulici, u kojoj su žene silovali i izivljavali se nad njima. Uspostavljena je koljačka jedinica VI. ličke tzv. 'lajbeki', koja je tragove svog zla ostavila na Sljemenu i oko njega u mnogim jamama o kojima se moralo šutjeti 45 godina, a i danas se šuti.

"To nije bilo nikakvo oslobođenje Zagreba jer je uslijedio čitav niz zastrašujućih zločina koje je proveo komunistički režim, a što potvrđuje pronalazak 850 prikrivenih stratišta u Hrvatskoj, a samo na području Zagreba i okolice locirano je oko 120 takvih masovnih grobišta", rekao je svojevremeno prof. dr. Jurčević (Jurčević, Josip (2015). Stogodišnji teror jugoslavenstva i komunizma u Hrvatskoj, Zagreb, dokumentacijsko i informacijsko središte – DIS. (<https://narod.hr/hrvatska/titovi-zlocini-hrvati-ni-danas-ne-znaju-razmjere-zlocina-zagrebu>).

Nova se vlast obračunavala i s mrtvim neprijateljima, pa je *Uredbom Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) Jugoslavije*, od 6. srpnja 1945. i *MUP-a Hrvatske* istog dana data zapovijed: "Uklanjanje vojničkih groblja okupatora". Preorana su i uništena do neprepoznatljivosti sva groblja i spomenici "narodnih neprijatelja". Tu naredbu, broj 2.811/45 od 6. srpnja 1945., vlastoručno je potpisao ministar unutrašnjih poslova Federalne demokratske Hrvatske (FDH) Vicko Krstulović (Izvor: Zbornik dokumenata u knjizi "Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1945. Dokumenti", nakladnik: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranja, Slavonski Brod, 2005.).

U zagrebačkim logorima su komunističke vlasti mučile i ubijale hrvatske i njemačke vojnike, civile, žene i djecu, a najzloglasniji su bili **logori Prečko i Kanal u Zagrebu**. Najveća stratišta u kojima su ubijeni i bačeni deseci tisuća ljudi u Zagrebu su: *Gračani* (sa nizom velikih grobnica od kojih najveća sa preko 700 ubijenih ljudi), *Vrapče*, *Prečko*, *Savska ulica*, *Tuškanac* (Dubravkin put) i brojne druge.

(T. Šarić. Osuđeni po hitnom postupku: uloga represivnih tijela komunističke vlasti u odnosu na smrtne osude u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu i poraću..., Arh.vjesn.,god.51(2008),str.341-361).

(https://hr.wikipedia.org/wiki/Partizanski_poslijeratni_zlo%C4%8Dini_u_Zagrebu)

Počele su likvidacije i slučajnih prolaznika, ali što je sumrak ljudskosti, i onih koji se nikako nisu mogli spašavati bijegom, najosjetljivijih skupina, a to su ranjenici i bolesnici kao i dio medicinskog osoblja. Ranjenici i bolesnici su izvođeni iz bolnica i nakon likvidacije, najčešće hladnim oružjem, bacani u najbliže jame, rovove i različita 'prikładna' mjesta.

Prva Ženevska konvencija od 1864., nastala kao rezultat zauzimanja Švicarca H. Dunanta za humanizaciju ratnoga prava, **odnosila se na ublažavanje patnji ranjenika u ratu bez obzira na njihovu pripadnost (zamijenjena konvencijama od 1906. i 1929), a 1929. sklopljena je i Konvencija o postupku s ratnim zarobljenicima.**

Ubijene su tisuće ljudi u glavnom gradu, pa i šticićnici doma, djeca od 7-15 godina i gotovo svi bolesnici zagrebačkih bolnica. To se **ponovilo** i 1991.kada su petokraka i kokarda opet orgijali zajedno, s bolesnicima vukovarske bolnice koji su odvedeni na Ovčaru - farmu gdje je pronađena masovna grobnica s oko 200 ubijenih ranjenika, bolesnika i zdravstvenih radnika.

“Oslobodilač” i “antifašističke” jedinice učinile su 1945. pravi pokolj nad ranjenicima i bolesnicima i dijelu osoblja zagrebačkih bolnica, bez ikakvog suda, a brojke su zastrašujuće:

1. Bolnica Rebro.....	467
2. Vojna bolnica.....	500
3. Vojna bolnica Kuniščak.....	1.170
4. Sv. Duh	1690
5. Sv. Duh II.....	250
6. Sestre milosrdnice.....	297
7. Privremena bolnica.....	285
8. Privr. bolnica, gimnazija č. sestara.....	550
9. Privr. bolnica Ratkaje.v prolaz.....	341
10. Privr. bolnica Sljeme Runolist Sljeme.....	91
11. Privr. bolnica PTS-a Sanitetski konvoj-Slovenija Krajiška ul.....	150
Ukupno:.....	4.791

(Matković, B. Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica 191 u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu. Arh. vjesn. 54(2011), str. 179-214); (Milan Marušić: Žrtve komunističkih zlodjela u Zagrebu svibanj 1945. i sljemenskim stratištima bolnica Brestovac i Gračani (str.9).

Na ovom popisu nema tuberkuloznih bolesnika i ranjenika iz bolnice Brestovac u Gračanima (periferija Zagreba)! Pokolj tih 210 ranjenika i bolesnika iz Brestovca (službena brojka), počeo je tako da su ih odveli vezane žicom na obližnje stratište *Obernjak*, gdje su ih ubijali uglavno noću i vatrenim oružjem. Dakle, sveukupno su ‘antifašisti’, bez suda ubili nakon ‘oslobođenja’ Zagreba **5.001 ranjenika i bolesnika** iz zagrebačkih bolnica (Marušić, Milan: Žrtve komunističkih zlodjela u Zagrebu (Zagreb, 2001.); Novosel, Domagoj: Gračanska kronika (Zagreb, 2008.); https://hr.wikipedia.org/wiki/Pokolj_ranjenika_iz_bolnice_Brestovac_1945.).

Prim. dr. Šime Cvitanović, ravnatelj Rebra za NDH, uhićen je u svibnju u Mariboru, vraćen u Zagreb i sproveden u zatvor OZN-e na današnjem Trgu žrtava fašizma. Cvitanović je strijeljan 11. studenoga 1945. Na izvanrednoj glavnoj godišnjoj skupštini (30. rujna 1945.) Upravni odbor Društva liječnika Hrvatske i predstavnici članova Zbora liječnika Hrvatske objavili su ime dr. Simeona Cvitanovića u popisu onih koji su “*zbog suradnje s okupatorom nedostojni da budu članovi Zbora liječnika*”.

Partizanski je general **Gojko Nikoliš** jedan od odgovornih za sudbine hrvatskih ranjenika. On u Zagrebu dva puta u kratkom vremenu “zaposjeda kliniku Rebro” i teške ranjenike u bolničkim prostorima baca *o se noću utovarom u kamione kojima su odvođeni, pogubljeni i bačeni u Jazovku na Žumberku-Sošice, Fučkarov Jarek na Mirogoju – današnji Krematorij, Dotrščina i Gračanska Jozovka-stratišta itd*”. “**Svi bolesnici odvedeni su kamionima u Maksimir iznad trećeg jezera i tamo poubijani i politički živim vagnom**” svjedoči Pavao Gomerčić, (Dokument LX, “Hrvatski holokaust, op. cit. str. 443). Izvor: Milan Marušić, Žrtve komunističkih zlodjela u Zagrebu, svibanj 1945., Zagreb 2001.

Vjesnik jedinstvene i narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, koji je Tita pratio na njegovim putovanjima i obilascima različitih stratišta po sjeverno-zapadnoj Hrvatskoj i Sloveniji (od 19. svibnja do 6. lipnja 1945.), navodi da je Tito zatražio od Ministra zdravstva Aleksandra Koharevića detaljan popis “**ubijene ranjeničke đubradi**” iz zagrebačkih bolnica, jer je načuo da je nekima život pošteđen. Nakon toga svi ranjenici bivaju pobijeni, a vrhovni je

komadant dobio popis snimaka smaknutih ranjenika iz svih 11 zagrebačkih bolnica. Prilikom posjeta Rebru, 5. lipnja 1945., boravi više od 2 sata i zanimaju se je li bolnica očišćena od "hrvatske bande"? Zapovjednik (tada) vojne bolnice Rebro kapetan dr Dezider Julius je podnio prijavak: **"Hrvatske bande više nema. Smještena je na dva metra ispod zemlje a neki još i dublje"**.

U studenom 2012., nakon otkrivanja jedne od skupnih grobnica u Gračanima, novinar Večernjeg lista, Tihomir Dujmović je napisao: *"Jedva pet kilometara od Trga bana Jelačića i jedva 35 centimetara ispod zemlje ruka jednog srednjoškolca je prije 67 godina stisnula u ruci križić sa svog lančića, sekundu prije nego što mu je neki lik s Josipovićevo (Predsjednik RH 2010.-2015.) 'lijepom partizanskom kapom' ispalio metak u čelo"*. Nakon objave toga teksta, novinar Dujmović je dobio otkaz u Večernjemu listu, gdje je bio zaposlen. (<https://narod.hr/hrvatska/zagreb-koliko-jos-neotkrivenih-masovnih-grobnica-zrtava-komunistickih-egzekucija-po-kojima-svakodnevno-hodamo>).

VUKOVAR 1991.

Nekažnjeni zločin i zločinci iz 1945., opet zajedno kokarda i petokraka, izvode svoj krvavi pir, ovaj put s otvorenim ciljem stvaranja Velike Srbije! Namjera je dakle ponovo ista, pjesme su iste, samo ovaj put zazivaju komunistu Slobodana, da im "šalje salate", a "bit će (opet) mesa, klati će Hrvate"!

Prva Ženevska konvencija od 1864., nastala kao rezultat zauzimanja Švicarca H. Dunanta za humanizaciju ratnoga prava, odnosila se na ublažavanje patnji ranjenika u ratu bez obzira na njihovu pripadnost (zamijenjena je konvencijama od 1906. i 1929), a **1929. sklopljena je i Konvencija o postupku s ratnim zarobljenicima. Tri nove konvencije donesene 1949. proširile su i usavršile zaštitu ranjenika, bolesnika i brodolomaca u oružanim snagama u ratu, te zaštitu ratnih zarobljenika i Protokoli iz 1977. i 2005.**

Međunarodni Crveni križ, zajedno s drugim humanitarnim organizacijama provodi Ženevske konvencije i Protokole, prema kojima se izričito zabranjuje bilo kakvo oružano djelovanje prema ranjenima, bolesnima i medicinskom osoblju! U pravilima jasno stoji: **"Vojne i civilne bolnice su zaštićene Ženevskim konvencijama i Protokolima"**! Zaštićeni objekti i osobe su označene znakom crvenog križa i crvenog polumjeseca! (International Comitee of Red Cross. Basic Rules of Geneva Conventions

and their Additional protocols. Geneva, ICRC, 1983.; International Committee of Red Cross. Rules of behaviour in combat. Geneva, ICRC, 1985)

Vukovarska bolnica, je bila izravni cilj granatiranja iz svih oružja, uključujući i bombardiranja i raketiranja iz zrakoplova. Miljuni srpskih različitih projektila napali su na Vukovar i bolnicu, a znak crvenog križa na Vukovarskoj bolnici je bio dobro označena meta! Srpsko-crnogorski agresor je mislio da *“Ako padne Vukovar, pada i Hrvatska”*, a u Vukovaru je bio najvažniji cilj bolnica, za koju je **prim.dr. med.Vojislav Stanimirović** (kasniji ratni ravnatelj Vukovarske bolnice i okupacijski gradonačelnik, a u RH saborski zastupnik i član vrha SDSS-a i koalicijske vlade). izjavio za bolnicu da je *“palo posljednje uporište ustaške vlasti u Vukovaru”* (*Vojska Krajine – list Srpske vojske Krajine*, broj 7-8, oktobar-novembar 1993., str. 43), iako je znao da su njegove kolege, hrvatski liječnici u toj bolnici, u nemogućim uvjetima rada tijekom srpske opsade liječili sve pacijente i ranjenike koji su primljeni u bolnicu, uključujući i ranjene pripadnike neprijateljskih snaga.

Taj isti Stanimirović izjavljuje “da se ponovo nešto dogodi u Vukovaru, učinio bi isto” (Novi list, 5.10.2008.)

Novi list, nedjelja 05. listopada 2008.

O njegovom humanom pristupu kao čovjeka i liječnika, svjedoči podatak da je za vrijeme njegove vlasti u Vukovaru, ulica Stjepana Radića preimenovana u ulicu njegova ubojice, srpskog radikala Puniše Račića. („Rešenje o promeni imena ulica i trgova i utvrđivanju imena novih ulica u naseljenim mestima na području Opštine Vukovar“, „Izvršni savet Opštine Vukovar“, 16. srpnja 1992.). Osim toga, prim.dr. Stanimirović je (prema svjedocima) došao u popodnevni satima u bolnicu u uniformi tzv. JNA, s petokrakom na čelu, nakon sjednice vlade tzv. SAO Krajine, na kojoj je bila odlučena sudbina ranjenika Vukovarske bolnice i Borovo Commerca, uvjeriti se u uspjeh operacije, jer su ranjenici bili u njegovoj nadležnosti.

(<https://www.vusz.hr/novosti-najave-i-sluzbene-obavijesti/eticko-sudiste-osudilo-vojislava-stanimirovica>; <https://fenix-magazin.de/vojislav-stanimirovic-i-sudbina-ranjenika-vukovarske-bolnice/>)

Ta Vukovarska bolnica, to “...ustaško uporište...”, je bila u okruženju preko 3 mjeseca, a cijelo vrijeme su u njoj radila 52 liječnika i 130 med. sestara. Skrbili su za 3.474 ranjenika i bolesnika te u nastrašnijim uvjetima izveli preko 2500 operacija (Andrija Hebrang, Zločini nad civilima u srpskocrnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku, 2013.).

Prve su minobacačke granate su pale na bolnicu 6. i 13. kolovoza 1991. Zrakoplovi JNA prvi put bombardiraju bolnicu 24. kolovoza 1991., a do 20. studenoga na bolnicu svakodnevno pada oko 700 granata. Medicinsko osoblje i pacijenti premješteni su u podrum bolnice gdje su liječnici radili u neadekvatnim uvjetima i bez potrebne medicinske opreme. Prije potpunog okruženja, Glavni stožer saniteta opskrbljivao je bolnicu i slao dragovoljce liječnike i med. sestre i tehničare.

Žrtva koju su podnijeli i prinjeli na Oltar domovine, osoblje Vukovarske bolnice pod vodstvom ratne ravnateljice dr Vesne Bosanac i kirurga dr Juraja Njavre, nemjerljiva je. Vukovarska bolnica bila je duša grada koji se branio i zato ju je neprijatelj nemilice tukao. Bolnica je zbog artiljerijskih napada ostala bez struje i vode. Kao kuriozitet koji ulazi u anale zločinačkog odnosa prema bolnici navodi se podatak da je osoblje zbog nedostatka vode koristilo kap po kap vodu zaostalu u cijevima centralnog grijanja od prije rata. U takvim nezamislivim uvjetima (gdje kirurzi nisu imali čime prati ruke prije operacija) postigli su vrhunske rezultate sa smrtnošću od 2,5%. (Andrija Hebrang, Zločini nad civilima u srpskocrnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku, 2013.).

U večernjim satima Siniša Glavašević je za Kroniku dana izjavio:

“(...) Slika Vukovara u 22. satu 87. dana ostat će svjedocima ovog vremena zauvijek u sjećanju. Avetinjski prizori nižu se do beskraj, miris paljevine... Istovremeno, liječnici u vukovarskoj bolnici bore se s mnogim nedaćama. Od velikog broja ranjenika, od kojih je 300 težih i oko 400 nešto pokretnijih, mnogih civila, koji su ovdje našli utočište, do strašnih rana kakve su snašle pet i pol mjesječnu bebu, koju je danas u poslijepodnevnim satima operirao doktor Tomislav Vlahović. Od ostataka granate tom djetetu je veoma stradalo bedro i natkoljenica. Slično se dogodilo i četiri i pol godišnjoj djevojčici, kojoj je granata smrskala rame. Još nedavno smo javljali o stradanju jedne buduće majke i njezina nerođena djeteta. Breme takvih slučajeva civilizacija nije u stanju podnijeti...”

Dana 20. studenoga 1991. godine pripadnici JNA zaustavili su međunarodne promatrače u središtu grada te su za to vrijeme iz bolnice izveli više od 240 ranjenika i bolesnika i 20 bolničkih djelatnika (260 ljudi) ljudi koji su ubijeni na Ovčari ili nekoj drugoj lokaciji, a za mnogima se još i danas traga (U.N. tribunal to rule in Vukovar massacre case, Reuters, 25. rujna 2007. Preuzeto 1. kolovoza 2009).

Tijekom agresije na Vukovar, poginulo je 12 zaposlenika bolnice, 20 zaposlenika ubijeno je nakon pada grada na Ovčari, a 4 su zatočeni nakon pada grada tijekom okupacije i njihova sudbina je nepoznata. Pokolj na Ovčari (u Vukovaru) je najveći pojedinačni pokolj u Domovinskom obrambenom ratu uglavnom Hrvata, ali i Srba branitelja grada, Mađara, Bošnjaka... Među ubijenim i nestalim bile su 3 žene, jedan osamdesetčetverogodišnji muškarac i šesnaestogodišnji dječak. (Indictment against Milosevic and others, BBC, 29. listopada 2001.: Eugene Brcic Croats bury victims of Vukovar massacre, The Independent, 29. lipnja 1998. Preuzeto 1. kolovoza 2009.).

Razulareni, pijani uniformirani pripadnici Teritorijalne obrane, JNA (pod zapovjedništvom **Mile Mrkšića, Veselina Šljivančanina** i drugih), četnici, šešeljevci, **arkanovci** i drugi činili su strahote u logoru, premlaćujući, maltretirajući i terorizirajući zarobljenike. Zarobljenici su na kraju odvedeni na strijeljanja. U hangare pune zarobljenika su dolazile uniformirane osobe s bejzbolskim palicama, motkama, lancima, kundacima te neprestano udarale zatočenike. Među njima je bio tadanji gradonačelnik Vukovara, Srbin **Slavko Dokmanović**, koji je sudjelovao u batinanju. Dokmanović je za ova nedjela izveden pred haški sud. (Dokmanović case, (u međumrežnoj pismohrani archive.org 26. kolovoza 2000.), pristupljeno 13. veljače 2017.).

Moramo istaknuti upravo nevjerojatnu šutnju međunarodne zajednice, pred čijim se predstavnicima granatirala bolnica, odvodili i ubijali ranjenici i medicinsko osoblje, pred čijim se očima brutalno kršile sve Ženevske konvencije i Protokoli i zapitati se: **“Jeli to slučajno”?** Postoji li veza između predaje vojnih zarobljenika, civila i ranjenika od strane savezničkih snaga 1945. u ruke Titovim ubojicama, za koje su znali, prema vlastitom priznanju, što će učiniti s jedne strane i s druge, (ne)djelovanja međunarodne zajednice u Vukovaru 1991.? Jesu li slučajno bile na istom zadatku petokraka i kokarda (Titovom abolicijom promljenjena u petokraku) 1945. i 1991. u Vukovaru!?

Od brojnih heroja iz herojske neravnopravne bitke za Vukovar, moram izdvojiti dvije osobe koje su nas posebno zadužile, jedna svojim izvješćima i vapajima za spas grada **Siniša Glavašević**, a druga kao primjer ljubavi prema čovjeku i istini **Jean-Michel Nicolier**, Francuz koji se mogao spasiti ali je izabrao sudbinu svojih suboraca - smrt (*“To je moj izbor u dobru i zlu”*), na Ovčari sa svojim suborcima kao i Glavašević. Kada je strani novinar upitao Jean-Michel Nicoliera: **“Što za Vas zapravo simbolizira Vukovar?”**, on mu je odgovorio: **“Klaonicu, klaonicu, klaonicu.”**

Vukovarska bolnica danas

KNIN 1995.

Kninska je bolnica bila relativno nova i cijelog je rata do Oluje, djelovala u sklopu zdravstva tzv. RSK. Od hrvatskih snaga, nikada pa ni u Oluji nije granatirana.

Nakon što je neprijatelj pobjegao, ostavio je bolnicu u kojoj je bilo 18 starijih i nemoćnih bolesnika i 12 medicinskih djelatnika od kojih 4 liječnika.

5. kolovoza 1995. stigla je zapovijed ratnog ministra zdravstva i Zapovijednika Sanitetskog stožera RH prof.dr.sc. Andrije Hebranga da Zadar preuzme bolnicu u Kninu i čim prije osigura njeno normalno funkcioniranje. Dana 6. kolovoza bolnica je preuzeta od zadarskog tima liječnika i ostalog osoblja i započela s radom.

Skupina (tim) zdravstvenog osoblja pred polazak u Knin, 6. kolovoza 1995.

Po preuzimanju bolnice naše je osoblje najprije skrbilo o bolesnicima s hranom i lijekovima te su najnužnije uredili prostorije, kako bi što normalnije mogli obavljati svoj posao. Odmah je organiziran Hitni prijam, jer su počeli stizati bolesnici, ranjeni branitelji ali i agresorski vojnici. (Andrija Hebrang i sur. Hrvatski sanitet tijekom srpsko-crnogorske agresije na Republiku Hrvatsku 1990.-1995-, Medicinska naklada, Vukovar-Zagreb 2015.).

Bolnica je vodila računa o zdravstvenoj skrbi za vrlo široko oslobođeno područje Benkovca, Obrovca, Gračaca, Srba, Donjeg Lapca i Korenice. Hrvatski su liječnici nakon oslobođenja Knina, zatečeno osoblje, bolesnike i ranjenike, prihvatili kao svoje, a osoblju ponudili daljnji zajednički rad u bolnici. *'Neki su prihvatili a neki nisu. Mi smo porađali njihove trudnice i skrbili o njihovoj djeci kao da su naša! Pokazali smo svojim djelom i cijelom*

svijetu dokazali što znači humanost prije svega”, svjedoči član zadarskog tima koji je preuzeo bolnicu **prim. doc. dr. Petar Lozo**.

Iako je Zadar preuzeo skrb o zdravstvu oslobođenog kninskog područja, kao odgovorni ljudi splitske bolnice, prof. dr. sc. Goran Dodig i ja smo drugi dan Oluje došli u Knin i čuli da se u tzv. Južnom logoru pod nadzorom UNPOFOR-a nalazi dosta srpskih ranjenika, koji su se tu sklonili. Uistinu bilo ih je možda pedesetak i ležali su na podu. Obišli smo ih i videći u kakvom su stanju, po povratku u Split, sutradan smo im poslali kamion lijekova, higijenskih potrepština, ležajeva i hrane. **Njihovi suborci su naše ranjenike iz Vukovarske bolnice, pred očima međunarodnih promatrača, odveli na Ovčaru.**

Općenito se pretpostavlja da su svi liječnici, bez obzira na zaraćene strane prije svega humanisti i da je njihova jedina strana ranjenik i bolesnik. Nigdje nisam pročitao ili čuo da se je bilo koji liječnik s neprijateljske strane, koja je nosila na kapi crvenu zvijezdu petokraku i kokardu, suprostavio granatiranju bolnica u kojima su, osim ranjenika bolesnika, bili majke rodilje i djeca. Znak crvenog križa je srbo-crnogorskom agresoru bio prava meta, bez obzira je li to bila bolnica, ambulanta ili vozilo hitne pomoći. Nikada nisam čuo da su srpski liječnici protestirali zbog toga, nikada nisam čuo da se u se interesirali kod svojih, gdje je na pr. ubijeni njihov kolega, dr Ivan Šreter i drugi!? Bez imalo sućuti, nakon rata oni nas pozivaju i dolaze na kongrese, simpozije i druge skupove, kao da ništa nije bilo, bez riječi javne isprike. Nikada nisu izrazili javno žaljenje zbog ubijenih, maltretiranih i odvedenih u srpske koncentracijske logore, liječnika i ostalog zdravstvenog osoblja nakon pada Vukovara, osoblja koje je liječilo i njihove sunarodnjake i neprijateljske vojnike. Bio bi to minimum liječničke humanosti, ali je i to izostalo...

ZAKLJUČAK

(o hrvatskom zdravstvu u Domovinskom obrambenom ratu)

U Domovinskom obrambenom ratu je potpuno ili djelomično uništeno 17 hrvatskih bolnica i preko stotinu ambulanti djelovanjem zrakoplovstva, minobacača, topništva, višecijevnih raketnih bacača i to bez ikakve reakcije međunarodne zajednice. Cilj je agresora bio onemogućavanje liječenja ranjenika, a mi smo na to odgovorili otvaranjem brojnih ratnih bolnica na rezervnim lokacijama. Do danas mitko nije odgovarao za zločine bezočnog rušenja bolnica (Andrija Hebrang, Zločini nad civilima u srpsko-crnogorskoj agresiji na Republiku Hrvatsku, 2013.).

Ono što je važno istaknuti za hrvatsku i svjetsku javnost je slijedeće:

1. Hrvatska vojska s hrvatskim grbom na čelu, ni na koji način nije oštetila kninsku ili bilo koju drugu bolnicu na okupiranome teritoriju.
2. Hrvatska vojska s hrvatskim grbom na čelu, korektno se i u skladu sa svim Ženevskim konvencijama odnosila prema ranjenicima, bolesnicima i zarobljenicima neprijateljske strane u kninskoj bolnici i na svim drugim mjestima.
3. Medicinski su djelatnici s hrvatskim grbom na čelu, u kninskoj bolnici učinili sve da zatečeni ili novoprimitljeni bolesnici srpske nacionalnosti budu liječeni ravnopravno sa svim ostalima.
4. Hrvatski zdravstveni djelatnici su u ratnim bolnicama i na teškim terenima kao podrška specijalnim jedinicama, često pod prijetnjom ugroze vlastitog života, revno obavljali zadatke prema svojoj Domovini.
5. Hrvatski su liječnici i ostalo zdravstveno osoblje liječili sve potrebite, bez obzira na nacionalnost i vojnu pripadnost, u skladu s Hipokratovom zakletvom, i politikom hrvatske Vlade, što su nam priznali nama skloni i neskloni međunarodni čimbenici.
6. Neosporna je činjenica da su hrvatski liječnici i ostalo zdravstveno osoblje, na ratni zločin i zločin protiv čovječnosti, odgovorili ljubavlju, dobrotom i humanošću!

Kako nam se hrvatska vlast nakon 2000.g. zahvalila za za naš golemi doprinos obrani Domovine , za sve što su učinili hrvatski liječnici i ostalo zdravstveno osoblje i osoblje u zdravstvu?

Pročitali smo u NN 35/31 u ožujku 2000., da su smijenjeni svi članovi Udruge dragovoljaca Domovionskog rata (181 liječnik). Ukupno je smijenjeno 237 ljudi i 89% ravnatelja medicinskih ustanova, a nije imenovan niti jedan iz Udruge. Smijenili su nas oni koji niti ruku nisu htjeli dignuti u Saboru za neovisnu Hrvatsku.

Povijest im to ne će zaboraviti.

Poniženja su se prema nama dragovoljcima nastavljala. Ministar branitelja u Milanovićevoj vladi, Fred Matić je javnim iznošenjem *Popisa branitelja* izjednačio dragovoljce i mobilizirane, jer su branitelji njegove lijeve opcije, uglavnom bili mobilizirani. Ne želim uspoređivati današnjeg

ministra branitelja generala Tomu Medveda s Milanovićevim ministrom branitelja Fredom Matićem, ali i on nas je ponizio, svrstavajući dio liječnika i zdravstvenog osoblja koji su zaslužili, u *sudionike* a ne *branitelje* Domovinskog obrambenog rata, unatoč obećanju da će to ispraviti.

Bez obzira na zaborav i sva poslijeratna poniženja, mi smo ponosni na naš doprinos stvaranju hrvatske države. Sve što smo mi dragovoljci u ratnom sanitetu uradili, bilo je iz ljubavi prema Domovini i ljudima koji su nas obranili svojom žrtvom!

Prof. dr. sc. Mihovil Biočić

Don Ivan BODROŽIĆ

UTJECAJ SVETOGA JERONIMA NA HRVATSKU KULTURU I DUHOVNOST

Što je kultura?

Prije svega, kad je riječ o ovoj temi, treba definirati temeljne pojmove. Na poseban način pojam kulture. Ova riječ ima cijelu lepezu značenja, ali nas prvenstveno zanimaju ona temeljna značenja. Prema nekim rječnicima kultura je definirana kao sve ono što „utječe na oblikovanje pojedinca na intelektualnom i moralnom planu i na stjecanje svijesti o ulozi koja mu pripada u društvu“, to jest, drugim riječima rečeno, kultura je „baština stečenih spoznaja i iskustava putem studija, s ciljem posebne pripreme na jednom ili više područja znanja“.¹ Ili pak s antropološke točke gledišta kultura se definira kao „skup manifestacija materijalnoga, društvenoga i duhovnoga života jednog naroda ili etničke skupine, u odnosu prema različitim etapama razvojnog procesa ili prema različitim povijesnim razdobljima ili ambijentalnim uvjetima“².

Slično tome enciklopedija Treccani definira kulturu kao: a) „skup intelektualnih spoznaja koje, stečene putem studija, književnosti, iskustva, ambijentalnoga utjecaja i obrađene na subjektivan i autonoman način, postaju sastavnim elementima osobnosti, doprinoseći da se obogati duh, razviju ili poboljšaju individualne sposobnosti, napose sposobnost prosuđivanja. b) Skup društvenih, političkih i ekonomskih institucija, te umjetničkih i znanstvenih aktivnosti, kao i duhovnih i vjerskih manifestacija koje karakteriziraju život jednog određenog društva u danom povijesnom trenutku.“³

Kako vidimo, dvije su dimenzije kulture: ona osobna i ona zajedničarska, bilo da je riječ o društvu, državi ili narodu. Druga stvar koju treba istaknuti je da je pozornost usmjerena prema intelektualnoj dimenziji osobe jer se govori o ‘formaciji pojedinca na intelektualnom i moralnom planu’ to jest o ‘skupu intelektualnih spoznaja’. Ali intelektualne spoznaje nisu djeljive od moralnih i duhovnih potreba i izgradnje pojedinca, tako da je za zdravu kulturu važan utjecaj i na moralnu izgradnju.

1 JONAS Hans, Veselin Masleša, Sarajevo 1990., str. 28.

2 <http://www.ideazione-ciao.it/?q=content/cultura#:~:text=In%20senso%20antropologico%20Cultura%2C%20%C3%A8,storici%20o%20alle%20condizioni%20ambientali.>

3 <https://www.treccani.it/enciclopedia/cultura>

Sveti Jeronim čovjek velike kulture

Druga važna stvar je naglasiti da je sveti Jeronim bio čovjek velike kulture – jedan od najučenijih ljudi svoga vremena. Prije svega stekao je veliku klasičnu izobrazbu najprije pohađajući škole u Stridonu, svome rodnom mjestu, nakon čega je nastavio školovanje u Rimu u školi znamenitog govornika Elija Donata. Njegova kultura i njegov intelektualni svijet bila je prvenstveno književna kultura. U ovim počecima školovanja riječ je bila o latinskoj, rimskoj kulturi, jer mu je ona u tom trenutku bila dostupna. I ne samo, već je njome bio oduševljen. Doista je od mladosti bio oduševljen sjajnim stilom i ljepotom izražavanja latinskih autora, govornika i filozofa, književnika i pjesnika, čija je djela pronalazio u školskim priručnicima onoga vremena kao modele književne vještine. Kao jednog od najvećih modela stavio je imao je pred očima Cicerona, znamenitog govornika i filozofa čiji je govornički stil bio utkan u temelje latinskoga jezika. Oblikujući se kao intelektualac Jeronim nije mogao ne usvojiti blago lingvističke ciceronovske vještine koja ga je privlačila od najmlađih dana. Darovit kakav je bio s lakoćom je pamtio tekstove i izraze, književne i retoričke figure, da bi ih kasnije koristio s takvom lakoćom kakvu nije imao nijedan od njegovih vršnjaka.

Nakon 4-5 godina sigurno je preša na veću razinu studija, što bi odgovaralo sveučilišnim studijima našeg obrazovnog sustava. Na ovoj razini je morao vježbati stečene intelektualne vještine u javnosti, te također temeljne spoznaje filozofskih ideja, premda nije bio vješt ni sklon filozofiji koliko je bio književnosti. U svakom slučaju skupljao je djela govornika i pjesnika poput Cicerona, Virgilija, Seneke, Salustija, Plinija Mlađeg, Horacija, Ovidija, Lukrecija, Svetonija, Varona, itd.

Po završetku svjetovnih studija, zapaljen ljubavlju za dubljom spoznajom kršćanskoga života, odluči posvetiti se izučavanju Svetoga pisma. Temeljiti kakav je bio, a da bi mogao čitati iz izvornika, naučio je grčki i hebrejski, te dijelom i sirijski. Time je postao *vir trilinguis*, jedan od rijetkih ljudi onoga vremena koji je poznao tri jezika. Njegovo životno djelo je Vulgata, prijevod Svetoga pisma na latinski jezik. Proglašen je crkvenim učiteljem 1298. godine.

Moral (kršćanstvo) kao integralni dio kulture

Pitanje Jeronimova odnosa prema Bibliji treba objasniti još detaljnije. Jer unatoč oduševljenja za profane pisce, Jeronim će postupno sazrijevati vlastito iskustvo da se posveti kompletno čitanju i istraživanju Božje riječi.

Ili bolje rečeno, kada je jednom otkrio njezina neizmjerena i neusporediva blaga, te neizrecivu uzvišenost, shvatit će da beskrajno nadvisuje svako ljudsko znanje i ljudsku riječ. Kada jednom shvati da je ljudska riječ neusporediva onoj božanskoj, odlučit će se potpuno posvetiti istraživanju Svetoga pisma koje će mu otkrivati duboki smisao kako ljudskoga života tako i ljudske riječi. Božja riječ mu je važna jer mu otkriva najprije božanski život, ali u isto vrijeme i onaj ljudski na mnogo drukčiji i bogatiji način nego što to čini ljudska riječ. Ključ koji sve tumači, to jest dodirna točka jedne i druge riječi, jednog i drugog života je sam Isus Krist, Sin Božji, koji je u isto vrijeme Riječ Božja i Božja Mudrost. Kada je jednom upoznao snagu Kristovu, neće se više uzdržavati da pokaže koliko mu je važna riječ Božja za konkretni život, kako onaj profesionalno-intelektualni tako i za onaj duhovno-asketski. Stoga će u prologu svoga Komentara Knjige proroka Izaije i reći: „Ako je prema Apostolu Pavlu Krist Božja snaga i Božja mudrost, a tko ne pozna Pismo ne pozna Božju snagu ni njegovu mudrost: nepoznavanje Pisma, nepoznavanje je Krista.“⁴

To je potvrda da je Božja riječ postala za Jeronima sastavni dio kulture, o čemu je on sam ostavio vrlo živopisno svjedočanstvo u jednoj od svojih poslanica (Ep. 22) u kojoj je opisao jedan svoj san – viziju. U toj poznatoj viziji opisao je kako se našao pred sudištem Božji, a sam Bog ga je pitao o tome da se izjasni tko je. Na upit je odgovorio da je kršćanin, a Bog mu je uzvratilo da nije kršćanin, već da je ciceronijanac. Od tog trenutka, nakon što je shvatio bit poruke, trudio se uvijek bolje i više u sebi ‘pokrstiti’ Cicerona.

Taj trenutak je bio ključan u njegovoj izobrazbi, jer se trudio još više produbiti vlastite spoznaje to jest oplodio je svoje intelektualne sposobnosti znanjem koje dolazi od Boga. Ali da bi mogao razumjeti Božje znanje i prihvatiti ga bolje i dublje, a to mu je ostala životna želja i potreba, dao se na studij svega što mu je bilo dostupno, pogotovo ako je bila riječ o tome da mu je pojedina disciplina bila sredstvo pristupa dubinama Božjeg znanja. Takva sredstva bili su na primjer jezici koje učio ne samo radi erudicije, već upravo radi dubljeg pristupa Božjem znanju. To nam tumači kako je došlo do toga da postane *vir trilinguis*, jedan od rijetkih onoga vremena tko se mogao pohvaliti takvim naslovom. Poradi dubljeg shvaćanja Svetoga pisma studirao je grčki, a dao se na studij hebrejskoga da bude u stanju čitati hebrejske izvornike Staroga zavjeta. S tim ciljem je naučio i temelje sirijskoga, te je zahvaljujući jezicima koje je poznao postao jedan od najizvršnijih egzegeta kršćanske starine. Kao takav mogao se odazvati pozivu pape Damaza da prevede (uredi) Sveto pismo na latinski jezik, jer ako je itko bio za to

4 Ex Prologo commentariorum in Isaiam prophetam.

kvalificiran, onda je to bio upravo on. Možda i najdostojniji tog posla. Tako je nastala njegova znamenita Vulgata, prijevod Svetoga pisma na latinski jezik.

To je vrlo važna činjenica radi toga što smo vidjeli da definicija kulture pretpostavlja također moralnost kao nezamjenjivu sastavnicu. Dok se je helenistička kultura, to jest grčko-rimska, mogla dičiti književnošću - slovom, s druge pak strane, rečeno pavlovskim svetopisamskim jezikom, nedostajalo joj je duha. U toj kulturi moralnost nije bila na osobitoj razini, to jest na razini dostojnoj čovjeka, bez obzira što je bila na vrlo visokom književnim razinama. Ali slovo bez duha ubija, to jest književnost bez moralnosti i duhovnosti je mrtva. Zato je kršćanstvo sa svoje strane reanimiralo kulturu onoga vremena dahom kršćanskoga duha kojim ju je nadahnulo. Nakon toga cijelo društvo je moglo ponovno disati punim plućima, to jest drugačijim duhom koji je bio temelj novih vrijednosti.

Sveti Jeronim i hrvatska kultura

Ako se razina kulture temeljno mjeri stupnjem znanja i spoznaje koju stječemo studijem, književnošću, čitanjem i drugim sličnim sredstvima, onda hrvatski narod, kada je došao u rimski Ilirik koji su opustošili Avari, nije imao neke posebne kulture. Barem ne one visoke kulture koja se mjero slovima i književnošću.

No sve te nedostatke je nadoknadio time što je stupio u kontakt s kršćanstvom, jer je preko kršćanstva stekao i one neophodne osnove književne kulture, a nadasve one moralne. No svakako treba istaknuti da Hrvati nisu stupili u kontakt s nekim apstraktnim kršćanstvom, već su u rimskom Iliriku stupili u kontakt s Katoličkom Crkvom. Štoviše, može se reći da su stupili u kontakt s Rimskom Crkvom i s Petrovom stolicom koja predsjedava u ljubavi cijelome kršćanskom svijetu, kako se već davno izrazio sv. Ignacije Antiohijski. Od tih prvih kontakata s kršćanstvom, ono im je počelo prirastati za srce, te je hrvatski narod prvi od svih naroda prigrlio katoličku vjeru nedugo nakon što je došao na jadranske obale i susreo se s kršćanstvom. No u tom procesu bilo je i određenih prepreka ili barijera. Jedna od njih je bila i jezična. Hrvatski narod onoga vremena nije baš predobro usvojio latinski jezik, te je u 9. stoljeću, zajedno s drugim slavenskim narodima iz Moravske, bio u opasnosti da izgubi vlastiti nacionalni identitet. Toj opasnosti izvrgli su ih germanski misionari koji su ih ne samo htjeli evangelizirati, već su ih htjeli i germanizirati.

Ali je kršćanstvo odgovorilo na pravi način na potrebe tog naroda koji je trebao zaštititi svoj identitet i nije se trebao osjećati inferiorno zato što latinski

nije bio njegov jezik. Jer ako i nije potpuno ovladao latinskim jezikom, nije dovodio u pitanje katoličku vjeru i vjernost Rimskoj Crkvi. Autentična vjera ne guši kulturu, niti joj smeta ijedan narod i njegova kultura. Naprotiv, svaki narod i svaka kultura su bili izazov kršćanskoj vjeri za kvalitetan navjštaj, čime je vjera postajala blagoslov tom narodu. Tako i hrvatski narod, ne odriče se svoga jezika, jer bi inače ostao bez jezika, ali očekuje da mu kršćanska vjera nadomjesti to što mu nedostaje, te da bez kompleksa nastavio biti dio kršćanske uljudbe. Hrvati se stoga ne odriču svoga jezika, nego ga nastavljaju koristiti čak u onim najsvetijim trenucima, a to su liturgijska slavlja. Evanđeoski navjštaj i razumijevanje Božje mudrosti nije rezervirano bilo samo za jedan jezik, već za sve jezike, pa tako i za hrvatski. Tako dolazi do spoja slavenskog jezika i latinskog obreda, što će se nastaviti njegovati od samih početaka sve do naših dana.

I dok su se tako povećavale opasnosti za nacionalni identitet, s druge pak strane pojavile su se sumnje u vjernost hrvatskog naroda Katoličkoj Crkvi. Jer bilo je glasova koji su osporavali njegovu pravovjernost samo zato što su koristili narodni jezik u liturgiji. Netko je iznašao, premda ne znamo tko, sasvim genijalno rješenje kojim se omogućilo službeno uvesti korištenje narodno jezika u liturgiji, s time da je ovo rješenje prihvatila i Rimaska Crkva. U tom smjeru su se kretali i sveti Ćiril i Metoda kao utemeljitelji novoga alfabeta – glagoljice. Ali dok su drugi narodi sačuvali tradiciju koja se poziva na svetu braću, s druge pak strane među Hrvatima se je proširila legenda da je autor glagoljice ni manje ni više nego sveti Jeronim Dalmatinac. Ako je itko mogao napraviti takav poduhvat, onda je mogao onaj koji je vladao tolikim jezicima i koji je već preveo Sveto pismo na latinski jezik. Osim toga, on koji je bio toliko vjeran Rimskoj Crkvi i do kraja pravovjeran, nije moga odvesti u zabludu hrvatski narod, već je, naprotiv, bio zalag njegove pravovjernosti. Nije poznato tko je izmislio ovu legendu, ali je ona poslužila svojoj svrsi. Ona je bila najsnažniji argument u prilog korištenja narodnoga jezika, ali i moćno oružje nacionalnog identiteta. A opet nije se raskidao onaj snažni savez s Petrovom stolicom s kojom je sveti Jeronim bio tako povezan.

Na taj način Jeronim postaje otac hrvatske kulture jer je smatran autorom glagoljice, tog pisma kojim se narod počeo služiti. No ne samo radi toga, već zato što su ga smatrali i prevoditeljem Svetoga pisma na narodni jezik. A u Svetome pismu sam Jeronim je tražio i našao temelj svoje pismenosti i kulture, te je upravo tu kulturu i pismenost prenio hrvatskom narodu. On je Hrvatima bio primjer ljubavi prema onome koji je istinska Riječ i Slovo i Govor, sve pisano velikim slovima. Jeronim je životom naš narod

potakao da se drže onoga koji je Riječ života. Prema njemu je veliki Dalmatinac njegovao iskrenu ljubav, te je poticao svakoga da se drži njegove riječi i da njome oblikuje vlastiti život i od nje živi.

Na tragu autoriteta svetoga Jeronima Hrvati su primali navještaj evanđelja na svome jeziku. Tako se taj navještaj mogao dublje ukorijeniti utoliko što im je taj jezik bio poznat i razumljiv, a autoritet vrsnog bibličara svetoga Jeronima bio je kao jamstvo da će uspjeti u tome, pa su se onda pozivali na njegov autoritet. Premda je riječ o posrednom utjecaju, bez ikakve izravne poveznice, ipak valja reći da hrvatski narod duguje mnogo od svoje kulture svetom Jeronimu. Nije stoga čudo da je nadahnjivao najizvrsnije književnike i humaniste svojom kulturom, znanjem i učenošću, ali isto ako i askete i redovnike svojom duhovnom dosljednošću i principima duhovnoga života. To što je bio nekada, treba ostati i danas, vrelo nadahnuća i poticaja i današnjem naraštaju koji zaboravlja da su moralnost i duhovnost sastavni dijelovi kulture, te da je određena kultura toliko napredna, koliko je usvojila evanđeoskih sadržaja.

Prof. dr. sc. Ivan Bodrožić

Blanka MATKOVIĆ

HRVATSKA REVOLUCIONARNA MLADEŽ U DOSJEU JANOŠA VITTA (1959.)

Tijekom Drugog svjetskog rata i u prvim godinama poraća hrvatsko stanovništvo je bilo izloženo različitim oblicima represije koja je dosegla vrhunac između jeseni 1944. i ljeta 1945. U tom razdoblju masovni zločini su se događali diljem zemlje, a brojni hrvatski zarobljenici – vojnici i civili – mučeni i likvidirani na stotinama stratišta od Slovenije do Makedonije. Nakon tog razdoblja represija je nastavljena prema različitim „neprijateljima“ i u različitim oblicima. Nedostupnošću izvora i nepostojanjem demokratskih sloboda bilo kakva znanstvena istraživanja tih događaja su bila onemogućena. Osobito su velom tajne bili obavijeni pokušaji protukomunističkog otpora, naročito djelovanje križarskih skupina diljem Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine.

Takvi pokušaji vojnog otpora će uglavnom biti okončani tek šest godina nakon završetka Drugog svjetskog rata zarobljavanjem duvanjskog križara Mirka Kapulice 1950. godine te uhićenjem imotskog križara i nekadašnjeg pripadnika Kapuličine križarske skupine Nedjeljka Piplice 1951. godine. No, protukomunistički otpor time neće nestati. Umjesto pokušaja vojnog otpora, nastavljeno je djelovanje brojnih skupina koje će pružati politički otpor¹, poput na primjer Hrvatskog oslobodilačkog pokreta², iako treba podsjetiti da su tajne organizacije hrvatske mladeži i drugih osnivane već krajem svibnja 1945. godine³, te su u prvim poslijeratnim godinama djelovale paralelno s križarskim organizacijama⁴.

Među brojnim hrvatskim ilegalnim organizacijama koje su osnivane tijekom 1950-ih godina najpoznatija je svakako bila Tajna organizacija hrvatske inteligencije (TIHO) među čiji su članovima bili znameniti hrvatski emi-

1 Vidi: Wollfy KRAŠIĆ, Hrvatski pokret otpora, Zagreb, 2018.

2 Vidi: Darko UTOVAC, Tajna organizacija Hrvatski oslobodilački pokret (HOP) u Vidu kod Metkovića 1963. godine, Politički zatvorenik, br. 292., srpanj/kolovoz/rujan 2022., 5-10.

3 Tomislav JONJIC, Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945.-1953.,11, https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf, posjećeno 12.10.2022. Rad je prethodno objavljen na engleskom jeziku u Review of Croatian History, časopisu koji objavljuje Hrvatski institut za povijest, god. 3/2007, br. 1, 109-145.

4 Blanka MATKOVIĆ, Prilog poznavanju povijesti grada Splita i okolice u poratnom razdoblju (1946.-1947.): nepoznati detalji iz dosjea Frane Tente, Tusculum: časopis za solinske teme, Vol. 10, No. 1, Solin, 2017., 145-160.

grant Bruno Bušić i istaknuti pravnik i pravaš Ivan Gabelica. Nadzorom nad bivšim članovima organizacije TIHO, UDBA je dobila saznanja o postojanje još jedne slične organizacije na imotskom prostoru. Radilo se o Hrvatskoj revolucionarnoj mladeži koju je u drugoj polovici 1958. osnovao Andrija Vučemil (preminuo početkom 2020.), a okupila je dvadesetak članova s područja Imotskog, Širokog Brijega, Posušja i Tomislavgrada.

Među članovima je bio i Dinko Jonjić, hrvatski politički zatvorenik koji je preminuo u kolovozu 2023. godine. Prema njegovim navodima, članovi organizaciju su nastojali djelovati konspirativno zbog čega ogranci nisu smjeli međusobno komunicirati, a vezu sa središnjicom je održavao jedan član. Tako je Jonjić tek na suđenju doznao da su osim ogranka u Grubinama kojega je on osnovao u proljeće 1959., postojale jezgre ogranaka u nastajanju u Prološcu, Posušju i Širokom Brijegu.

Cilj organizacije je bio uspostava samostalne hrvatske države na čitavom području nekadašnje Nezavisne Države Hrvatske zbog čega su planirali osnovani ogranke na spomenutom području. Svjesni da je put do ostvarenja njihovog cilja vjerojatno samo onaj revolucionarni, članovi organizacije su razgovarali i o nabavi oružja s ciljem pripreme ustanka do kojega je eventualno moglo doći u slučaju sukoba Zapada i Istoka ili nekakve teže unutrašnje jugoslavenske krize.

Planiran je i bijeg Andrije Vučemila i Jure Knezovića u inozemstvo radi povezivanja s hrvatskom emigracijom jer „znali smo da odlazak u političku emigraciju predstavlja stanovitu legitimaciju i pred stranom državom i pred hrvatskim organizacijama“.⁵ Ipak, prvenstveno su bili posvećeni političkoj izobrazbi. Osim toga su donijeli odluku da svaki član treba naučiti barem jedan strani jezik vjerujući da će time otvoriti mogućnost predstavljanja Hrvatske u svijetu i praćenja strane literature. Iako je Hrvatska revolucionarna mladež bila bolje ustrojena od nekih sličnih ranijih organizacija, članovi su ubrzo otkriveni i 1960. osuđeni na dugogodišnje robije.⁶

Iako je spomenuta organizacija djelovala na području Imotske krajine, u dostupnoj dokumentaciji nekadašnjeg Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP) za Dalmaciju koja je pohranjena u Državnom arhivu u Splitu, o ovoj

5 KRAŠIĆ, Hrvatski pokret otpora, 102.

6 Tihomir NUIĆ, Goli na Golom otoku, <https://www.hercegbosna.org/literatura/recenzije-knjiga/dinko-jonjic-goli-na-golom-otoku-od-imotske-gimnazije-do-golog-otoka-2567.html> , posjećeno 25.10.2023.

je organizaciji ostalo sačuvano veoma malo podataka, odnosno svega jedan dokument koji se nalazi u osobnom dosjeu Janoša Vitta. Riječ je o prijavi SUP-a u Makarskoj sucu za prekršaje protiv deset osoba s imotskog područja koje se povezivalo s Dinkom Jonjićem i njegovom budućom suprugom Darinkom Čutuk. S obzirom na broj osoba obuhvaćenih spomenutom prijavom, može se zaključiti da je broj dokumenata svakako morao biti znatno veći uključujući i zapisnike sa saslušanja.

No, u navedenom dosjeu osim prijave koju objavljujem u prijepisu nije sačuvan niti jedan jedini dokument, pa čak ni opći podaci za Janoša Vitta. S obzirom na njegovo ime i prezime, jasno je da nije riječ o osobi koja je rodom s prostora Imotske krajine, a nešto više o njemu se doznaje tek iz jednog teksta objavljenog na šestoj stranici Slobodne Dalmacije od 26. svibnja 1960. godine. U tom se tekstu pod naslovom „Prodavao tuđu robu“ navodi da je Janoš Vitta Stevanov, 30-godišnji stolar iz Velikog Središta (Vršac), sklopio u kolovozu 1958. s Narodnim odborom općine Imotski ugovor o izvođenju stolarskih radova na jednoj zgradi zbog čega je preuzeo materijal u vrijednosti od 1,114.816 dinara. Međutim, dio tog materijala je upotrijebio u druge svrhe, a novac koji je dobio je zadržao za sebe. Godinu dana kasnije Vitt je sklopio ugovor i s Narodnim odborom općine Lovreć za izvođenje stolarskih radova na školskoj zgradi u Aržanu zbog čega je preuzeo daske u vrijednosti od 253.349 dinara.

Dio tog materijala je također prodao, a novac zadržao. Zbog ovih djela Vittu je suđeno pred Okružnim sudom u Splitu te je osuđen na godinu i šest mjeseci zatvora.⁷ Što se tiče same suradnje s članom Hrvatske revolucionarne mladeži Antom Jonjićem iz Grubina, kojega je Vitt, u skladu s ciljevima organizacije, trebao podučavati njemački, ostaje nejasno je li Vittu uopće suđeno te kakve su posljedice bile po ostale osobe navedene u priloženoj prijavi.

⁷ Iz sudnice: Prodavao tuđu robu, *Slobodna Dalmacija*, 26.5.1960., 6.

Prilog: PRIJAVA SEKRETARIJATA ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE U MAKARSKOJ PROTIV VITTA I DRUGIH, 10. RUJNA 1959. (Državni arhiv u Splitu, f. 409, SUP za Dalmaciju, Dosje Janoša Vitta)

NARODNI ODBOR KOTARA MAKARSKA
SEKRETARIJAT ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE
DRŽAVNA BEZBJEDNOST

Broj: _____/59.

Makarska, dne 10.IX.1959.g.

NARODNOM ODBORU KOTARA
Sucu za prekršaje
MAKARSKA

Podnosi se prijava radi prekršaja iz čl. 2, toč. 2, 2. OZP, protiv niže navedenih lica:

- 1./ ZDILAR DINKA, đaka VIII. razreda gimnazije iz Glavine – Imotski, kotar Makarska,
- 2./ IVANKO STANISLAVA, đaka VIII. razreda gimnazije, rodom iz Prološca, kotar Makarska, gdje i prebiva,
- 3./ KUSIĆ MARIJE, đaka VIII razreda gimnazije iz Imotskog, sa prebivalištem u Imotskom, kotar Makarska.
- 4./ BOTIĆ ANDJELKE, domaćica, rodom iz Šestanovca, sa prebivalištem u Imotski, kotar Makarska,
- 5./ GAVRANOVIĆ MATE, rodom iz Lovreća, sa prebivalištem u Imotski, kotar Makarska,
- 6./ BAKETIĆ DANE, namještenik OPZ Imotski, sa prebivalištem u Imotski, kotar Makarska,
- 7./ KRALJEVIĆ MILANA iz Prološca, šegrt u Imotskom, gdje i prebiva,
- 8./ VITT JANOŠA, stolara iz Imotskog, kotar Makarska, sa prebivalištem u Imotski,
- 9./ ŽUŽUL KARLA, zemljoradnika iz Grubina – Imotski, kotar Makarska, gdje i prebiva,
- 10./ TODORIĆ MIJE, đaka VII. razreda gimnazije, maloljetnika iz Zmijavaca – Imotski, kotar Makarska.

O B R A Z L O Ž E N J E

Što je pod ad/1. 22.II.1959.g. u domu kulture u Imotskom diskutovao o organizaciji sa Jonjić Dinkom, aktivnim članom proustaške ilegalne organizacije „Hrvatska revolucionarna mladež“. Te prigode bio je upoznat o postojećoj organizaciji, njenim članovima i zadacima iste. Pored Jonjić Dinka, sa njim je razgovarao i Vučemil Andrija, rukovodilac – šef pomenute organizacije. Jedan i drugi nagovarali su ga da postane član njihove organizacije, obećavali mu da će ga postaviti za šefa ilegalne organizacije u njegovu mjestu. Nakon ovog razgovora nekoliko puta diskutovao je o organizaciji i njenim ciljevima sa Jonjić Dinkom.

Što je pod ad/2. takodjer dana 22.II.1959.g. u domu kulture razgovarao sa Jonjić Dinkom o postojećoj ilegalnoj organizaciji „HRM“ u cilju predobivanja tj. angažiranja za člana ilegalne organizacije.

Što je pod ad/3. bila upoznata sa postojećom proustaškom ilegalnom organizacijom i što je po nalogu Čutuk Darinke, aktivnog člana pomenute organizacije obavještavala ostale članove organizacije o mjestu i vremenu zakazanih sastanaka.

Što je pod ad/4. družila se sa članovima ilegalne organizacije i što je iste dovodila u tudje stanove da slušaju vijesti reakcionarnog sadržaja ustaške radio stanice Madrida.

Što je pod ad/5. dozvoljavao da se u njegovoj kući održavaju ilegalni sastanci pripadnika proustaške ilegalne organizacije i što je sa Vučemil Andrijom, Knezović Jurom i Baketić Danom išao u posjete ustaškom groblju u Lovreću, gdje su odavali počast poginulim ustašama i to koncem decembra 1958. g. Te prigode je sa pomenutima u svojoj vlastitoj kući u Lovreću pjevao ustaške pjesme i uzvikivao parole neprijateljskog sadržaja. Februara mjeseca 1959. g. nagovarao je Vučemila i Knezovića na ilegalni bijeg iz zemlje, kojeg su ovi pripremali iz neprijateljskih pobuda tj. u cilju povezivanja sa ustaškom emigracijom.

Što je pod ad/6. sastajao se u kuću Gavranović Mate sa pripadnicima proustaške organizacije i što je posjećivao ustaško groblje i odavao počast poginulim ustašama u Lovreću, te pjevao ustaške pjesme i uzvikivao neprijateljske parole 31.XII.1958.g. u Lovreću.

Što je pod ad/7. bio upoznat sa postojećom ilegalnom organizacijom i diskutovao sa članom iste organizacije Jonjić Antom, te pristao da bude

primljen u njihovu organizaciju, kad mu to bude moguće tj. kad završi školu u Imotskom. Sa istim je sastajao se i raspravljao o programu i pravilniku organizacije „HRM“.

Što je pod ad/8. bio upoznat sa ilegalnom organizacijom i njenim ciljevima od strane Jonjić Ante iz Grubina. Pristao je da ovog područava njemački jezik, jer mu je to naloženo ispred organizacije, o čemu je upoznao Janoša. Nekoliko puta je sa njim Jonjić Ante diskutovao u radnji – stolarije, kao i na pazaru kod spomenika u Imotskom.

Što je pod ad/9. marta mjeseca 1959.g. širio alarmantne vijesti pred Jonjić Dinkom iz Grubina o toboženjem dolasku u njihovo selo ustaškog funkcionera – emigranta ing. Matković Mije. Na osnovu ovakvih vijesti, Jonjić Dinko je uspio oko sebe okupiti u organizaciju nekoliko svojih mještana, dokazujući im da je za njihovu organizaciju zainteresirana emigracija i da je već na njihov teren stigao pomenuti emigrant.

Što je pod ad/10. znao za postojeću proustašku organizaciju i što je marta mjeseca 1959. g. postao član iste i prisustvovao jednom sastanku, koji je održan u kući tj. stanu Čutuk Darinke – nećakinje Andrije Artukovića / bivšeg ministra unutrašnjih poslova NDH-a/.

Napred navedena lica bila su povezana i imala izvjesnog učešća u djelatnost proustaške ilegalne organizacije, koja je imala osnovne ciljeve borbe protiv postojećeg poretka, odcjepljenje Hrvatske Republike od Federacije ka stvaranju „Slobodne hrvatske države“, sa čime su pored neprijateljskih istupanja i slaganjima sa postupcima pripadnika ilegalnih organizacija, narušavali javni red i mir, radi čega se i prijavljuju.

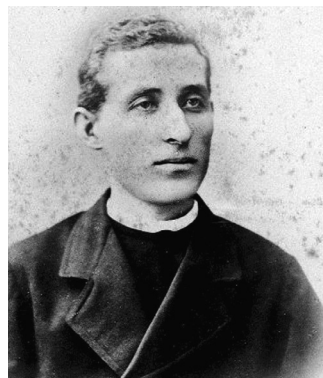
P.Ž.Načelnik:

Darko UTOVAC

DON IVO PRODAN – BUDITELJ HRVATSKE DRŽAVOTVORNE SVIJESTI

Postoje ljudi koji su iznimno bitni i bez kojih bi povijest vjerojatno krenula drugim tijekom, a nisu dovoljno zabilježeni u kolektivnom sjećanju. Oni nemaju ulicu u svakom gradu, niti spomenike na glavnim trgovima, a to svakako zaslužuju. Jedan od takvih sigurno je i sin Janjine – don Ivo Prodan. Veliko je pitanje bi li, da nije bilo njega, državotvorna svijest postojala u onodobnoj Dalmaciji jer su onodobni dalmatinski intelektualci imali maglovitu i nedefiniranu narodnjačku ideologiju ili su bili autonomaši. Zato nisu jasno postavljali pitanje ujedinjenja Dalmacije s ostatkom hrvatskih zemalja, nego su se nerijetko gubili u nekim južnoslavenskim tlapnjama ili su, što je još gore i češće bili talijanaški ili autonomaški usmjereni. Sve se to počinje korjenito mijenjati početkom političkog djelovanja don Ive Prodana. On je prvi u Dalmaciji prigrlio učenje Oca Domovine dr. Ante Starčevića¹ i jasno rekao da Dalmacija, na temelju hrvatskog državnog prava, treba biti sjedinjena s ostalim hrvatskim zemljama u jedinstvenu hrvatsku državu.

Ivo Prodan rodio se u Janjini 31. prosinca 1852. godini, u skromnoj obitelji, po ocu² doseljenika iz Imotske krajine³ i mjesne djevojke⁴ iz obitelji Kalafatović. Osnovnu školu završio je u Janjini, gimnaziju u Dubrovniku, a bogosloviju u Zadru za koji je bio vezan veći dio života. Svejedno, nikada nije zaboravio ni svoju Janjinu, ni Pelješac, a, dok je bio parlamentarni zastupnik, stalno se, kao što ćemo kasnije i vidjeti, borio za prava i ekonomski boljitak pučanstva iz zanemarenih krajeva od strane državne vlasti, kakav je bio i kraj u kojem je odrastao.

*Fotografija don Ive Prodana
iz mladosti*

Svećenička služba, poslije zaređenja, odvela ga je izvan Dubrovačke biskupije u Zadar, gdje je sjemeništu radio kao profesor Hrvatskog jezika.

1 dr. Ante Starčević (1823. – 1896.) političar, utemeljitelj Stranke prava, glavni ideolog hrvatskog državotvornog nacionalizma, u narodu zapamćen kao Otac Domovine.

2 Mate Prodan

3 Otac Ive Prodana je u Janjinu doselio iz Zagvozda.

4 Franica Kalafatović, obitelj je imala sedmero djece.

Na tom mjestu nije se dugo zadržao, nego ga je prisiljen uskoro napustiti⁵. U sjemeništu 1875./1876. uređuje časopis *Harmonia*⁶ i politički slijedi zamisli Mihovila Pavlinovića⁷, s kojim se je kasnije trajno razišao⁸. Već pred kraj 1877.⁹ nalazimo ga na mjestu urednika lista *La Dalmazia Cattolica*¹⁰ koji je, kao što mu i naziv kaže, bio u velikoj većini pisan talijanskim jezikom. List je bio namijenjen katolicima u Dalmaciji i, do njegovog urednikovanja, bio je čisto vjerskog karaktera, bez ikakve nacionalne tematike. Dolaskom don Ive Prodana, to se radikalno mijenja. Od 1878. do 1880. godine list dobiva hrvatski podnaslov *Katolička Dalmacija* i raste broj hrvatskih tekstova da bi od 1880. naziv bio samo *Katolička Dalmacija* i velika većina tekstova izlazi na hrvatskom jeziku. Velika je to promjena, za tako kratko vrijeme, a osim vjerskih tema nalazimo i one domoljubne, pa i državotvorne. Okolnosti pod kojim je preuzeo uredničko mjesto sâm Prodan opisuje ovako: „Pitao naš urednik sudrugove što bi? Bi li se na koncu školske godine primio urednikovanja, ili ne? Oni svi: da, da. I tako je bilo. Urednik breme na se i muči se. Ali kakvi vjetrovi puhali iz vana, novi urednik tražio, da mu starešine ne vežu ruke, nego puste ga, da uređuje list prema svomu najboljemu uvjerenju. Premda bili talijanskog mišljenja, starešine nijesu se tomu ni najmanje protivili, i evala im i sada!

Naslovnica Katoličke Dalmacije, pohrvaćene pod uredničkim vodstvom don Ive Prodana

5 Kerubin Šegvić, njegov suvremenik, tvrdi da je izgubio mjesto predavača kao izravna posljedica pohrvaćivanja tiskovine *La Dalmazia Cattolica* Vidi: Šegvić, Kerubin. *Nekrolog don Ivi Prodanu* U: *Hrvatska smotra*, br. 3, 1933.

6 Soljačić, Mario. *Književni priloz i u Katoličkoj Dalmaciji (1870. - 1898)*. Sveučilište u Zadru, doktorski rad, Zadar, 2018., str. 52.

7 Mihovil Pavlinović (1831.-1887.) hrvatski političar, svećenik i književnik.

8 Gross, Mirjana. *Zvorno pravaštvo*. Zagreb, 2000., str. 675-676.

9 Od broja 44, 1877. godine

10 *La Dalmazia Cattolica* izlazila je u Zadru od 1870. do 1898., kada je od strane mjesnog biskupa zabranjena, zbog tekstova u kojima se promiče glagoljica i pravaška ideologija. Zaslugom don Ive Prodana posljednjih 16 godina izlazi na hrvatskom, a ne na talijanskom jeziku.

Videć, da nema protimbe kod starešina, urednik odlučio što prije pohrvatiti naslov, koji dotle bio talijanski.“¹¹

Ne smijemo zaboraviti ni književna djela, mahom hrvatskih, ali i nešto manje talijanskih književnika koja su izlazila u *Katoličkoj Dalmaciji*¹². Prodan tu ne staje, nego 1883. u Zadru pokreće *Katoličku hrvatsku tiskaru*, u kojoj prvo tiska *Katoličku Dalmaciju*, a potom i brojne druge vjerske i nacionalne tiskovine. Onodobni Zadar glavni je grad Dalmacije, no bio je izrazito talijaniziran, zato nije nedostajalo onih koji su rad don Ive Prodana smatrali štetnim i pokušali ga spriječiti.

Talijanaši i autonomaši željeli su vidjeti Dalmaciju kao dio Italije ili kao autonomnu pokrajinu, Srbi su Dalmaciju, unatoč svojoj malobrojnosti smatrali srpskom zemljom, a i jednima i drugima smetalo je buđenje hrvatske državotvorne svijesti. Protiv Srba Prodan je znao jako oštro istupati, pa čak i tvrditi da su Srbi izmišljena narodnost te da srpstvo i pravoslavlje nisu nužno povezani¹³.

Poznata je i njegova knjiga *La seccia rapita ili obračun između Srba i Hrvata*¹⁴, gdje se bavi međusobnim razlikama, razlikom u jeziku i međusobnom razgraničenju, pitanjem pripadnosti Bosne, a osobito se bavio problemom umjetnog stvaranja Srba u Hrvatskoj. O hrvatsko – srpskim odnosima Prodan piše u knjizi *La seccia rapita*:¹⁵

Prosti, brate, tvoga mi nijesi ništa dao niti sam ja išta tvoga uzeo; ako li ipak misliš da je što tvoga kod mene, uzmi to i nosi slobodno tvojoj kući. Ja pak znam, mnogo šta svojataš, a što te ne ide. Ipak sve što ti mogu dati, dati ću ti kao brat bratu, po primjeru otaca svojih, i nikad ja tebi za to prigovarati neću. Nu, što ti dati ne mogu, to niti ne pitaj, niti ćeš ikad imati. Ostani ti gospodar u tvojoj kući. Tvojoj ću se sreći i slavi i napretku radovat, a ti mojoj sreći i slavi i napretku kako te volja. Jedno te molim: u mojoj me kući i zemlji ne napastuj, jer ova malena Hrvatska, koja je nadživjela i najjače dušmane, i o čije se neprispodobive zemlje i dan danas toliko naroda otimlje, na tvoju štetu i sram tu neće ni tebi ostati dužna.“¹⁶

11 Prodan, Ivo. *Preko i njegov pravac*. Preko, broj. 1., 1928., str. 1.

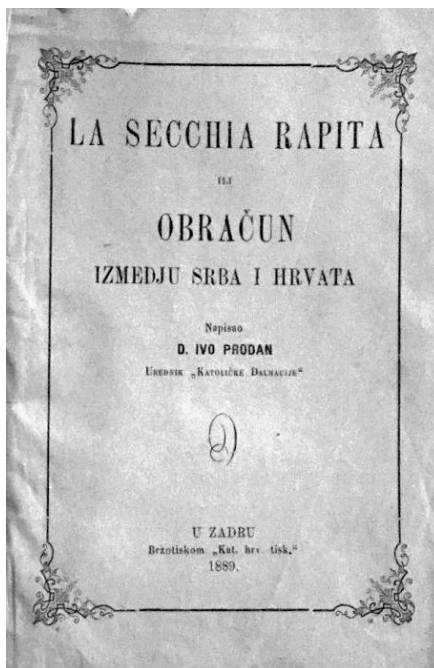
12 Vidi više: Soljačić, Mario. *Književni prilozi u Katoličkoj Dalmaciji (1870. - 1898)*. Sveučilište u Zadru, doktorski rad, Zadar, 2018.

13 Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo*. Zagreb. 2000., str. 590.

14 Iznenaduje talijanski početak naslova, no, proučimo li istoimenu pjesmu talijanskog književnika Alessandra Tassonija, stvari postaju jasnije.

15 Vidi: don Ivo Prodan. *La seccia rapita ili obračun između Srba i Hrvata*. Zadar, 1889.

16 Vikario, Ante. *Don Ivo Prodan i Bosna*. časopis *Matoš*, br 3., Šibenik, 1940., str. 92.

Knjiga don Ive Prodana iz 1889. godine "La seccia rapita" ili "Obračun između Srba i Hrvata"

Narodnjaci su držali da su njegovi stavovi preradikalni i preuranjeni, bojeći se reakcije bečkog dvora. Ni crkveni krugovi, pogotovo oni viši, nisu blagonaklono gledali na njegovo političko djelovanje jer u onodobna Crkva, kao ustanova u Hrvata, nije imala jednoglasno nacionalno stajalište. Dapače, pogotovo na višim položajima, bilo je i onih koji nisu bili hrvatskog porijekla ili su bili odnarođeni, pa nisu shvaćali ni podržavali njegovu borbu. Svemu tomu unatoč, u izrazito manjinskoj poziciji, don Ivo Prodan započeo je cjeloživotnu borbu za hrvatstvo Dalmacije i to sa jasnih pravaških stajališta. U onodobnoj Dalmaciji pravaši su bili vrlo rijetki, a veliko je pitanje, je li ih uopće i bilo, osim u njegovu užem krugu i oko uredništva lista *Katolička Dalmacija*. Malobrojnosti unatoč, on sa suradnicima pokreće u Zadru 1883. i 1884. godine dva izrazito pravaška lista: *Stekliš*¹⁷ i *Pravaš*¹⁸, no čitateljstvo kojem se obraćaju jest malobrojno te se listovi slabo prodaju, a i napadi državnih, pa čak i crkvenih vlasti također nisu zanemarivi te su oba lista, uslijed financijskih neprilika, ali najviše zbog iznimne represije od strane vlasti, vrlo brzo ugašeni.¹⁹ Urednik obiju tiskovina bio je

17 *Stekliš* je izlazio u Zadru 1883., izašlo tek 8 brojeva, urednik je bio Antun Ante Dean.

18 *Pravaš* je izašao u Zadru, i to samo jedan broj 1884. godine, urednik je, također, bio Antun Ante Dean.

19 Diklić Marjan, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*, Zadar, 1998., str. 134.

Antun Ante Dean²⁰ koji je uz don Ivu prodana bio jedan od utemeljitelja Stranke prava u Dalmaciji. U te dvije tiskovine donose se čak i tekstovi Eugena Kvaternika Rakovičkog²¹, što je u onodobnoj banskoj Hrvatskog bilo nezamislivo.²² Objavljuju se i stihovi revolucionarnog sadržaja, dotad, također, nezamislivo u nekoj dalmatinskoj tiskovini, poput pjesme *Stekliška davorija*²³ Augusta Harambašića, koja završava stihovima:

*Nek' u kršnoj Dalmaciji
Hrvatski nam širi duh,
Ta on nam je potrebniji
više no svagdanji kruh!
Nek' mu muški glas zaori
kano s vedra neba grom:
Tko je junak, nek' se bori
Za svoj narod, za svoj dom!*

*Pobjeda će naša biti
makar kakav bio boj,
Pak će rod nam ponositi
opet biti u svom svoj!
Oh! a kud će veća slava,
nego kletu robstvo str?
Nek' nas vodi Stranka prava
Il' k slobodi, il' u smrt!²⁴*

Vidjevši da je još prerano za pravaške tiskovine, djelovanje nastavlja kroz *Katoličku Dalmaciju* koja uz vjerski dio ima i svoj nacionalni, *de facto* pravaški dio. Tu u nekoliko nastavaka objavljuje *Naš program*²⁵ koji je političko-vjerski manifest i politički program Prodanove pravaške skupine.

20 Antun Ante Dean (1857. – 1884.) nesvršeni student bogoslovije, pravaški političar i novinski urednik, umire vrlo mlad u 27. godini života, pokopam u rodnoj Makarskoj, obitelj je porijeklom iz Podgore.

21 Eugen Kvaternik (1825. – 1871.) hrvatski političar i revolucionar, s Antom Starčevićem 1861. godine utemeljuje Stranku prava, pogiba 1871. kod Rakovice, u oružanoj pobuni protiv austrijske vlasti.

22 Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo*. Zagreb, 2000., str. 321.

23 *Stekliš* je riječ nastala od naziva za bijesnog psa u Hrvatskom Zagorju, 'stekli pes'. Tako su protivnici pogrdno nazivali pravaše zbog njihove borbenosti i radikalizma, kasnije su i sami pravaši prihvatili taj naziv.

24 Harambašić, August. *Stekliška davorija* U: *Stekliš*, Zadar, 1883., str. 1.

25 *Naš program* izlazio je u *Katoličkoj Dalmaciji* 1884. godine, od broja 1 do broja 8.

Njegov uži krug činili su trgovac iz okolice Zadra Luka Relja²⁶ i student bogoslovije Antun Ante Dean te više, poglavito mlađih, studenata i svećenika. Spomenuti program dijeli se na dva dijela: *Bog i Hrvatska*, što poprilično podsjeća na krilaticu Ante Starčevića *Bog i Hrvati*, no i različito je, jer je Starčević pod tim mislio da na nebu vlada Bog, a u Hrvatskoj Hrvati držeći da takva Hrvatska može biti „uru hoda dugačka i uru hoda široka“. Prodan pak Hrvatsku vidi kao zajednicu svih hrvatskih zemalja, u koje ubraja bansku Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru, Bosnu i Hercegovinu. Naravno, Ante Starčević nije bio minimalist koji bi bio zadovoljan tako malom Hrvatskom koja se može prehodati za jedan sat, no držao je da je i takva Hrvatska temelj na kojem se može graditi dalje. Starčević je isto predviđao ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, no, djelujući iz Zagreba, mogao je taktizirati, dok je za Prodana ujedinjenje Dalmacije, u političkom smislu, značilo biti ili ne biti. S takvih položaja, neuspješno se kandidirao 1883. za Dalmatinski sabor, no pravaška opcija, koja još i nije formalno organizirana, uvjerljivo gubi od narodnjaka, kojima Prodan zamjera to što nisu jasno iznijeli zahtjev za ujedinjenjem. To je ujedno i početak otvorenog sukoba Prodaneve pravaške skupine s dalmatinskim narodnjacima koji su tada bili brojniji, jači i bolje organiziran, no istodobno neskloni radikalnom rješenju hrvatskog pitanja u Dalmaciji. Tijekom vremena, pravaštvo hvata korijenje i u Dalmaciji, ali ono nije monolitno jer južnije od Zadra, u kojem prvenstvo ima don Ivo Prodan, javlja se i liberalnija pravaška struja, u Splitu oko Ante Trumbića²⁷ i u Dubrovniku oko Frana Supila²⁸. Ta, nazovimo je liberalna pravaška frakcija, postupno je u budućim desetljećima napustila izvorni pravaški program. Prvo je počela suradnju sa Srbima, da bi potom stala na stanovište južnoslavenske državne zajednice, s na kraju, kao potpuna negacija pravaške državotvorne misli, djelatno i presudno sudjelovala u stvaranju Kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca. Osim Prodaneve konzervativne skupine i liberalne skupine Trumbić-Supilo imamo i dijelove narodnjaka koji napuštaju stranku nezadovoljni minimalizmom i kalkuliranjem te pristaju uz pravaški program. Dakle, imamo vrlo šaroliku pravašku scenu u onodobnoj Dalmaciji. Zasluga don Ive Prodane jest i u tomu što je proširio pravašku misao i u Hercegovinu²⁹, što se navise očituje kroz franjevačku ti-

26 Luka Relja, trgovac i veleposjednik iz Arbanasa pored Zadra, jedan od prvih članova Stranke prava u Dalmaciji, suradnik don Ive Prodane te materijalni podupiratelj pravaških aktivnosti.

27 Ante Trumbić (1864. – 1938.) pravaški političar i odvjetnik, ministar vanjskih poslova Kraljevstva SHS, potpisnik Rapalskog ugovora.

28 Frano Supilo (1870. – 1917.) pravaški političar i novinar, uslijed političkog razočaranja razvojem događaja oko rješavanja hrvatskog pitanja, doživio je živčani slom i umro od moždane kapi, pomračena uma.

29 Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo*. Zagreb, 2000, str. 801.

skovinu *Glas Hercegovca*.³⁰ Inače, pravaštvo, po svojem nastanku u banskoj Hrvatskoj, bilo je percipirano kao lijeva politička organizacija jer se, osim državotvornog programa, bavilo i pravima radnika, pa i pravima žena, što je bila velika novost u onodobnoj Hrvatskoj. Druga je stvar što su, tijekom vremena, lijeve i liberalne zamisli otpale od pravaštva i najčešće zabrazdile u jugoslavenstvo, pa ga danas percipiramo kao konzervativnu opciju. Jedan od rodonačelnika toga konzervativnog smjera bio je upravo don Ivo Prodan.

Do pravaškog raskola ipak će proteći još neko vrijeme, pa Prodan, unatoč razlikama, surađuje i sa prebjezima iz Narodne stranke, kao i sa skupinama oko Trumbića i Supila. Tako 1894. godine u Zadru dolazi do ujedinjenja Prodanove skupine, skupina oko Trumbića i Supila s Hrvatskim klubom, sastavljenih od prebjega iz Narodne stranke, u jedinstvenu Stranku prava za Dalmaciju, unatoč bitnim svjetonazorskim razlikama, pa čak i razlikama glede načina rješavanja hrvatskog pitanja u Dalmaciji. Ipak, nedvojbeno je da ih sve povezuje osnovna starčevićanska misao. Glavna opreka bila je ipak svjetonazorska jer su Prodan i krug oko njega bili konzervativni, djelom i klerikalni, dok su Splitski i Dubrovački pravaški krug bili liberalni, a to nije bila jedina razlika. Javljalno se je kasnije i pitanje odnosa prema Srbima u Dalmaciji koji su bili pretežito protiv ujedinjenja Dalmacije s ostatkom Hrvatske. Osobito je zanimljiva evolucija Frana Supila koji je politički stasao na valu borbe protiv srbizacije Dubrovnika, koji je na stranicama *Crvene Hrvatske*, kojoj je bio i urednik oštro polemizirao sa srbokatolicima, da bi se početkom 20. stoljeća prometnuo u gorljivog promicatelja hrvatsko – srpske suradnje. Bilo kako bilo, pravaško jedinstvo u Dalmaciji potrajalo je sve do 1898. godine, iako je don Ivo Prodan, kao začetnik pravaštva, bio zaobiden pri izboru novog vodstva. Pravaški raskol u banskoj Hrvatskoj 1895. godine posijao je sjeme razdora i u Dalmaciji. Don Ivo Prodan bio je blizak frakciji, u kojoj je ostao i dr. Ante Starčević, a koju je predvodio dr. Josip Frank³¹, dok je krug oko Trumbića i Supila bio puno bliži domovinašima³² koji su bili nasuprot frankovaca³³, iako su javno iskazivali neutralno stajalište glede raskola.

30 *Glas Hercegovca* prva je pravaška tiskovina u Hercegovini koja izlazi od 1885. godine do 1896., gasi se zbog pravaškog raskola. Posljednji urednik bio je Franjo Miličević.

31 Josip Frank (1844. – 1911.) pravaški je političar i odvjetnik židovskog porijekla, izdašno financirao pravaški tisak. U pravaškom raskolu na Frankovce i Domovinaše dr. Ante Starčević, pred kraj života staje na njegovu stranu i time mu daje legitimitet za nasljednika. Vodio protusrpsku i protujugoslavensku politiku, s osloncem na bečki dvor.

32 Domovinaši su pripadnici pravaške frakcije koja je bila oprječna Frankovcima, nazvani tako po tiskovini *Hrvatska Domovina* koju su izdavali od 1895. do 1900. godine.

33 Frankovci su politički sljedbenici dr. Josipa Franka, kasnije će to biti naziv za radikalne hrvatske nacionaliste općenito.

Takvo neutralno stajalište nametnuli su i stranačkom vodstvu u Dalmaciji te nastojali ponovno uspostaviti stranačko jedinstvo. Bilježimo i pismo Augusta Harambašića³⁴, političara i književnika iz banske Hrvatske, upućeno Anti Trumbiću, u kojem ovaj hvali način na koji su dalmatinski pravaši sačuvali stranačko jedinstvo i našli način suradnje s čistim pravašima (frankovcima) te napominje da i oni na sjeveru moraju postići nešto slično.³⁵ Mi možemo reći da je takvo stajalište načelno bilo racionalno, no pitanje je, s odmakom od izvornog Starčevića, koliko je ostalo izvornog pravaštva, bilo kod frankovaca, bilo kod domovinaša jer su i jedni i drugi učinili radikalne zaokrete: frankovci prema trijalizmu i poštovanju okvira Monarhije, a domovinaši odustajanjem od protusrpske retorike i približavanju južnoslavenskoj zamisli. Sâm don Ivo Prodan dulje je vrijeme, neovisno o Franku, zastupao trijalističko rješenje, po kojem bi se, kao zasebna jedinica u Carstvu, okupile sve hrvatske zemlje, a bio je konzervativan, što ga je dodatno i prirodno približio Franku.

Taj smjer koji je zastupao i ostatak zadarskog pravaškog kruga dugo je pokušavao nametnuti čitavoj dalmatinskoj Stranci prava, no bez uspjeha. Suprotnosti su eskalirale u ljeto 1898. godine, na skupštini stranke u Splitu, kada je don Ivo Prodan, sa svojim pristašama, ne uspjevši pridobiti većinu za frankovačke zamisli, napustio skupštinu. To je bio početak pravaškog raskola i u Dalmaciji koji se dogodio na sličnim razdjelnicama, kao u banskoj Hrvatskoj. Ujedno, to je bio začetak formiranja Čiste stranke prava³⁶ za Dalmaciju koje je uslijedilo najesen iste godine, u Arbanasima, pored Zadra. To mjesto inače je, još otprije, bilo jako uporište pravaške misli.

Začuđuje povijesna ocjena Josipa Franka od strane povjesničara Marjana Diklića koje je veliki trud uložio u istraživanje života i djela don Ive Prodana te dalmatinskog pravaštva uopće i pritom napravio izniman posao. Naime, koliko god je besprijeckorno interpretirao don Ivu Prodana, on je u potpunosti zabluđi pri opisu dr. Josipa Franka i pritom nekritički ponavlja floskule jugoslavenskih povjesničara o njemu, ali i onih koji su objavljivali u slobodnoj Hrvatskoj poslije 1990., poput Mirjane Gross³⁷. Razlog tomu

34 August Harambašić (1861. – 1911.) pravaški je političar, pjesnik i prevoditelj, bliski suradnik dr. Ante Starčevića.

35 Petrinović, Ivo. *Ante Trumbić*. Split, 1991., str. 44.

36 Čistu stranku prava osnovali su Josip Frank, Eugen Kumičić, Mile Starčević i Ante Starčević, kao posljedicu raskola u Stranci prava. Djelovala je u svim hrvatskim zemljama, 1918. godine nakratko se gasi, a kasnije se sa drugim skupinama pravaša, nezadovoljnih južnoslavenskim okvirom, stopila u Hrvatsku stranku prava.

37 Mirjana Gross (1922. – 2012.) hrvatska je povjesničarka, autorica knjiga *Povijest pravaške*

leži vrlo moguće u činjenici da se sustavno bavio Prodanom, dok Frank nije bio predmetom njegova osobitog znanstvenog interesa. To je svakako šteta, no nikako ne može umanjiti njegov izniman doprinos proučavanju i istraživanju pravaštva u Dalmaciji. Najtočnije je ulogu Josipa Franka u hrvatskom političkom životu prikazao Stjepan Matković³⁸.

Ne postoji političar u hrvatskoj povijesti koji je više i sustavnije blaćen i klevetan od njega. Njegovi protivnici, još za života, servirali su mu razne uvrijede, zbog židovskog porijekla, osobito političari srpske nacionalne manjine i hrvatski političari jugoslavenskog usmjerenja. To su sigurno jedni od prvih antisemitskih ispada u hrvatskoj političkoj povijesti.³⁹ Povijest je pak pokazala da je bio u pravu i da je državna zajednica sa Srbima pogubna za hrvatsku nacionalnu zamisao, što se očitovalo u objema Jugoslavijama, a pravaštvo, koje je došlo do naših dana, ne baštinimo sigurno preko zamisli Frana Folnegovića⁴⁰, Ante Trumbića, Frana Supila ili Josipa Smodlake⁴¹, nego upravo od Josipa Franka i njegovih političkih sljednika. Štoviše, isključimo li iz pravaštva frankovštinu, onda pravaška misao sigurno ne bi preživjela 1918. godinu, niti bi došla do današnjih dana, a veliko je pitanje, bi li se Hrvati od 1918. do 1990. borili za reformu Jugoslavije ili za njezino uništenje i izlazak iz nje. Upravo zato osobito čudi ocjena Marijana Diklića o Josipu Franku i frankovcima.⁴²

Do približavanja Franka i Prodana nije došlo slučajno. Povezivala ih je privrženost dr. Anti Starčeviću koji je za života stao uz Josipa Franka, povezivala ih je i trijalistička zamisao preuređenja Monarhije⁴³ te, ne manje važno, konzervativni pogledi. Tako su sljedbenici don Ive Prodana prekinuli dugotrajnu deklarativnu neopredijeljenost dalmatinskih pravaša po pitanju raskola stranke u banskoj Hrvatskoj te, kao što smo vidjeli, ustrojili Čistu stranku prava. Osuđen je liberalizam pravaša, od kojih su

ideologije (1973.) i *Izorno pravaštvo* (2000.)

38 Stjepan Matković (1966. –) hrvatski je povjesničar, autor monografije *Čista stranka prava 1895.-1903.* i knjige *Izabrani portreti pravaša*, kao i više kraćih radova srodne tematike.

39 Matković, Stjepan. *Izabrani portreti pravaša*. Zagreb, 2011., str. 22., 43., 95.

40 Fran Folnegović (1848. – 1903.) pravaški političar, suparnik Josipa Franka, optuživan i sumnjičen za masonstvo.

41 Josip Smodlaka (1869. – 1956.) u početku je pravaški političar, kasnije osniva Hrvatsku demokratsku stranku, sudjelovao u stvaranju Kraljevstva SHS, a kasnije i komunističke Jugoslavije, kao zaslužnik završio je i na poštanskoj marci SFRJ.

42 Diklić, Marjan. *Don Ivo Prodan političko djelovanje i parlamentarni rad*. Zadar, 2003, str. 40. i 62. ili Diklić, Marjan. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*. Zadar, 1998., str. 164.

43 Trijalizam je bio zamisao preuređenja Austrougarske Monarhije, po kojoj bi se, uz austrijski i mađarski, formirao treći, hrvatski dio, u kojem bi se združile sve hrvatske zemlje.

se odvojili, Prodan je izabran za predsjednika, a njegov list *Hrvatska Kruna*⁴⁴ postao je glasilo Čiste stranke prava. Tako su usporedno postojale dvije pravaške stranke koje su se politički sve više udaljavale jedna od druge, jedna pored druge sudjelovale na izborima i, što je zanimljivo, obje su ulazile u Dalmatinski sabor. Izgleda da je jedna pravaška skupina u Dubrovniku još 1895. godine u Dubrovniku, nepovezana s don Ivom Prodanom i prije raskola u Dalmaciji, stala uz Franka i kraće vrijeme izdavala list *Pravo*.⁴⁵

Hrvatska Kruna kao glasilo Čiste stranke prava za Dalmaciju

Don Ivo Prodan bio je neosporni vođa dalmatinskih franovaca i skoro čitavo desetljeće vodio je tu pravašku grupaciju u Dalmaciji, no, pored svih sličnosti i poveznica s Josipom Frankom, s vremenom se iskristalizirala i značajna razlika koja je dovela do njihova razlaza. Josip Frank sve više je rješenje hrvatskog pitanja tražio isključivo u austrougarskom okviru, dok je Prodan trijalizam više vidio kao prijelazni oblik prema samostalnosti, a nikad nije ni odustao od pokušaja obnove stranačkog jedinstva. Uslijed toga, dalmatinski frankovci počinju postupan odmak od frankovaca

44 *Hrvatska Kruna* dalmatinski je pravaška novina, izlazila je u Zadru, od 1892. do 1920. godine

45 Za više pojedinosti vidjeti Đurasović, Barbara i Jadran Jeić. *Utjecaj lista „Pravo“ (1895. – 1896.) na jačanje hrvatske nacionalne ideologije u Dubrovniku krajem 19. stoljeća*. U: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*. br. 57, 2019.

iz banske Hrvatske, micanjem pridjeva čista iz naziva stranke, a postupno se prilazi i ponovnom pokušaju ujedinjenja svih dalmatinskih pravaških skupina. Taj proces uspješno je završen 1908. godine na skupštini u Splitu kada su se unatoč vidljivim razlikama ponovo ujedinili dalmatinski pravaši i izabrali don Ivu Prodana za svojeg vođu⁴⁶. Time je zatvoren puni krug, od raskola 1898. do ponovnog ujedinjenja 1908., slučajno ili ne oba događaja zbilja su se upravo u Splitu, i to pod krilaticom: „Neka živi sloga svih pravaša od Raba do Špiča.“⁴⁷

Do aneksije Bosne došlo je 1908. godine, a svi pravaši, pa i oni dalmatinski, to su podržali, držeći da je potpuno prirodno da se Bosna združi u istu državnu zajednicu s ostatkom hrvatskim zemljama. Čitava godina protekla je u očekivanju ujedinjenja te su u tom smislu organizirani skupovi potpore i održavani politički sastanci, i to ne samo pravaških stranaka, nego gotovo svih hrvatskih političkih organizacija, pri čemu je postignut visok stupanj suglasnosti. Povodom očekivanja ujedinjenja Bosne s Trojednom Kraljevinom bilježimo i prvo značajnije skretanje don Ive Prodana od izvornog pravaškog programa. On uviđa da u Bosni živi veliki broj muslimana, među kojima se hrvatska svijest probudila samo kod dijela građanstva i inteligencije, no i velik broj Srba, koji nisu blagonaklono gledali na ujedinjenje s Hrvatskom. Glede muslimana, problem nije bio nepremostiv jer je pravaška ideologija bila vjerski uključiva. Štoviše, muslimane je smatrala najčistijim dijelom hrvatskog naroda koji se zbog vjere nije miješao s okolnim narodima, a i sâm Starčević poučavao je da je: „Viera stvar duševnosti.“ Zato je predlagao potpunu slobodu prakticiranja islama, iako je bio katolički svećenik i to prilično konzervativnih pogleda. Kada su Srbi u pitanju, stvari su bile puno složenije te je držao da valja činiti ustupke i ići na kompromis, pa je Srbima predlagao kulturnu autonomiju, pravo na uporabu zastave i slobodnu uporabu ćirilice, ako oni potvrde i priznaju prirodno, povijesno i etničko pravo Hrvata na Bosnu, u skladu s hrvatskim državnim pravom. Zbog toga je bio napadnut sa svih strana. Banovinski frankovci optuživali su ga da je postao srbofil, austrijski vladajući krugovi nisu ni pomišljali na ujedinjenje Bosne s ostatkom Hrvatske, a takve prijedloge odbili su Srbi. Vrlo malu potporu dobio je i među muslimanima,

46 Satirički se na skupštinu ujedinjenja osvrnuo i jedan od prvih splitskih humorističkih listova *Duje Balavac*, broj 5, od 16.6.1908.

47 Diklić, Marjan. *Don Ivo Prodan prvi čovjek dalmatinskog pravaštva*. Radovi Zavoda za povijesnih znanosti HAZU u Zadru, broj 39, Zadar, 1997., str. 249. Inače *Špič* ili *Spič* dio je Bara, u današnjoj Crnoj Gori, tamo i danas žive najjužniji autohtoni Hrvati, a očito je tamo u prošlosti postajala i pravaška organizacija, koliko god to nama danas nažalost daleko i nemoguće izgledalo.

tek među onim rijetkim pravaški usmjerenim. Načelno je zamisao sa stanovništa hrvatskih narodnih interesa bila razumna, no nije se oživotvorila, a priuštila je Prodanu dosta problema i etiketa. Inače, kada Prodan raspravlja je li Bosna hrvatska ili srpska on doslovce kaže:

„Što se tiče ostale Bosne, mi bismo samo uputili braću Srbe, da pogledaju na zemljovid, pa da nam kažu: ako je Dalmacija hrvatska zemlja i ako je takova i Slavonija, je li moguće da ne bude i Bosna, koju Hrvati drže u zagrljaju? Je li moguće da su Hrvati znali naseliti i daleke otoke preko široka mora (kao Cres, Krk, Rab, Pag, Brač, Hvar, Vis, Korčulu, Mljet), a da nijesu iznali prijeći Dinaru s jedne i Savu s druge strane, što im je toli naravno i lako bilo? Svatko mora priznati, da Hrvati, kako su pregazili i daleko more, tako imaju bit prešli i malene gore i uske rijeke (smjeramo na Bosnu). Ta s istočne strane (od Bosne) Hrvati nijesu imali onako čvrsta otpora, kao u Dalmaciji, niti su oni došli iz zatatranskih planina na brodovima, pa im je bilo lako ploviti dalje i dalje, put juga. Njihova snaga, njihov broj, njihova životnost, njihov nadmašaj i proizveli su te posljedice u Dalmaciji, a tim i lakše proizvedoše bez dvojbe u Bosni. Nu, reći će nam se: to je glede Bosne argumentacija, to je indukcija bez dokaza. Nek' bude, ali, zar mogu Srbi proti ovoj argumentaciji donijeti bolju sebi u prilog ili kakvih dokaza? Ne, e dok ne, svakako imamo više prava govoriti mi o hrvatstvu Bosne, nego oni o srpstvu. Da je Bosna od vjkada i bila pustarom, jedino u tom slučaju, moglo bi se pojmiti, da su Hrvati opkolili tu pustaru, al' da u nju nijesu htjeli stupiti. Znamo, ovo bi bila samo etnografska indukcija, da Bosna ima biti hrvatska zemlja, ali Srbi dobro znadu, da i povijesni i pravni stupovi glede Bosne za Srbe skoro i ne postoje, te se jedino na etnografiju i pozivlju. E pa dobro: ako etnografija odlučuje, ona je sva za Hrvate. Da, za Hrvate je glede prošlosti, jer ili se ima dokazati veliki nesmisao, ili se ima priznati da onaj narod ikoji je obavio i Bosnu i pružio se od Srijema do Visa, taj narod se pružio i u onu Bosnu koja je klin u Hrvatskoj. Bosna i Hercegovina su prsi u hrvatskom tijelu, te čije je ostalo tijelo, kako da ne budu toga i prsi? Mi vjerujemo, da je Srbima draga Bosna. Ej: i Prusima je draga Češka, ali što zato? Nije dopušteno htjeti sve što je drago. Treba zanosu usjeći granice.“⁴⁸

48 Vidi: Prodan, Ivo. *La secchia rapita ili Obračun između Srba i Hrvata*. Zadar, 1889.

Hrvatska Kruna s prazninama na naslovnici, kao posljedica djelovanja austrijskih cenzora

Sljedeće su godine bile obilježene rastom i jačanjem pravaštva, što se osobito vidjelo na izborima za Carevinsko vijeće 1911. godine, velikim očekivanjima uslijed toga, no rezultati su bili mršavi, po pitanju značajnijih državotvornih pomaka, iako je pravaštvo, sa svim svojim inačicama, postalo dominantno među dalmatinskim pukom, a Prodan je bio uključen i u organizaciju svepravaške konferencije predstavnika iz svih hrvatskih zemalja, radi usklađivanja djelovanja. Tom prigodom stvorena je vrhovna uprava svih pravaških organizacija Dalmacije, Bosne, Slavonije, Istre i banske Hrvatske, a na čelo toga tijela bio je izabran upravo don Ivo Prodan, čime je *de facto* postao vođa ili bar koordinator pravaša u svim hrvatskim zemljama. To je svepravaško vrhovno tijelo, pod vodstvom don Ive Prodana, uputilo najozbiljniji trijalistički zahtjev prema bečkom dvoru koji je bio podržan od svih pravaških izabраних zastupnika u hrvatskim zemljama, no nije bilo nikakvog odgovora, nego je dvor taj zahtjev jednostavno ignorirao. Suočeni sa besplodnim pokušajima, dolazi do ponovnih pravaških razilaženja i svepravaška organizacija malo-pomalo rasula se unatoč Prodanovim grčevitim pokušajima da se sukobi stišaju i zadrži jedinstvo, no do početka Prvog svjetskog rata više nema ni jedinstva ni brojnosti među prethodno okupljenim pravašima i 1914. ponovno je dočekana s posvađanim i podijeljenim pravaštvom, no ovaj put trajno. Početkom rata zamire stranački život, a suprotstavljene pravaške struje u praksi se sve više udaljuju. Jedna struja postupno upada do kraja u južnoslavensku zabludu, a druga ide u drugu krajnost te sve nade polaže u austrougarsku pobjedu u ratu, nadajući se da će to u konačnici riješiti hrvatsko pitanje u duhu

trijalizma. I jedna i druga onodobna inačica pravaštva, svaka na svoj način, predstavlja negaciju učenja dr. Ante Starčevića, makar se i jedni i drugi na njega pozivali. Don Ivo Prodan ostao je negdje u sredini, bezuspješno pokušava pomiriti sve veće razlike i sve više se ograničava na izdavanje *Hrvatske Krune* koja, zbog ratne nestašice, ali i cenzure, sve manje izlazi i smanjuje broj stranica. Zanimljivo je vidjeti kako dalmatinski pravaški tisak piše o don Ivi Prodanu. *Crvena Hrvatska*⁴⁹ iz Dubrovnika do raskola 1898. godine piše o njemu s puno poštovanja, poslije raskola ga teško napad.⁵⁰ Poslije ponovnog pravaškog ujedinjenja opet ga slavi, dok pr. frankovački odjelnici od *Crvene Hrvatske* u svojem listu *Prava Crvena Hrvatska*⁵¹ s jednakim poštovanjem pišu o Prodanu, dok je čelnik Čiste stranke prava za Dalmaciju, kao i kasnije, kada je čelnik ujedinjene Stranke prava za Dalmaciju, tada sa njim politički raspravljaju, ali nikada ne gube smisao za mjeru i pristojnost što se na stranicama *Crvene Hrvatske* često znalo dogoditi⁵².

Državotvorna borba kroz pravaštvo nije bio jedini oblik njegova djelovanja. On se čitav život borio i za očuvanje glagoljice i njezinu slobodnu uporabu, poglavito u liturgiji, ali i drugdje. Djelovao je u zadarskoj biskupiji koja je u to doba imala najviše svećenika glagoljaša. Glagoljicu je pokušao očuvati i na način da ju je proklamirao kao jedan od strateških ciljeva dalmatinske Čiste stranke prava, kojoj je bio na čelu te doista bilježimo čitav niz pravaških akata u Dalmaciji, u kojima se glagoljica podržava i promiče. On ju je promicao i u svojim tiskovinama *Katoličkoj Dalmaciji* i *Hrvatskoj Kruni*. Naposljetku, to je uzrokovalo i prestanak izlaženja *Katoličke Dalmacije* jer je to bila ipak prije svega crkvena tiskovina, a onodobni zadarski biskupi, zbog slijepe pokornosti bečkom dvoru, nisu podržavali glagoljicu. Austrijske vlasti zazirale su od glagoljice jer su potpuno krivo držale da je ona jedno od sredstava širenja panslavizma. To je, naravno, krivo jer, iako je glagoljica bila u uporabi na prostorima koji su širi od hrvatskog povijesnog i etničkog prostora, ona je uhvatila dublji korijen samo na hrvatskom prostoru i opravdano je reći da je tipična samo za Hrvate. Štoviše, optuživati starčevićance, kakav je bio don Ivo Prodan, za panslavizam bilo je potpuno promašeno jer ni on ni velika većina pravaša, barem do konca 19. stoljeća, nisu bili ni za panslavizam ni za južnoslavenski državni okvir.

49 *Crvena Hrvatska* dubrovačka je pravaška tiskovina, izlazila je od 1891. do 1914. godine.

50 Đurasović, Barbara. *Prava Crvena Hrvatska i Pravaši – hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća*. Dubrovnik, 2021., str. 74.

51 *Prava Crvena Hrvatska* dubrovačka je pravaška tiskovina sklona frankovcima, izlazila je od 1905. do 1918. godine.

52 Vidi više u digitalnoj zbirici Znanstvene knjižnice Dubrovnik brojeve CH i PCH iz predmetnog razdoblja, mrežni izvor: <https://zdur.dkd.hr/>

Ta se zabluda proširila među djelom pravaša tek početkom 20. stoljeća, no svejedno don Ivo Prodan jest trpio teške posljedice zbog privrženosti glagoljici. Od strane čak dvojice zadarskih nadbiskupa bio je suspendiran 1888. i 1889. godine od vršenja svećeničke službe⁵³, i to ne zato što je učinio kakav kanonski prekršaj, nego zato što je ustrajno branio pravo na uporabu glagoljice. Zadarski nadbiskup Grgur Rajčević 1899. godine u potpunosti je zabranio uporabu glagoljice na svojem području. Time je ozbiljno uzdrmao glagoljaški pokret i izazvao brojne reakcije, no nije ga se uspjelo suzbiti. Usprkos tomu, oko don Ive Prodana okupilo se preko 500 dalmatinskih svećenika glagoljaša koji su crkveno-pravnim putem htjeli zaštititi svoje pravo na uporabu glagoljice i staroslavenskog bogoslužja. Ni dalmatinski biskupi nisu bili složni glede tog pitanja. Kotorski i dubrovački biskup⁵⁴ podržavali su uporabu glagoljice, biskup Šibenika⁵⁵ i zadarski nadbiskup oštro su joj se protivili, dok je splitski biskup⁵⁶ zauzeo neutralan stav. Zanimljiva je i rasprava koja se je tom prigodom među njima razvila na sastanku u Zadru 1899. godine, pa je, između ostalog, nadbiskup zadarski naglasio da, osim što je on protiv glagoljice, da je to stajalište i vladara u Beču, na što mu je kotorski biskup uzvratilo da je njegov crkveni vladar u Rimu, a ne u Beču.⁵⁷ Ne treba naglašavati da se tako udaljena stajališta nisu mogla pomiriti te je sastanak završio bez suglasja i svatko je nastavio s dotadašnjom praksom. U župama južne Dalmacije nastavila se glagoljaška praksa, dok se je u sjevernoj Dalmaciji glagoljaštvo suzbijalo združenim djelovanjem austrijskih državnih i viših crkvenih odnarođenih vlasti. Ipak, 1900. godine Vatikan popušta po pitanju glagoljice i dozvoljava njezinu uporabu u župama, u kojima se moglo dokazati da se je ista tradicionalno rabila, no zabrane i ograničenja napravile su trajnu štetu te je broj glagoljaških župa trajno i nepovratno pao.

Don Ivo Prodan napisao je čitav niz članaka i rasprava u kojima objašnjava što je glagoljica, opisuje njezinu prošlost te pojašnjava zašto je treba sačuvati. Nadalje, napisao je i dva kapitalna djela o glagoljici: *Borba za glagolicu*, objavljenu u Zadru 1900. godine i *Je li glagoljica pravo svih Hrvata*, također u Zadru 1904. godine. Tu na jednom mjestu piše: „Je li glagolica pravo svih Hrvata i je li ona to još i danas? Neima sumnje da

53 Nadbiskupi Pietro Doimo Maupas 1888. godine i Grgur Rajčević 1898. godine.

54 Dubrovački biskup Josip Marčelić (1847. – 1928.) i kotorski biskup Frano Ucellini (1847. – 1937.)

55 Mate Zannoni (? – 1903.) šibenski biskup.

56 Filip Frano Nakić (1837. – 1910.) splitski biskup.

57 Diklić, Marjan. *Don Ivo Prodan političko djelovanje i parlamentarni rad*. Zadar, 2003., str. 56.

jest jer nitko nikada vlastan nije glagolici ograničio upravni obseg, a pokle prvobitno i dalje kroz sve vjekove glagolica pripada celom hrvatskom narodu bez ograničenja, imala bi tako pripadati i danas.“⁵⁸

Kao što samo već vidjeli, Prodan je morao obustaviti izdavanje *Katoličke Dalmacije* zbog prijepora oko glagoljice s višim crkvenim vlastima, iako je ta tiskovina, u pohrvaćenom obliku, bila njegovo duhovno čedo i nikada nije ni najmanje skrenula sa crkvene linije. Štoviše, dala je nemjerljiv doprinos glede buđenja nacionalne svijesti dalmatinskih Hrvata.⁵⁹ Izgleda da je onodobnim zadarskim nadbiskupima, iako su po krvi bili Hrvati, bitnije bilo dati caru carevo, nego Bogu Božje.

Usporedno s *Katoličkom Dalmacijom*, Prodan je od 1892. godine u Zadru tiskao i *Hrvatsku Krunu*, a ta tiskovina bila je pretežito političkog sadržaja, iako je imala i književne, kao i vjerske priloge. Može se reći da je *Hrvatska Kruna* bila otvorena pravaška tiskovina koja je za razliku od *Stekliša* i *Pravaša* koji su izlazili vrlo kratko pustila korijenje i putem nje don Ivo Prodan gotovo tri desetljeća ustrajno je širio domoljubne i pravaške zamisli, ali i promicao glagoljicu. Prvih godina tiskovina je bila svepravaška, od 1898. glasilo je Čiste stranke prava za Dalmaciju da bi od 1908. godine ponovo bila svepravaška tiskovina, i uslijed ponovnog pravaškog raskola pred Prvi svjetski rat zastupala je pravaše koji nisu bili za južnoslavenski okvir. Do samog prestanka izlaženja, u zaglavlju je pisalo da je glasilo Stranke prava za Dalmaciju, iako je pravaško jedinstvo tada bilo nemoguće i neostvarivo, poglavito u posljednjem desetljeću njezina izlaženja. Posljednji brojevi *Hrvatske Krune* izlazi pod krilaticom „Za narodnu cjelovitost i slobodu“, što ukazuje na izvorni pravaški program, u kojem se poziva na ujedinjenje hrvatskih zemalja i slobodu, a sloboda se ne može postići ako narod svojom suverenom voljom ne odlučuje o svojoj sudbini. Valja naglasiti da se krilatica lista i mijenjala od krilatica poput „Časopis za hrvatska prava“, „Novine čiste stranke prava“, „Glavno glasilo stranke prava u Dalmaciji“, do krilatice „Za narodnu celokupnost i slobodu“.⁶⁰ U Austrougarskoj Monarhiji Hrvati su najčešće bili objekt odlučivanja, a rijetko ili nikako subjekt u odlučivanju, zato i ne čudi što su Hrvati u velikoj većini pozdravili raspad Austro-Ugarske. Oduševljenje zasigurno bilo manje da je postojala svijest da se 1918. rješavamo jednoga zla da bi nas zadesilo drugo i još veće zlo. Nije postojalo praktično iskustvo života u južnoslavenskoj zajednici, narodi slična jezika

58 Prodan, Ivo. Je li glagolica pravo svih Hrvata. Zadar, 1904., str. 70.

59 Daljnje izlaženje zabranio je zadarski biskup Grgur Rajčević 1898. godine

60 Soljačić, Mario. *Književni prilozi u Katoličkoj Dalmaciji (1870. – 1898.)*. Sveučilište u Zadru, doktorski rad, Zadar, 2018., str. 54./55.

i porijekla izgledali su kao manje zlo, A tek rijetki su u potpunosti shvaćali štetnost razvoja događaja. Već 1918., ali i u budućim godinama žandarski kundaci razbili su mnoge iluzije, ali i ne mali broj hrvatskih glava, no šteta je već bila napravljena.

Nisu *Harmonia*, *Katolička Dalmacija* i *Hrvatska Kruna* jedine tiskovine kojima je don Ivo Prodan bio urednikom ili izdavačem. Tu moramo spomenuti još *Hrvatska*⁶¹, *Croatia*⁶², *Novinarski magazin*⁶³, *Novinarski rabos*⁶⁴, *Dalmatinski Hrvat*⁶⁵ i naposljetku *Preko*, mjesne novine istoimenog mjesta, u koje se je don Ivo Prodan sklonio kao izbjeglica iz okupiranog Zadra.

Br. 8.	U Zadru 1 Travnja 1893.	God. VIII
<p>IZHODI Prvi i treće subote svakog mjeseca na jednim mjesecnim prigodom, na cietom arklu.</p> <p>PREDEPLATA (skupa sa prigodom) Na godištu . . . 4. — „ polgodištu . . . 2. — „ tromjesečju . . . 1. —</p>	<h1 style="margin: 0;">HRVATSKA</h1> <p style="margin: 0;">Bogu i Hrvatskoj</p> <p style="margin: 0;">za zdravu prosujetu † ČASOPIS † za hrvatski jezik za pouku i zabavu</p>	<p>Pisma se šalju „franco“ na glavnog urednika. Predjato imaju se slati postarskom doznakom na UPRAVU „HRVATSKA“ u Zadru.</p> <p>Rukopisi se ne vraćaju. Oglasi po 10 nov. redak. Višakratno avrtanje ne snizuju cionu.</p>
<h2 style="text-align: center;">SLAVENI U DAVNINI</h2> <p style="text-align: center;">VI.</p> <h3 style="text-align: center;">„VELIKA HRVATSKA“</h3> <p>Kako je poznato, carigradski carski povjestničar, crtajući davne hrvatske uspomene, piše i o „velikoj Hrvatskoj“ (ή μεγάλη Χρoατία).</p> <p>Ta je uspomena Hrvat ugodna, ali otacbeništu i poviestnoj nepristranosti veleuč. Dra. Maretića to nije po čudi. Njemu je i u toj točki carski povjestničar „površan“:</p>	<p>malo naprijed vidjeli: βασιλεύς bojan—ban); tako se dakle Βελoχρoατία moglo čitati: belohrovati i velohrovati. Porfirigenit je od kojega svoga pouzdanika mogao doznati, da Hrvati imaju dvije riječi belyj i velij i da ona prva znači ζεπρος, a druga μεγας, pa kako je bio u filologičkim pitanjima vrlo lakouman, pomislio je, da Βελoχρoατία: može značiti ne samo bijeli, već i veliki Hrvati!</p> <p>Ovdje Dr. Maretić slavodobitno nastavlja i kliče:</p> <p>„Eto na kako slabu temelju stoji velika Hrvatska“ i t. d. ut supra.</p> <p>Nama se na protiv čini. da je Dr.</p>	<p>To je neki unutnji, prirodni nagon ili zakon, nagon ili zakon koji već sam neda vjerovat, da nije bilo u nijednoj vizantinskoj domaćoj riječi slova b.</p> <p>Nu što pak veli Dr. Maretić o zamjeni riječi <i>bijeli</i> i <i>veli</i> kod Konstantina, to je da, istina, jer Konstantin sam kaže na nekom mjestu: <i>Velika Hrvatska koju i bielom zovu</i> (ή μεγάλη Χρoατία και ή ζεπρη ήτοιμαζομενη). Nego odavle ne proiziđe „sigurno“, da bi bio Konstantin „površno“ pomiesao dvie riječi, rad toga što se b moglo u Vizantu izgovarati i kao b i kao v, nipošto. Po izreci Konstantinovojoj vidi se, da su drugi miesali izraz <i>bieia</i> i <i>velika</i> Hrvatska.</p>

Časopis "Hrvatska" kroz koji se je don Ivo Prodan borio za hrvatsku jezičnu čistoću i posebnost

Osim strogo političkih aktivnosti, don Ivo Prodan, kao zastupnik u Dalmatinskom Saboru i Carevinskom vijeću, redovito iskazuje brigu i pokušava poboljšati životne uvjete dalmatinskih Hrvata. Tako u Dalmatinskom saboru traži za razna mjesta sredstva za izgradnju školâ, crkavâ, poštâ, cisternâ za pitku vodu, lukâ i lukobranâ, uspostavljanje prometnih veza, pomoć gladnom pučanstvu, pomoć vinarima, čiji su vinogradi zahvaćeni filokserom,

61 *Hrvatska*, književno poučni časopis, izlazio u Zadru od 1884. do 1898.

62 *Croatia*, list zamišljen kao privremena zamjena za zabranjenu *Katoličku Dalmaciju* koja se nikad nije obnovila, izlazio u Zadru od 1899. do 1903.

63 *Novinarski magazin* izlazio je 1908. godine u Zadru.

64 *Novinarski rabos* izlazio je 1908. godine u Zadru.

65 *Dalmatinski Hrvat*, izlazio je od 1898. godine u Zadru, don Ivo Prodan urednik mu je od 1910. do 1913. godine.

smanjenje poreza i povećanje plaća službenicima.⁶⁶ Iz toga je razvidna njegova iznimna socijalna osjetljivost jer je očito da nije vodio samo visoku politiku, nego da je bio iznimno socijalno osjetljiv. Takav je ostao i kada je kao pravaški zastupnik bio izabran u Carevinsko vijeće. Tamo je bilo puno više zastupnika, nego u Dalmatinskom saboru i bilo je puno teže doći do riječi. Zabilježeno je isto da je tražio vodoopskrbu za mjesto Preko, tražio da se ublaži represija lugara nad pučanstvom Turnja, kod Biograda, jer su stanovništvo globili previsokim kaznama, tražio je izgradnju luke na Viru, Sestrungju i Rivnju, kao i otvaranje poštanskog ureda u tim mjestima, ponovnu izgradnju crkve u Škabrnji koja je uništena u potresu, izgradnju ceste prema Poličniku, izgradnju luke u Vinjercu, ali i otvaranje javnih radova u Dalmaciji kako bi se pučanstvu pružila prilika da radi, ostvari zaradu te time poboljša životne prilike.⁶⁷

Osobito je zanimljiv jedan detalj, kojeg bilježi Marijan Diklić, vjerojatno najbolji poznavatelj života i djela don Ive Prodana. On piše da je na zasjedanje Carevinskog vijeća 1907. upala skupina žena koja se je zalagala za pravo glasa za žene. Don Ivo Prodan dao im je potporu te se javio za riječ, kako bi im potporu javno iskazao, no zbog velikog broja govornika, što je bio čest slučaj u Carevinskom vijeću, nije mogao doći do riječi.⁶⁸ To nekome može biti iznenađenje jer je on bio poprilično konzervativan i katolički svećenik, no neće iznenaditi one koji poznaju izvorno pravaštvo i povijest pravaštva jer su upravo pravaški zastupnici i političari prvi, još u 19. stoljeću, kao legitimu temu u političkom životu, iznijeli prava radnika i potrebu poboljšanja njihovih radnih i životnih uvjeta, ali i zatražili uvođenje više prava za žene koje su u čitavoj onodobnoj Europi bile potpuno politički obespravljene.

Početak Prvog svjetskog rata dolazi do značajnog umrtvljenja političkog života, prestanka rada parlamenata, učestalije novinske cenzure i ograničenja ljudskih prava, što za onodobne prilike nije nešto neobično. Na samom početku rata postoji vjera pučanstva u mogućnost pobjede, izbijaju i protusrpske demonstracije povodom atentata u Sarajevu, u kojima prednjače frankovci, no i don Ivo Prodan im daje potporu. Velika većina onodobnih pravaša još ne odustaje od zamisli hrvatske državne posebnosti, samo se razlikuju u stupnju i formi njezina ostvarenja. Uslijed prvotnih vojnih neuspjeha na srpskom bojištu i uspješnih ruskih protuofenziva, koje su zaprijetile prenošenjem ratnih operacija na prostor Austrougarske, dolazi do slabljenja vjere u pobjedu i povoljan ishod rata, među svim narodima Mo-

66 Diklić, Marjan. *Don Ivo Prodan političko djelovanje i parlamentarni rad*. Zadar, 2003., str. 110.

67 *Ibidem*, str. 211.

68 *Ibidem*, str. 209.

narhije. Nestašica hrane i ekonomska kriza dodatno su pojačale taj dojam, pa se među hrvatskim političarima masovnije javljaju zamisli da rješenje hrvatskog pitanja valja tražiti izvan okvira Monarhije. Don Ivo Prodan nije na toj liniji, nego zdušno podržava Svibanjsku deklaraciju⁶⁹ iz 1917. godine iz Carevinskog vijeća, u kojoj politički zastupnici Hrvata, Slovenaca i Srba, na temelju hrvatskog državnog prava⁷⁰ traže preuređenje države po trijalističkom načelu, na način da se, uz Austriju i Ugarsku, formira i treća, hrvatska, državna sastavnica. Da je taj prijedlog ostvaren možda bi doista povijest krenula drugim smjerom i možda bi se izbjegle sve tragedije koje su zadesile Hrvate u 20. stoljeću, no to se nije dogodilo. Upravo suprotno, političari Kraljevine Srbije i predstavnici Jugoslavenskog odbora⁷¹ donose Krfsku deklaraciju, u kojoj se nedvosmisleno spominje da su Srbi, Hrvati i Slovenci istovjetan narod i da se na čitavom svojem narodnom prostoru trebaju ujediniti, pod žezlom Karađorđevića.⁷² To je Prodanu potpuno neprihvatljivo te se tomu odlučno protivi. Javljaju se i neki pokušaji da se bečkom dvoru ponudi trijalistička opcija, ali bez Istre i Slovenije, no Prodan ne želeći izdati istarske Hrvate te to oštro odbija.⁷³ Zanimljivo je primijetiti da se dalmatinski pravaški vođe ponovo nalaze na potpuno različitim pozicijama i potpuno suprotnim stranama. Frano Supilo i Ante Trumbić zdušno stoje iza Krfske deklaracije na stanovištu južnoslavenskog ujedinjenja i *de facto*, kao Austrougarski državljani, čine veleizdaju, dok don Ivo Prodan i dalje rješenje hrvatskog pitanja traži u trijalizmu i u okviru Monarhije. U Dalmaciji i ostatku Hrvatske, kako rat odmiče, uslijed već opisanih okolnosti, sve se glasnije javlja južnoslavenska zamisao među pučanstvom, iako ne i u strogo

69 Svibanjska deklaracija programska je izjava hrvatskih, slovenskih, pa čak i dvojice srpskih zastupnika u Carevinskom vijeću, u kojoj se, na temelju hrvatskog državnog prava, traži formiranje treće političke jedinice carstva, a koja bi obuhvatila sve hrvatske zemlje i Sloveniju.

70 Konstatacija na temelju hrvatskog državnog prava začudo je došla od Ante Tresića Pavičića koji je u životu prošao puni politički krug, od pravaša u mladosti, jugoslavena, da bi se, pred smrt, opet vratio pravaštvu. Izgleda da mu je puno potporu pri ubacivanju spomena hrvatskog državnog prava dao i don Ivo Prodan. Vdii: Jelaska Marijan, Zdravka. *Nova država, novi putevi (Predratni dalmatinski pravaši u političkim zbivanjima 1918. – 1920. godine) U: Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine.* Zagreb, 2013., str. 437.

71 Jugoslavenski odbor organizacija je političkih emigranata iz Slovenije, Hrvatske te Bosne i Heregovine, djelovao od 1915. do 1919. godine.

72 *Krfska deklaracija* politički je akt, zajednički potpisan os srbijanske vlade i Jugoslavenskog odbora, na grčkom otoku Krfu, a predviđao je ujedinjenje hrvatskih zemalja sa Kraljevinom Srbijom, pod žezlom Karađorđevića, sa strane Jugoslavenskog odbora potpisao je Ante Trumbić, a sa srpske Nikola Pašić.

73 Jelaska Marijan, Zdravka. *Nova država, novi putevi (Predratni dalmatinski pravaši u političkim zbivanjima 1918. – 1920. godine) U: Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. - 1929. godine.* Zagreb, 2013., str. 438.

kontroliranim tiskovinama. Još početkom 1918. zadarski pravaški krug, na čelu sa Prodanom, potpuno podržava Svibanjsku, a odbacuje Krfsku deklaraciju, no Prodan više ne drži čvrsto u svojim rukama uzde pravaške politike u Dalmaciji, pa početkom listopada 1918. godine, u Splitu, dolazi do sastanka svih hrvatskih stranaka, osim frankovaca, te se na tom sastanku donosi odluka o raspuštanju svih stranaka i fuzioniranju u Narodnu organizaciju Slovenaca, Hrvata i Srba za Dalmaciju.⁷⁴ Prodan je skeptičan prema tom činu, no ni ne protivi mu se glasno, vjerojatno nesvjestan dalekosežnih posljedica. Isto tako, pozdravio je formiranje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Nije nevažno primijetiti da nije bez razloga skeptičan prema ujedinjenju u navedenu Narodnu organizaciju jer su vodeća mjesta zauzeli pripadnici nekadašnjih stranaka koje su bile bez velikog utjecaja u narodu, kao i pripadnici srpske manjine, dok su pravaši, poglavito oni iz Prodanova kruga, bili marginalizirani, iako je pravaštvo bilo vodeća politička opcija onodobne Dalmacije.⁷⁵

Krajem listopada nadvili su se mračni oblaci i nad njegov Zadar. U grad ulazi manja talijanska postrojba i *de facto* preuzima vlast. Stari Prodanov politički protivnik, kojeg je više puta na izborima i pobjeđivao, Luigi Vjekoslav Zilotto, preuzima političku vlast, no to čini na perfidan način, tako da u taj proces prividno u početku uključuje mjesne Hrvate, ali i Srbe. U skladu s tim, daje izvjesiti i njihove nacionalne zastave. Time je *de facto* u Zadru izvršen prevrat i dokinuta austrougarska vlast. U Zadru djeluje talijanska nacionalna garda, no nešto kasnije ustrojava se i hrvatska nacionalna garda. Ciljevi tih dviju vojnih organizacija suprotni su te dolazi do prvih napetosti. Talijani, na temelju Londonskog ugovora, žele Zadar priključiti Italiji, dok Hrvati, pa i dio Srba, želi priključenje Državi SHS. Uz Talijane ili, još bolje, nasuprot njih, formira se i Narodno vijeće Države SHS te su vlast i utjecaj u neku ruku podijeljeni. Broj talijanskih vojnika stalno raste i pod njihovom zaštitom talijanski političari otkrivaju svoje prave namjere.⁷⁶ Možda je bolje reći „talijanaški političari“ jer njihova prezimena jasno pokazuju njihovo hrvatsko porijeklo, no izdajnika i odroda uvijek je bilo i biti će, pa ni to vrijeme nije izuzetak. Organi vlasti Države SHS potpuno su izgurani iz Zadra, uvodi se talijanski jezik, Hrvate se fizički maltretira i na sve načine šikani-

74 Bralić, Ante i Gverić, Ante. *Don Ivo Prodan u procijepu između talijanske okupacije i nove jugoslavenske države (1917. – 1919.)* U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine.* Zagreb, 2013., str. 312.

75 Jelaska Marijan, Zdravka. *Nova država, novi putevi (Predratni dalmatinski pravaši u političkim zbivanjima 1918. – 1920. godine)* U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine.* Zagreb, 2013., str. 446.-448.

76 Bralić, Ante i Gverić, Ante. *Don Ivo Prodan u procijepu između talijanske okupacije i nove jugoslavenske države (1917. – 1919.)* U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine.* Zagreb, 2013., str. 314.-320.

ra, a toga nije pošteđen ni don Ivo Prodan, iako je već bio u podmaklim godinama. Zadar je u potpunosti pod kontrolom talijanske vojske, potpuno odsječen prometno, ekonomski i medijski od ostatka hrvatskog prostora. U međuvremenu, Država SHS prestaje postojati i dolazi do ujedinjenja sa Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Bilo bi krivo reći da je prosječan Hrvat tada bio protiv toga ujedinjenja, no isto tako valja naglasiti da su Hrvati i Srbi drugačije zamišljali ujedinjenje. Hrvati su htjeli Srbe za braću, no nisu ih htjeli za gospodare, dok su se Srbi, odmah po dolasku, počeli ponašati kao okupatori i osvajači, iako u svjetskom ratu, na hrvatskom prostoru, nisu ispalili niti jednog metka. Na samom početku to nije dolazilo do svijesti Hrvata jer su bili opijeni činjenicom kidanja austrougarskog okvira i završetka rata. Jedini koji su ostali protiv južnoslavenskog ujedinjenja bili su frankovci, no njihov je politički utjecaj do 1918. značajno oslabio. Otpor su spontano i vrlo neorganizirano pokušali pružiti dijelovi dviju zagrebačkih domobranskih pukovnija. Međutim, njihov prilično naivan pokušaj otpora ujedinjenju u krvi ugušio je na trgu Bana Jelačića⁷⁷ još jedan bivši dalmatinski pravaš, Grga Anđelinović.⁷⁸ Krivo je, na temelju govora Stjepana Radića⁷⁹ o srljanju guski u maglu, tumačiti da je i on bio protiv ujedinjenja. Upravo suprotno, kada se taj njegov poznati govor pažljivo pročita, od početka do kraja, postaje jasno da on nije bio protiv ujedinjenja, nego protiv brzine kojom se to čini i jer pri tomu nisu postavljeni nikakvi uvjeti.⁸⁰

77 Vidi više: Gabelica, Mislav i Matković, Stjepan. *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918.*, Zagreb, 2018.

78 Grga, Anđelinović (1886. – 1946.) u mladosti je bio pravaš, kasnije pristalica južnoslavenskog jedinstva, pripadnik Orjune i četnik u Drugom svjetskom ratu, poznat po tomu da je bio predsjednik HNK *Hajduk* 1913. godine, ali i krivac za Prosinačke žrtve 1918. u Zagrebu. Umire 1946. u Splitu, neometan od komunističkih vlasti i nekažnjen za svoje zločine.

79 Stjepan Radić (1871. – 1928.) hrvatski je političar, utemeljitelj HRSS-a, podlegao je posljedicama velikosrpskog atentata u beogradskoj Skupštini 1928.

80 Govor je održan 24. studenog 1918. i u njemu se može pronaći i sljedeće:

„Vas ima dosta koji dobro znate da sam ja javno i otvoreno, odlučno i neustrašivo branio naše narodno jedinstvo svih južnih Slavena, a napose Hrvata i Srba i onda, prije 20 i više godina, kad je čovjek za to nosio glavu u torbi, ili kad je za to lako došao s onu stranu brave. Vas ima dosta koji znadete napose to da sam ja u rujnu 1902. stavio na kocku život svoj, svoje žene i svoje djece, da javno i riječju i činom ustanem protiv uništavanja srpske imovine u Zagrebu, koji je sav bio i ogorčen i bijesan zbog one nepojmljive uvrede sa srpske strane, napisane nepromišljeno u beogradskom Književnom glasniku, a ponovljene ludo u zagrebačkom *Srbobranu*, da naša borba mora trajati do 'istrage', tj. do uništenja, jednih ili drugih. Ja sam od onda svoje mišljenje o narodnom jedinstvu još samo više proširio

Jedan od brojeva Hrvatske Krune iz 1919. godine, tiskan pod talijanskom okupacijom

U potpuno odsječenom Zadru, koji je bio na putu da postane talijanski grad, a na kraju svoje političke karijere, don Ivo Prodan pokušava spasiti ono što se spasiti da. Shvaća da su šanse male i da je svaki sljedeći dan Zadar malo manje hrvatski i malo više talijanski grad. Začudo unatoč četrdeset godina vođenja pravaške politike i dosljednog odbijanja južnoslavenske političke zajednice drži da je jedina šansa za ostanak Zadra u hrvatskim rukama ulazak srpske vojske u njega, koliko god to paradoksalno zvučalo.⁸¹ Naime, Država SHS nikada nije uspjela postrojiti ozbiljne vojne snage, pogotovo ne snage koje bi bile u stanju odbiti talijanske snage pri napadu na hrvatsku obalu. Zato su srpske vojne snage izvjesno bile jedina, iako mršava, šansa za koju se on, poput utopljenika, uhvatio. Pri tomu, na nekoliko mjesta u onodobnoj *Hrvatskoj kruni*, piše članke koji potpuno odudaraju od njegova dosadašnjeg pisanja⁸², no to možemo pripisati očajničkim pokušajima koje smo prethodno opisali. Nema sumnje da je poznao srpsku politiku i njihove aspiracije na hrvatske krajeve, zato nema dvojbe da je zasigurno teška srca, ali ipak pozdravio ujedinjenje u novu državu. Naravno, u njemu je ipak progovorio i stari pravaš jer on smatra za jedino normalno uređenje hrvatsku federalnu jedinicu i, naravno, očekuje povrat otetih krajeva od Talijana.⁸³ Nije se dogodilo nijedno ni drugo, hrvatski krajevi u Kraljevstvu SHS

i produbio: proširio sam ga na sve Slavene i produbio tako da vam sada, poslije ovoga strahovitoga rata, velim, dok nije kasno: Gospodo! Ne ostanite samo kod praznih riječi o narodnom jedinstvu. Nemojte govoriti i pisati da je naš zajednički jezik dosta jaka i dovoljna veza za naš narod.“

81 Bralić, Ante i Gverić, Ante. *Don Ivo Prodan u procijepu između talijanske okupacije i nove jugoslavenske države (1917. – 1919.)* U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine*. Zagreb, 2013.

82 Vidi pr. članak *Karađorđević zajednički kralj Slovenaca, Hrvata i Srba* U: *Hrvatska Kruna*, broj 47. od 7.12.1918.

83 Bralić, Ante i Gverić, Ante. *Don Ivo Prodan u procijepu između talijanske okupacije i nove jugoslavenske države (1917. – 1919.)* U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine*. Zagreb, 2013., str. 321.

neprirodno su raspodijeljeni u razne administrativne jedinice, a Rapalskim ugovorom, u studenom 1920. godine, potvrđena je talijanska okupacija hrvatskih prostora, uključivo i Zadar.⁸⁴ Ironija sudbine jest u tomu da je u ime Kraljevstva SHS Rapalski ugovor potpisao upravo Ante Trumbić, još jedan od viđenijih dalmatinskih pravaša. Istina, on se je borio protiv talijanskih zahtjeva, no bez potpore ostatka beogradske vlade nije mogao previše toga učiniti. Kao moralni čin, poslije sklapanja Rapalskog ugovora daje ostavku na mjesto ministra vanjskih poslova Kraljevstva SHS te odbija primiti visoko odličje koje mu za zasluge pri stvaranju južnoslavenske državne zajednice želi uručiti kralj. Kako vrijeme prolazi, sve se više odmiče od zamisli južnoslavenske državne zajednice i približava se zamisli potpune hrvatske državne neovisnosti. Tako čini puni krug od mladog pravaša, preko pristaise suradnje sa Srbima iz Hrvatske, ideologom ujedinjenja sa Kraljevinom Srbijom, preko federalista, osobe bliske HSS-u, pa sve do pristaise izlaska Hrvatske iz Kraljevine Jugoslavije. Postoje dokazi koje upućuju da je tridesetih uspostavio određene oblike suradnje sa budućim Poglavnikom Nezavisne Države Hrvatske⁸⁵ i ustaškim krugovima, no ta tema još traži dodatna istraživanje da bi mogli razgraničiti do koje razine je ta suradnja postojala⁸⁶, iako je potpuno izvjesno da Trumbić nije bio prisegnuti pripadnik UHRO.⁸⁷

84 Rapalski ugovor o razgraničenju između Kraljevine Italije i Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca potpisan je 1920. godine u gradu Rapalu, pored Genove, ugovorom su Italiji pripali: Istra, osim dijelova Kastavštine, Zadar, otoci Lošinj, Cres, Lastovo i Palagruža, a formirana je i tzv. Slobodna Država Rijeka koja je kasnije, talijanskim vojno-političkim nasiljem i nebrigom beogradskog dvora i vlade pripala Italiji.

85 S dr. Antom Pavelićem i susreo se 1936. godine u Palermu, no vrlo malo se zna o sadržaju razgovora.

86 Nekakve naznake toga dali su u svojim memoarima dr. Ante Pavelić i Eugen Dido Kvaternik poslije rata u *Hrvatskoj reviji*, a u novije vrijeme dr. Ante Delić, u pismima koja su razmijenili dr. Pavelić i odvjetnik Desbons, otkrio je da je upravo Trumbić trebao biti svjedok obrane ustašama na suđenju za ubojstvo kralja Aleksandra Karađorđevića. Vidi više: Delić, Ante. *Ante Pavelić: nepoznata pisma iz talijanskog zatvora 1934.-1936.*, Zagreb, 2019. Osnovna dvojba koji ne mogu razriješiti jest pitanje, je li Trumbić Paveliću išao u svoje ime, u ime HSS-a te je li bio razočaran politikom HSS i je li bio spreman djelatno surađivati sa ustašama? Ta pitanja ostavimo nekim budućim istraživanjima. Ivo Petrinović u svojoj knjizi o Trumbiću pokušava, iz nejasnih razloga, umanjiti značaj tih kontakata, no natuknice koje sam donosi iz ostavštine Ante Trumbića, str. 285., fusnota 725. jasno govore da su teme bile i otpor režimu, prikupljanje pomoći od hrvatske dijaspore, mogućnosti uporabe poluvojnih formacija HSZ-a (Hrvatske seljačke zaštite) i odnosi prema Italiji u rješavanju hrvatskog pitanja. Inače, Petrinović griješi i u osnovnoj faktografiji, pa je u istoj knjizi pr. donio krive godine izlaženja listova *Pravaš* i *Stekliš*, ali i ustvrdio da je Hrvatska Kruna počela izlaziti poslije raskola dalmatinskih pravaša, iako ista izlazi od 1892. godine, što je puno prije pravaškog raskola u banskoj Hrvatskoj, i pogotovo prije raskola u Dalmaciji koji se je zbio tek 1898. godine.

87 UHRO ('Ustaša hrvatska revolucionarna organizacija') jest pokret koji je postojao od 1929. do 1945. godine.

Poslije Rapalskih ugovora položaj don Ive Prodana u Zadru postaje nemoguć, i on tu dijeli sudbinu svih onih koji su bili hrvatski, pa čak i jugoslavenski orijentirani, već u rano ljeto 1920. prestaje izdavati *Hrvatsku Krunu* i krajem 1925.⁸⁸ seli na otok Ugljan, u mjesto Preko koji nije bio pod talijanskom vlašću. U dubrovačkoj *Narodnoj Svijesti* nalazimo podatak da se je kraće vrijeme, po napuštanju Zadra 1925. godine, don Ivo Prodan sklonio kod jedne obitelji u mjestu Slano⁸⁹, što opet nije nigdje zabilježeno od strane onih koji su proučavali njegov život i rad te je svakako podatak koji traži daljnje istraživanje. Ne želeći pred kraj života pogaziti svoja politička uvjerenja, odbija ponuđenu mirovinu Kraljevine SHS, ali i mjesto kanonika u Dubrovačkoj biskupiji, sa sobom odnosi i strojeve Hrvatske katoličke tiskare jer više nema nikakve ni materijalne ni sigurnosne uvjete za rad u Zadru.

Već je bio u poodmakloj, ozbiljno načet bolestima, od kojih je najozbiljnija bila dijabetes, zbog zgrčenih prstiju teško je pisao, a već se je otežano i kretao. Uvijek je živio asketski, skromno odijevao i oskudno hranio, o tomu su svjedočanstvo ostavili i njegovi suvremenici, Kerubin Šegvić⁹⁰ i Blaž Jurišić, o čemu postoji sljedeći zapis: „Šegvić napominje da je kao svećenik živio vrlo skromno, slabo odjeven i slabo se hranio, no radio je kao urednik svojih novina od 12 do 16 sati dnevno. Njegov način života bio je svima poznat, a jedan od njegovih poznanika i suvremenika Blaž Jurišić⁹¹ svjedoči da je Prodan živio oskudijevajući u svemu i najčešće ovisan o drugima. Živio je potpuno asketski, upravo svetački, i nije si priuštio nikakvih tjelesnih užitaka.”⁹²

Povodom ustoličenja novog dubrovačkog biskupa Josipa Carevića⁹³, Prodan se iz Preka javlja uredništvu dubrovačke tiskovine *Narodna Svijest*, povodom proslave šalje poklon od 20 dinara⁹⁴, uz ispriku što zbog loših materijalnih prilika ne može više te javlja da će Hrvatska katolička tiskara morati obustaviti rad.⁹⁵

88 List Novo Doba, broj 256, od 17.10.1925., Split, str. 3.

89 *Narodna Svijest*, Dubrovnik, 1925., broj 21, str. 3.

90 Kerubin Šegvić (1867. – 1945.) svećenik je i pravaški političar, zastupnik gotske teorije o porijeklu Hrvata, ubijen od komunistâ 1945. godine.

91 Blaž Jurišić (1891. – 1974.) hrvatski je jezikoslovac, urednik knjige *Izabrani spisi Ante Starčevića iz 1943.*

92 Soljačić, Mario. *Književni prilozi u Katoličkoj Dalmaciji (1870. – 1898.)*. Sveučilište u Zadru, doktorski rad, Zadar, 2018., str. 46.-47.

93 Josip Marija Carević (1883. – 1945.) dubrovački je biskup, rođen u Metkoviću, od strane komunista teško mučen i ubijen neutvrđenog dana u ožujku 1945. godine, za grob mu se ne zna.

94 U vrijeme objave teksta, jedan primjerak *Narodne Svijesti* iznosio je 1.50 dinara, tako da je poklon bio u vrijednosti iznosa potrebnog za kupnju po prilici 13 primjeraka dnevnih novina.

95 *Narodna Svijest*, Dubrovnik, 1929., broj 37., str. 4.

*Rijetki sačuvani ostaci originalnih kliševa Prodanove Katoličke hrvatske tiskare prodane Franjevcima na Galevcu, koju su uništili gotovo u potpunosti komunisti 1945. godine.
Fotografija pribavljena dobrotom fra Bože Sučića sa Galevca*

Preselivši u Preko, ipak nije mirovao, počeo je izdavati mjesni list *Preko*⁹⁶ koji se danas bavio mjesnim prilikama, no tu je zabilježio i neka vrijedna prisjećanja na svoj protekli rad, a bavio se i tekućim političkim prilikama, iako ni blizu kao do 1920. godine. Nije to bila više ni sjena onoga što je na političkoj sceni Dalmacije pokazivao don Ivo Prodan. Poslije napuštanja Zadra, imamo tek spomen nekadašnjeg čvrstog narodnog borca koji, star i bolestan, doživljava potpuno urušavanje svega onoga za što se je borio čitav život. 1929. godine odustaje od izdavanja lista *Preko* i već 1930. godine tiskaru prodaje, neki pišu da daruje⁹⁷, franjevcima na otočiću Galevcu.⁹⁸ Posljednje godine života proživljava relativno mirno, 1933. godine obolijeva te

96 List *Preko* izlazio je od 1928. do 1929. godine.

97 Nekrolog *Don Ivo Prodan* U: *Katolik*, broj. 6. 1933., Šibenik, str. 4.

98 Autor je obavio dana 5.7.2022. brzo glasni razgovor s fra Božom Sučićem iz samostana na Galevcu. Prema izjavi fra Bože Sučića tiskara jest prodana i u samostanu se čuva kupoprodajni ugovor, no prodana je po maloj cijeni, pa bi se moglo reći da je gotovo darovana. Tiskaru su gotovo u potpunosti uništili partizani i sačuvano je vrlo malo originalnih dijelova iz Prodanova vremena. Franjevačka tiskara, pod nazivom *Jadran*, na Galevcu je djelovala od 1930. godine do 1945. godine.

na liječenju u Zadru umire 9. ožujka, od posljedice upale pluća. Zanimljivo, po pisanju šibenskoga lista *Katolik* iz 1933. godine posljednju počast na odru mu odaje i jedan od najuglednijih zadarskih talijanaša⁹⁹, a počasni pozdrav mu odaje i talijanska straža kada su mu lijes izvezili iz Zadra na Galevac, gdje je prema vlastitoj želji pokopan u hrvatskoj zemlji.¹⁰⁰ Dubrovačka *Narodna Svijest* pomno opisuje sprovod don Ive Prodana, navodeći poimence ugledne hrvatske zadarske obitelji koje su mu donijele vijence, unatoč tomu što su se tako izložile talijanskoj represiji, navodeći i brojne svećenike te mnoštvo ljudi koje je prisustvovalo ispraćaju. Naglašava činjenicu kako mu je, kao starom narodnom borcu i borcu za glagoljicu, održana glagoljska misa, te da je zakopan na Galevcu, s pogledom na okupirani Zadar.¹⁰¹

Iza njega ostala je bogata pismena i tiskana ostavština i postavilo se pitanje, što sa njom učiniti. U Zadru su je mogle bilo kada uništiti talijanske fašističke vlasti, a za prijenos na hrvatsko područje trebalo je platiti vrlo veliku carinu, a radilo se o „30 kvinala“¹⁰² knjiga, tiskovina, korespondencije, slika i numizmatičkoj zbirci. *Jadranski Dnevnik* donosi 1935. vijest¹⁰³ da je don Ivo Prodan svoju pismohranu i pokretnu imovinu oporučno ostavio neodređenom obližnjem hrvatskom katoličkom društvu, no očito nije imenovao kojem. Njegovi nećaci, koji su ujedno bili i izvršitelji njegove oporuke, odlučila su da to bude *Napredak*, sa sjedištem u Sarajevu. To je na prvi pogled pomalo neobična odluka, zbog udaljenosti Zadra i Sarajeva, no ako znamo da je carina za 100 kilograma pisane građe bila golemih 100 zlatnih dinara, nije teško izračunati koliko bi carine bilo potrebno platiti za ukupnu ostavštinu. Jedino onodobno hrvatsko društvo koje je moglo platiti toliku carinu bilo je upravo *Napredak*. Ipak, prošla je skoro čitava godina dana dok je, također u *Jadranskom Dnevniku*, osvanula vijest¹⁰⁴ da je ostavština iz Zadra prebačena u Sarajevo. Također, saznajemo da se *Napredak* obavezao građu urediti i u slučaju svoje likvidacije istu predati Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu ili gradu Zagrebu te da ista neće dospjeti u neželjene ruke. Rad *Napretka* od strane jugoslavenskih vlasti doista je zabranjen 1949. godine, no u uvjetima komunističke diktature i vremenima nesklonim domoljubnom radu nije bilo moguće prebaciti građu u Zagreb,

99 Velika većina dalmatinskih talijanaša bili su odnarođeni Hrvati, što im prezimena jasno pokazuju, poput: Boxic, Krekich, Vlahov, Matcovich, Duplancich, Ivanich ili dr. Roberto Ghiglianovich, kojeg navedeni članak izravno spominje.

100 Nekrolog *Don Ivo Prodan* U: *Katolik*, broj 7. travanj 1933., Šibenik, str. 1.

101 *Narodna Svijest*, Dubrovnik, 1933., broj 11., str. 1.

102 *Kvinal* je stara mjera koja se još uvijek rabi u Dalmaciji, jedan kvinal iznosi 100 kg.

103 *Jadranski Dnevnik*, broj 226, od 27.9.1935., Split, str. 5.

104 *Jadranski Dnevnik*, broj 116, od 19.5.1936., Split, str. 6.

neko je ostala u Sarajevu, gdje se i sada nalazi. Njezinim sadržajem se po-drobnije bavio mr. sc. Fuad Orhanović koji nas, u svojem radu, izvještava da se u Historijskom arhivu u Sarajevu nalazi 5 kutija s ostavštinom don Ive Prodana, pod signaturom O-DIP-44, a da se u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine nalaze 4 arhivske kutije nesređene Prodanove ostavštine.¹⁰⁵ To je u suprotnosti s pisanjem *Jadranskog Dnevnika* koji spominje prijenos 20 velikih kutija s ostavštinom don Ive Prodana, teških već spomenutih 30 kvintala, za koje bi trebalo platiti carinu, što bi, prera-čunato u kilograme, bilo 3 tone.¹⁰⁶ Iz toga se može zaključiti da je u doba komunističke vlasti, a možda i u novije doba velika većina Prodanove ostav-štine razgrabljena, a moguće i uništena. Pogotovo je to izgledno za razdoblje od 1949. godine do 1957. godine, kada nemamo nikakve informacije gdje se je ostavština nalazila, već pouzdano znamo tek da je od 1957. smještena u Sarajevski arhiv. Dokaz da je građa otuđivana tijekom vremena jesu ti-skovine koje se povremeno mogu naći na raznim aukcijama koja na svojoj naslovnici nose žig sa natpisom: „Ostava don Ive Prodana“.¹⁰⁷

Tiskovina "Hrvatska" sa žigom „Ostava don Ive Prodana“, na aukcijama Barac i Pervan

105 Orhanović, Fuad. *Lični arhivski fond „don Ivo Prodan“ u Historijskom arhivu Sarajevo*, Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja BiH, broj 45., Sarajevo, 2015., str. 217. i 220.

106 *Jadranski Dnevnik*, broj 116, od 19.5.1936., Split, str. 6.

107 Posljednji takav meni poznat slučaj jest časopis *Hrvatska* ponuđen na prodaju u aukcijskoj kući Barac i Pervan, katalog broj 50, iz 2018. Mrežni izvor: [https://barper.com/hr/aukcija/predmet/ivo-prodan-\(ur\)--hrvatska-casopis-za-pouku-i-zabavu-x_1_1895---x_20_1895-stranka-prava-u-dalmaciji-zadar-1895,4307.html](https://barper.com/hr/aukcija/predmet/ivo-prodan-(ur)--hrvatska-casopis-za-pouku-i-zabavu-x_1_1895---x_20_1895-stranka-prava-u-dalmaciji-zadar-1895,4307.html) Pristupljeno 10. travnja 2022.

Teško da je moguće i nadati se da će ostavština ikada više biti cjelovita. Stoga, obratimo pozornost na ono što je sačuvano. Prema već spominjanom radu mr. sc. Orhanovića, sadržaj 5 sačuvanih arhivskih kutija je sljedeći: građa za tiskovinu *Katolička Dalmacije*, građa za tiskovinu *Hrvatska Kruna*, više brojeva samih tiskovina, bogata korespondencija, s brojnim onodobnim političkim, kulturnim djelatnicima i svećenicima, peticije i pisma u vezi s borbom za očuvanje glagoljice, kao i isječci raznih tiskovina na tu temu.¹⁰⁸ Osobito je zanimljiv rukopis Ante Trumbića iz 1892. godine povodom inicijative za promjenu imena Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Hrvatsku kraljevsku akademiju, što on podržava, pa čak i izrijeком navodi da jugoslavenstvo ugrožava hrvatstvo. To nam prikazuje jednog sasvim drukčijeg Trumbića, nego što ga povijest bilježi u prva dva desetljeća dvadesetog stoljeća.¹⁰⁹ U posljednjoj petoj kutiji nalazimo cjelokupna godišta vatikanskog dnevnika *L'Osservatore Romano* od 1887. godine do 1892. godine. U Sarajevskom arhivu, među Prodanovom ostavštinom, postoje velike rupe i nedostaju mnoga godišta ili je građa iz njih vrlo oskudna. Postoji mogućnost da se dijelovi onoga što nedostaje nalazi u već spomenutoj Nacionalnoj sveučilišnoj i univerzitetskoj knjižnici u Sarajevu, no zbog nesređenosti i nedostupnosti građe za proučavanje o tomu možemo samo nagađati.

Vidjeli smo da je iza don Ive Prodana ostala golema pismohrana koja je, nažalost, tek dijelom sačuvana do naših dana, što je neprocjenjiva šteta jer bi nam zasigurno bila od velike pomoći pri razumijevanju političkih odnosa u Dalmaciji za vrijeme njegova života. Ipak, trajna i neprolazna vrijednost don Ive Prodana nije u materijalnoj ostavštini, nego u uspješnom buđenju hrvatske svijesti, borbi za hrvatski jezik te razvijanju svijesti da je Dalmacija integralni dio Hrvatske. Nama se to danas čini samorazumljivo, no na početku njegova djelovanja to nije bilo tako. Jezik u javnoj uporabi bio je talijanski, svi školovaniji ljudi javno su govorili talijanski, kako talijanska manjina tako i veliki broj Hrvata koji su se počeli odnarođivati, pa i talijanizirati svoja hrvatska prezimena. Hrvatski jezik bio je svojstven samo neukom seljačkom puku, dijelu poglavito mlađeg svećenstva i vrlo rijetkom građanstvu. Za vrlo kratko vrijeme uspio je postići da *Katolička Dalmacija* izlazi na hrvatskom, a ne talijanskom jeziku. Nakon početnog izbornog neuspjeha redovito je, kao pravaški kandidat, pobjeđivao talijanaške i autonomnaške kandidate, pa i u samom Zadru. Bio je čovjek koji je prvi donio pravašku državotvornu misao u Dalmaciju i kroz nekoliko desetljeća postigao

108 Orhanović, Fuad. *Lični arhivski fond „don Ivo Prodan” u Historijskom arhivu Sarajevo*. Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja BiH, broj 45., Sarajevo, 2015., str. 201.-225.

109 *Ibidem*, str. 224.

da pravaštvo od male skupine sljedbenika, koji su se mogli izbrojiti na prste jedne ruke, postane prevladavajuća politička snaga u Dalmaciji. Hrvatsko je pitanje htio riješiti na osnovi trijalizma, to jest da se sve hrvatske zemlje okupe u treću administrativnu jedinicu Monarhije, no za razliku od Franka nije držao da rješenje hrvatskog pitanja treba tražiti isključivo povezivanjem s bečkim dvorom. Desetljećima je ukazivao na štetnost političkog južnoslavensstva i opasnosti srpske politike, kako s ove tako i one strane Drine. U danima talijanske okupacije Zadra bilježimo njegov odmak od pravaštva, kada kraće vrijeme pristaje na južnoslavenski politički okvir, ali na federalnim osnovama. To možemo pripisati općem ozračju s konca 1918. godine, kada je to prevladavajuća zamisao, poslije raskida državnopravnih sveza s Austrougarskom, ali i još više talijanskom opasnošću koja se nadvila nad Dalmaciju, poglavito nad Zadrom. Razočaran načinom kako je izvršeno razgraničenje između Kraljevine Italije i Kraljevstva SHS, napušta tu političku liniju i sve se više povlači iz javnog života. Ostaje u okupiranom Zadru do 1925. godine, kada odlazi u Preko.

Spomen-ploča don Ivi Prodanu koju je u Janjini postavila mjesna organizacija HSP-a

Umro je duboko razočaran povijesnim razvojem događaja. Doživio je da se potpuno uruše njegovi politički ideali, u vrlo skromnim materijalnim uvjetima i ozbiljno bolestan. Za života nije doživio priznanja koja je nedvojbeno zaslužio, čak se može reći da nikada nije imao prigode uživati plodove svoje političke i državotvorne borbe, no daljnji tijek povijesti dao mu je za pravo.

Danas je Hrvatska samostalna država, Dalmacija je njezin sastavni dio, u njoj se govori i piše hrvatskim jezikom, među dalmatinskim Hrvatima nalazimo čvrstu nacionalnu i državotvornu svijest koja je živi spomen njegovoj borbi. Svaka hrvatska zastava koja se vije nad našim morem i nad našim kršem njemu je neprolazni spomenik, kada već nema spomenike i trgove po svim našim mjestima. Malo je tko toliko zaslužan za obranjeno i sačuvano hrvatstvo kao on, a istodobno široj javnosti gotovo nepoznat. Naša je zadaća to promijeniti jer on nije zaslužio zaborav, zato slava don Ivi Prodanu, jednom od najvećih sinova naše hrvatske Dalmacije!

Darko Utovac

LITERATURA

1. Bralić, Ante i Gverić, Ante. *Don Ivo Prodan u procijepu između talijanske okupacije i nove jugoslavenske države (1917. – 1919)* U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine*. Zagreb, 2013.
2. Deliće, Ante. *Ante Pavelić: nepoznata pisma iz talijanskog zatvora 1934.-1936.*, Zagreb, 2019.
3. Diklić, Marjan. *Don Ivo Prodan prvi čovjek dalmatinskog pravaštva*, Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru, broj 39, Zadar, 1997.
4. Diklić, Marjan. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*, Zadar, 1998.
5. Diklić, Marjan. *Don Ivo Prodan političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar, 2003.
6. Đurasovi, Barbara. *Prava Crvena Hrvatska i pravaši – hrvatski nacionalizam u Dubrovniku početkom 20. stoljeća*, Dubrovnik, 2021.
7. Đurasović, Barbara i Jadran Jeić. *Utjecaj lista „Pravo“ (1895. – 1896.) na jačanje hrvatske nacionalne ideologije u Dubrovniku krajem 19. stoljeća*. U: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 57, 2019.
8. Gabelica, Mislav i Matković, Stjepan. *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918.*, Zagreb, 2018.
9. Gross, Mirjana. *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973.

10. Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo*, Zagreb, 2000.
11. Matković, Stjepan. *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb, 2011.
12. Jelaska Marijan, Zdravka. *Nova država, novi putevi (Predratni dalmatinski pravaši u političkim zbivanjima 1918. – 1920. godine)* U: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine*, Zagreb, 2013.
13. Jurišić, Blaž i Hraste, Mate. *Rasprave i članci*, Zagreb, 2011.
14. Obranović, Fuad. *Lični arhivski fond „don Ivo Prodan“ u Historijskom arhivu Sarajevo*, Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja BiH, broj 45., Sarajevo, 2015.
15. Petrinović, Ivo. *Ante Trumbić*, Split, 1991.
16. Prodan, Ivo. *La secchia rapita ili obračun između Srba i Hrvata*, Zadar, 1889.
17. Prodan, Ivo. *Je li glagolica pravo svih Hrvata*, Zadar, 1904.
18. Soljačić, Mario. *Književni prilozi u Katoličkoj Dalmaciji (1870. – 1898)*, Sveučilište u Zadru, doktorski rad, Zadar, 2018.
19. Šegvić, Kerubin. *Don Ivo Prodan (nekrolog)* U: *Hrvatska smotra*, broj 3, Zagreb, 1933.
20. Vikario, Ante. *Don Ivo Prodan i Bosna, Matoš, hrvatski omladinski list*, broj 3., Šibenik, 1940.

TISKOVINE

1. *Hrvatska Kruna*, Zadar, više brojeva.
2. *Katolička Dalmacija*, Zadar, više brojeva
3. *Crvena Hrvatska*, više brojeva
4. *Prava Crvena Hrvatska*, više brojeva
5. *Katolik*, broj 6., ožujak 1933. i broj 7., travanj 1933, Šibenik.
6. *Jadranski Dnevnik*, broj 226/1935. i 116/1936., Split
7. *Novo Doba*, broj 256/1925., Split
8. *Duje Balavac*, broj 5/1908., Split
9. *Preko*, broj 1, Preko, 1928.
10. *Narodna Svijest*, Dubrovnik 21/1925., 37/1929. i 11/1933.

Zvonimir VEIĆ

HARAMBAŠE, SERDARI I VITEZOVI

I. Harambaše i serdari u samoupravi stanovnika zagorskog kraja Dalmacije tijekom 17. i 18. stoljeća

I poslije protjerivanja Turaka u zagorskim područjima – *krajinama* – kako su ih Turci nazivali, korišteni su mnogi oblici i elementi stare stečevine iz osmanskog razdoblja na koje je narod već bio navikao. U narodnom životu zadržani su stari nazivi za izvršavanje viših vlasti u zagorskim selima: *h a r a m b a š a*, *s e r d a r*. Naziv *harambaša* za seoskog glavaru pored svog naziva *kapetana* prihvatile su mletačke, austrijske i francuske vlasti. Između dvaju ratova, Kandijskog (1645.–1669.) i Morejskog (1684.–1699.), Mlećani su stalno nastojali, ustanovljenjem novih funkcija, suziti samoupravu zagorskog stanovništva. Početkom veljače 1684. opći providur, po nalogu iz Venecije, svakom selu odredio je po jednog kapetana iz samog sela, čija je dužnost bila držati selo u redu i pokornosti, u dogovoru sa seoskim starješinama koje će on izabrati. Tako je harambaša, odnosno kapetan, dugo vremena bio najistaknutija i najvažnija osoba seoske uprave.

Riječ *harambaša* (*tur. harami bas*, od *harami* ‘razbojnik’ te *bas* ‘glava’) označavala je razbojničkog vođu, zapovjednika razbojničke, hajdučke čete koja je vršila nasilje, odnosno hajdučiju. Kasnije, tijekom Kandijskog rata (1645. –1669.) u mletačkoj mjesnoj upravi *h a r a m b a š a* dobiva novu ulogu i važnost. U Dalmaciji je postojao generalni (opći) providur, mletački namjesnik koji je bio vrhovni upravitelj provincije, a u doba ratova i vrhovni zapovjednik oružanih snaga u Dalmaciji. Kako je opći providur Alessandro Molin kazao godine 1692. mletačka upravna i vojna vlast oslanja se na harambaše i serdare, vođe seljaka, *m o r l a k a*, kako su ih Mlećani nazivali. Riječ *m o r l a k* potječe od latinske riječi *morovlachi*, što znači *crni vlasi*. Morlaci su većinom bili stočari i pod tim imenom Mlećani su podrazumijevali sve seljake, turske podanike koji su živjeli izvan mletačkih posjeda u Dalmaciji prije Kandijskog rata.

U svakom selu na čelu za civilne i vojničke poslove bio je vođa, harambaša. Za vrijeme mira seljaci su sačinjavali čete. Dužnost im je bila paziti na kretanje pograničnih bosanskih Turaka, a kod kuće bdjeti nad sigurnošću. Harambaša je, dakle, upravljao jednim selom, a katkada mu je bilo podložno i nekoliko sela. Biralu su ga seoski predstavnici, uz pret-

hodno odobrenje pukovnika (*kolunela*) ili serdara. Kasnije je dužnost harambaše postala nasljedna, isto kao i dužnost serdara, kada su te dužnosti prelazile na sina, brata, nećaka. To najbolje pokazuju primjeri iz obitelji Veića i Vučkovića: iz iste obitelji Veića bilo je šest harambaša, a i iz iste obitelji Vučkovića bilo je šest serdara. To je kasnije postalo ozakonjeno odlukom općeg providura Pietra Vendramina od 24. svibnja 1727., kada je uvedeno načelo nasljeđivanja svih funkcija i to u obiteljima koje su se istaknule na bojnopolju ili u drugim povjerljivim službama. Kada je mjesto bilo ispražnjeno, tada su prednost imali nasljednici posljednjeg harambaše ili serdara.

Harambaše su kroz 18. stoljeće dobivali pomoćnike *alfire* – zastavnike, *sergente maggiore* – narednike, *caporale* – kaplare, kao i subaše – sakupljače desetine za državu. Njih je, kao i harambaše, birao narod, a kasnije ih je postavljala državna vlast. Potvrđivali su ih opći providuri, poštujući načelo nasljedstva i zasluga za državu, Republiku Veneciju.

Harambaša je na svojem području, u okviru jednog sela ili katkada i nekoliko sela, bio glavar, vođa jednog malog broja ljudi podijeljenih na više dijelova ili četa. Oni su zajedno činili jedan ‘barjak’, odnosno *banderiju* (*lat. banderium* ‘barjak, stijeg’) određenu skupinu, obično 100 vojnika na čijem je čelu bio barjaktar–harambaša, a *banderija* je obično nosila ime dotičnog harambaše.

Iako je *banderija* prvenstveno bila vojna organizacija, ona je bila i šira društvena zajednica. Članovi *banderije* nastupali su zajednički pod svojim barjakom kod dočeka svjetovnih i crkvenih predstavnika i pri crkvenim proslavama, osobito u procesijama. U *banderiji* su se zajednički rješavala manja upravna pitanja u borbi protiv bolesti, nasilja - hajdučije, nereda i nepravdi. U svrhu suprostavljanja neredima i nasiljima, harambaša je birao jedan dio svojih ljudi koji bi se izmjenjivali u službi. Ti su ljudi u narodu bili nazivani *panduri*.

Harambaša je davao naredbe sudcima. *Sudci* su, u stanovitom smislu, predstavljali selo kod državnih vlasti. Njihova je dužnost bila prijaviti seoskim predstavništvima sve neredne koji su pripadali u kazneno pravo. Primali su javne naredbe koje su obznanjivali preko *čauša* koji su bili birani na godinu dana, od samih mještana, i bili su ispomoć seoskim sudcima u oglašavanju javnih naredbi posebno kad se radilo o onima vojne prirode. *Sudci* su se brnuli o javnim obvezama. Redovito su bili *prokurator* pobožnih udruga

vjernika laika – bratovština koje su postojale u župama i vrlo često su bili birani za nagodbene sudce, odnosno porotnike i za rješavanje razmirica između sela i sela.

Treba napomenuti da su u župnim mrtvarima, pored imena umrlih stanovnika župe, bili upisivani i nazivi dužnosti koje su vršili neki od umrlih, primjerice *harambaša*, *sudac*, *serdar*.

Harambaša je bio podložan *serdaru* koji je bio na čelu *serdarije* koja je obuhvaćala više sela i u njoj je serdar imao potpunu javnu, civilnu, ekonomsku i kriminalističku vlast.

Riječ *serdar* sastavljena je od prefiksa *ser* - koji ima podrijetlo u perzijskom jeziku i znači 'glava' te sufiksa - *dar* koji na arapskom znači 'domoljub'. Naziv *serdar* preuzet je iz turskog jezika, u kojem *serdar* ili *srdar* označavaju 'vojnog zapovjednika', a u našim zagorskim područjima pod turskom vlašću naziv *serdar* označava 'vojvodu', 'vojnog zapovjednika'.

Svako okružje ili kotar tada je imalo svog *kolunela* ili pukovnika. Pod njim, podložni su mu, kao niži časnici, bili *serdari* koji bi odgovarali činu potpukovnika. *Kolunel* je imao svoje pomoćnike, *čauše* i *ađutante*. *Kolunel* je bio na čelu okružja ili kotara koji je obuhvaćao prostor većeg broja sela. U ratu je *kolunel* imao ulogu vođe seljačkih odreda, a u miru je obilazio svoje područje i preko podložnih mu službenika održavao vezu između stanovništva i općeg providura u Zadru. Na svojim obilascima *kolunel* je bio redovito okružen drugim službenicima ili ljudima da bi se tako uzveličala njegova moć. I za njih je vrijedilo načelo nasljeđivanja iz istih obitelji po zaslugama za državu na bojnom polju ili drugim, za državu važnim službama.

Ovakva raspodjela vlasti bila je i kasnije slično raspoređena, katkada i ponešto preuređena. Za vrijeme francuske uprave (1806. – 1810.) Dalmacija je bila podijeljena na 5 okružja ili kotara i na 12 odsjeka ili *serdarija*. Splitski je kotar imao 6 *serdarija*: 1. Split, 2. Klis, 3. Sinj (+ Neorić), 4. Voštane, 5. Ogorje, 6. Trogir i otoci.¹

1 Vidi: Kapitanović, Vicko. Neorički harambaša Filip Zuban. U: *Zbornik o Zagori*. knjiga 7., Split, 2004.

II. Banderije i harambaše u sinjskom kraju

O stanovništvu po selima najviše znamo iz državnih katastarskih popisa:

1. Katastarski popis stanovnika pojedinih sela okupljenih u banderijama koji je godine 1709. napisao mjernik Cosimo Faventini
2. Katastarski popis pojedinih sela okupljenih u banderijama koji je napisao Alessandro Allerggetti od 1725. do 1729. godine.

Prema popisu iz godine 1709. stanje u selima i banderijama sinjskog kraja prikazano je ovako:

BISKO	banderija harambaše Marka Sučića Akrapa.....	310 osoba
DICMO	banderija harambaše Pavla Bilandžića - Krušvar	496 osoba
	banderija harambaše Ilije Maretića.....	683 osobe
NEORIĆ	banderija serdara Mate Veića	130 osobe
PRUGOVO	159 osoba
BROĆANAC	87 osoba
ZELOVO	131 osoba
SATRIĆ	145 osobe
POTRAVLJE	banderija harambaše Antuna Prološćića	423 osobe
MALJKOVO	60 osoba
HRVACE	banderija harambaše Grgura Cvitkovića	418 osoba
RAKIĆANI	banderija harambaše Petra Šipića	171 osoba
VOJNIC	banderija harambaše Jure Jurčevića.....	291 osoba
TURJACI	banderija harambaše Jure Doturovića.....	535 osoba
GLAVICE	banderija harambaše Jakova Jadrijevića.....	263 osobe
	banderija harambaše Pavla Bogdanovića	106 osobe
BRNAZE	banderija serdara Tadije Vučkovića	206 osoba
	banderija Jakova Tomaševića.....	256 osoba
SINJ	banderija Pavla Milanovića.....	189 osoba
	Ukupno:	5271 osoba

U svojem katastarskom popisu Alessandro Allerggetti popisao je ova mjesta, banderije i harambaše:

ZASIOK	banderija harambaše Frane Brekala
POTRAVLJE	banderija serdara Ante Prološćića
PODVAROŠ i MALJKOVO	banderija serdara Stjepana Vučkovića
SATRIĆ	banderija Martina Buljana
HRVACE	banderija Grgura Cvitkovića
PRUGOVO, BROĆANAC, MUĆ	banderija Ivana Šolića
GIZDAVAC, DOBREČ, ZELOVO	banderija harambaše Đorđe Jelovića
BITELIĆ	banderija harambaše Mate Ćurkovića
PODVAROŠ	banderija harambaše Ivana Filipovića
PODVAROŠ	banderija harambaše Martina Jadrijevića
PODVAROŠ	banderija harambaše Marka Žanka
TURJACI	banderija harambaše Jure Dotura
UDOVIČIĆ, OVRLJA	banderija harambaše Mate Omrčena
DICMO D.	banderija harambaše Bože Maretića
DICMO G.	banderija harambaše Ilije Bilandžića
BISKO	banderija harambaše Marka Sučića reč. Akrapa
GARDUM, ČAPORICE	banderija harambaše Marka Stazića
KOŠUTE	banderija harambaše Grgura Odrljina

III. Serdarije i serdari u sinjskom kraju

Osnovna upravna jedinica vojnoga banderijskog sustava bila je serdarija. Serdar je vršio brojne službe, od vojničkih, gospodarskih, političkih do sudbenih. Na čelu svake banderije bio je harambaša-barjaktar koji je nosio barjak, odnosno stijeg (bandiru), otkud i ime banderijskom sustavu. Uz serdare spominju se i podserdari ili prvi harambaše. Čvršća organizacija serdarija nije postojala. U početku je bilo više serdarija. Prva i jedna od najpoznatijih i s najviše serdara bila je serdarija Vučkovića, a prvi službeni serdar iz obitelji Vučkovića bio je Tadija Vučković.

Od kraja 17. stoljeća do godine 1701. serdarija Vučković bila je jedina. Tada je odlukom općeg providura Alvis Moceniga od 9. travnja 1701. harambaša Mate Veić iz Neorića postavljen za serdara Muća, uz obvezu priznavanja za svojeg poglavara, cetinskog serdara Tadiju Vučkovića. Prema katastru iz godine 1709. u Potravlju Antun Prološćić je tada također nosio naziv serdara. Kasnije, u vrijeme općeg providura Marca Dieda godine 1722.

Sinjska krajina bila je podijeljena na dvije serdarije. S ove strane rijeke Cetine bila je serdarija Vučkovića, a preko Cetine serdarija Grabovca, što znači da su prestale postojati serdarija Veića i serdarija Grabovca. Serdariji Vučkovića pripalo je veliko područje od kliškoga, trogirskoga, mučkoga, drniškoga, vrličkoga i kninskoga kraja, sve do rijeke Cetine pa i preko nje, a serdariji Grabovca pripala su sela preko Cetine. Budući da su nastajale nesuglasice između tih dviju serdarija, jer su stariji stanovnici sinjskog kraja htjeli zauzeti plodne oranice i pašnjake s one strane Cetine, opći je providur Antonio Reiner 1. svibnja 1766. odredio da 24 banderije pripadnu serdariji Vučkovića, a 7 banderija serdariji Grabovca. Tako su serdariji Vučkovića pripale banderije: Tomaševića, Filipovića, Žanka, Milanovića, Bogdanovića, Jadrijevića, Milasinovića, Đipala, Buljana, Prološćića, Žuljevića, Odrljina, Jurčevića, Dotura, Akrapa, Bilandžića, Maretića, Veića, Šolića, Jelavića i Jukića. Serdariji Katić – Grabovac pripale su banderije Brekala, Jurkovića, Eleza, Omrčena, Gusića, Šipića i Sliškovića.

Sela serdarije Vučkovića:

Oključ, Brnaze, Gala, Obrovac, Čitluk, Kamešnica, Podvaroš, Suhač, Rože, Košute, Vojnić, Ruda, Vrpolje, Turjaci, Ovrlja, Postinje, Čurlini, Bajagić, Grad-Varoš, Glavice, Kosinac, Radošić, Lučane, Hrvace, Bisko, Strizirep, Dicmo, Voštane, Prisoje, Lizane, Koprivno, Bitelić, Satrić, Zelovo, Potravlje, Vučipolje, Čaporice, Gardun, Gljev, Muć, Neorić, Prugovo, Broćanac, Gizdavac, Marić.

Sela serdarije Katić-Grabovca:

Zasiok, Vedrine, Udovičić, Nova sela Jabuka, Tijarica, Voštane, Otok, Ugljane, Velić, Bitelić, Bajagić, Strmendolac, Vojnić, Grab, Budimir, Ruda, Kamensko.

Prema navedenom popisu neka sela preko rijeke Cetine pripadale su serdariji Vučkovića, a neka se pojavljuju u obama popisima. Ova se je podjela održala sve do propasti Republike.²

Najbrojniji i po svojim djelima najpoznatiji u Dalmatinskoj zagori, a po čemu su neki od njih opjevani u mnogim stihovima Kačićeve pjesmarice Razgovor ugodni naroda slovinskoga bili su h a r a m b a š e V e i ć i i s e r d a r i V u č k o v i ć i .

² O banderijama i serdarijama vidi: Soldo, Josip Ante. *Sinjska krajina u u 17. i 18. stoljeću*. knjiga prva i knjiga 2.

IV. Harambaše i serdari Veići

1. Harambaša Juras (Jure) Veić

Harambaša Juras (Jure) Veić bio je jedan od sudionika i vođa izbjeglica koje su se iselile iz Zagvozda (Zagvoškog zbjega). Na popisu obitelji izbjeglica, koji je sastavio Juraj Calergi, a odobrio opći providur Girolamo Cornaro svojom odlukom od 27. lipnja 1686., bilo je 100 obitelji sa 651 osoba koje su se iselile iz Zagvozda, u prvoj polovici lipnja 1686. godine.

25. srpnja 1687. harambaša Juras Veić poveo je pobunu protiv turske vlasti i sa svojih 400 ljudi hametice je porazio tursku vojsku kod Imotskog. Nakon tog događaja morao je pobjeći na mletački teritorij.

Sve do danas sačuvan je mač harambaše Jurasa Veića u narodu poznat kao *šćavon* koji se ponovno pojavio u ustanku protiv francuskih vlasti godine 1807. kada ga je nosio Martin Pavlović Zažabac. Mač je danas izložen u staklenoj vitrini u muzeju Franjevačkog samostana u Imotskom.

2. Harambaša i serdar Mate Veić

Harambaša Mate Veić sa sobom je iz Zagvozda doveo u Muć 60 obitelji i svećenika don Matiju Pipličića, a nakon toga opći providur Alvise Mocenigo svojom mu je odlukom od 9. travnja 1701. dodijelio titulu serdara obvezujući ga priznavati za svojeg poglavara i nadređenog cetinskog serdara Tadiju Vučkovića.³

U ime mještana sela Neorića, zajedno s prokuratorom Dujom Marasovićem Mate Veić dao je prijedlog, a splitski nadiskup Stjepan Cupilli ga potvrdio svojom odlukom od 22. veljače 1713., o utemeljenju samostalne župe Neorić i imenovanju Bartula Režića za prvog neoričkog župnika. Ovu odluku splitski nadbiskup potvrdio je svojim odlukama od 3. siječnja 1714. i od 10. siječnja 1715., a izvorni dokument Angela Ema o ovim odlukama pohranjen je u Državnom arhivu u Zadru.⁴ Ovaj izvorni dokument pronašao je autor ovih redaka u Državnom arhivu u Zadru godine 2001.

Prema ljetopisu fra Nikole Gojaka (1680.–1772.), povjesničara i pjesnika Mate Veić je obilježio početak Malog ili Sinjskog rata (1714.–1718.) u Rado-

3 Vidi: Državni arhiv u Zadru. *Spisi općih providura Alvise Mocenigo*, knjiga III., list 484.-485.

4 Vidi: Državni arhiv u Zadru. *Spisi općeg providura Angelo Emo (1714. – 1717.)*, knjiga I., list 359. /

bulji, time što je 13. siječnja 1715. ubio prvog turskog vojnika u tom kraju, s južne strane rijeke Cetine. Evo kako o tom povijesnom događaju njegov izvorni tekst u stihovima glasi:

Adi 13 di Genaro 1715.

*Proklama se rat među principom mletačkim i Turčinom;
i isti dan uzeše naši kulu na Radobulji i serdar Mate Veić
donese glavu Ajdara Sačića: i ovo bi parva glava ovog rata.*

Na zamolbu izaslanika 25 imotskih sela u kojima je živjelo 5.300 stanovnika opći providur Angelo Emo u ime mletačke vlasti donio je odluku s nadnevkom 23. siječnja 1715. o imenovanju Mate Veića za serdara svih tih sela Imotske krajine : Blato, Žeževica, Grabovac, Kreševo, Cista, Studenti, Katuni, Mrnjavci, Ričice, Svib, Opanci, Lokvičići, Dubrave, Poljica, Zmijavci, Vrlika Postranje, Proložac, Zagvozd, Slivno, Varda, Biorine.⁵

Istom odlukom serdar Mate Veić obvezuje se održavati stalnu podložnost tih ljudi presvijetloj Republici Veneciji te im narediti da u svakoj prilici priteknu u pomoć istoj ako se za to ukaže potreba. Otada je serdar Mate Veić ratovao s Turcima u mnogim bitkama Malog rata, pokazao veliko junaštvo i postigao velike ratne uspjehe tijekom 1715. godine.

Tako je, poštujući svoju danu obvezu, serdar Mate Veić, sa svojim ljudima, dao svoj znatan doprinos i u obrani Sinja od napada turske vojske 1715. godine.

Od 27. srpnja do 5. kolovoza 1715. godine turska vojska palila je okolna sinjska sela, zauzela napuštenu utvrdu Čačvina i pripremala se za napad na sinjsku utvrdu 1. kolovoza 1715., u 5 i po sati po noći, u najsigurniji sat i u pravo vrijeme, budući da se u svakom trenutku očekivalo tursko zauzimanje cesta – serdar Mate Veić, kapetan Pandolf Aldeman i bojnik Grančić doveli su zapovjedniku sinjske tvrđave Zorziju (Juraju) Balbiju vojnu pomoć i opremu: konvoj s olovom, finim barutom, granatama, željeznim držačima vatre i papirom za fišeke.⁶

Izvjешće obuhvaća razdoblje od 23. srpnja do 15. kolovoza 1715., a sastavio ga je na 23 stranice 30. kolovoza 1715. sinjski providur i zapovjednik sinjske tvrđave Zorzi (Juraj) Balbi na zahtjev generalnog providura za

⁵ Vidi: *Spisi općih providura, Angelo Emo (1714. – 1717.)*, knjiga III., list 42 r i 41 v

⁶ Vidi: Dukić. *Josip. Bitka za Sinj, U Veneciji pronađen najstariji izvještaj branitelja*. Sinj, 2015.

Dalmaciju i Albanije Angel Ema. Ovaj izvještaj pronašao je Marko Rimac u proljeću 2015. godine u Venecijanskom državnom arhivu.

Serdar Mate Veić poginuo je u jednom okršaju s turskom vojskom kod Imotskog u ožujku 1716. godine. Evo nekoliko stihova iz Kačićeve pjesmarice *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* o junaštvu oca i sina, Jurasu i Matijaša Veića, u borbama s Turcima :

*Robi, pali sela i varoš
sužnje vodi, tursko plino goni,
biše Juras silni mejdandžija
velikoga rata od Kandije.*

*Od njega se sivi soko rodi,
po imenu Vejić Matijašu ;
često ruse glave odscisaše,
bolji junak od babajke biše.*

Mate Veić najsvjetliji je lik u 18. stoljeću u mučkom kraju, po svojem junaštvu i svojim ratnim uspjesima u borbama s Turcima. Štoviše, ostavio je vrlo dubok trag i u imotskom i sinjskom kraju, no o njemu do danas, nažalost, vlada muk: o njegovu imenu nigdje nema imena, spomenika, ulice, škole, pa ni u Neoriću i Muću, gdje je on svojim ukupnim djelom to najviše zaslužio.

3. Serdar Martin Veić, sin Jurasu i brat harambaše i serdara Mate Veića

Odlukom od 1. travnja 1716. opći providur Angelo Emo imenovao je Martina Veića za serdara 25 imotskih sela nakon pogibije njegovog brata Mate Veića u borbi s turskom vojskom kod Imotskog u ožujku 1716. godine. Providur je uzeo u obzir molbu naroda tih sela kao i ugled i Poštovanje njegove obitelji. Mletačka vlast obvezala se plaćati Martina Veića 10 dukata mjesečno, a on se obvezao na pokornost, kako narodu koji ga je predložio, tako i mletačkoj vlasti koja ga je na to mjesto predložila. Tako je Martin Veić zamijenio svojeg brata na istoj dužnosti –serdara 25 imotskih sela.⁷

4. Harambaša Jure (Juko) Veić, sin Martin

Nakon pogibije Mate Veića opći providur Zorzi Balbi svojom odlukom od 4. srpnja 1716. imenovao je Juru Veća, sina Mate, za harambašu, glavara sela Neorića uzimajući u obzir njegovo dosadašnje djelovanje te zasluge i žrtvu njegovog poginulog oca u borbama s Turcima. Harambaša Jure Veić dao je sagraditi kamenu crkvu Svih svetih u Neoriću, nakon što su Turci zapalili staru drvenu crkvu tijekom Malog rata. Na kamenom nadvratniku

⁷ Vidi: Državni ured u Zadru. *Spisi općih providura, Angelo Emo (1714. – 1717.)*. knjiga III., list 208 r i 209 v., kutija 8

iznad ulaza u crkvu i danas je vidljiv natpis: *1728 maja na 21*. Nakon pohoda splitskog nadbiskupa Stjepana Cupilija 8. srpnja 1709. godine Mate Veić bio je izrazio želju vjernika i obećao sagraditi kamenu crkvu pod imenom Svih svetih, a njegov sin Jure je to ostvario 21. svibnja 1728. godine.

Prema mrtvaru u Nadbiskupskom arhivu u Splitu (NAS-u) za župu Neorić harambaša Jure (Juko) Veić umro je 10. rujna 1763. godine.

5. Harambaša Mate Veić, sin Jure (Juke), unuk harambaše i serdara Mate Veića

Prema dokumentaciji neoričkih bratovština, nakon smrti harambaše Jure (Juke) Veića, naslijedio ga je njegov sin i unuk harambaše i serdara Mate Veića - Mate Veić. U dokumentaciji je bio upisan kao župan i harambaša u Neoriću u razdoblju od 1765. do 1780.

6. Harambaša Martin Veić

Za razliku od njegovih prethodnih poznatih predaka o ovom Martinu Veiću gotovo da nema poznatih izvora. U jednom, možda i jedinom izvoru pod naslovom Spomen iz mog dnevnika⁸, Ante Kuzmanić piše:

„U imeniku što ga je kolunel Frane Jura Trogiraniin godine 1806. sastavio, stoji da je u sinjskoj krajini serdar onda bio Andrija Grabovac, podserdar Josip Tomašević, a harambaša u Neoriću Martin Vejić, a Zubana nema, valjda je onda u drugoj krajini onda namišten bio.“

S obzirom na to da nema drugih istraženih izvora o ovom Martinu Veiću može se pretpostaviti da je on bio unuk Martina Veića kojega je opći providur Angelo Emo 17. travnja 1716. godine bio imenovao za serdara 25 imotskih sela, nakon smrti njegova brata serdara Mate Veića.⁹

V. Serdari Vučkovići

Vučkovine, predio iznad Mokronoga, pokraj Tomislavgrada, istoimeno brdo i mjesno groblje sačuvali su spomen na stari duvanjski rod Vučkovića. Budući da nisu mogli podnositi turski zulom, prebjegli su u mjesta koja su

⁸ *Narodni list*, Zadar, 13 /1874., r. 18., 21., 38.

⁹ O harambašama Veićima vidi više: Veić, Zvonimir. *Neorić i župa Neorić*, U: *Zbornik o Zagori*. knjiga 7., Split, 2004.

bila pod vlašću Mletačke Republike, gdje su postali prvi mletački četovođe, pa su poput, pravih vukova, tukli Turke u mnogim borbama.

Prvi službeni serdar iz te obitelji bio je Tadija Vučković, ali istodobno su naslov serdara nosili njegov brat Miše, njegov sin Stipan i njegov nećak Ivan, nadimka „Zec“.

1. Serdar Miše Vučković

Godine 1687. prvi se spominje Miše Vučković koji se istaknuo u spašavanju ramskih fratara prilikom seobe puka s Gospinom slikom u Cetinsku krajinu. Od 1687. do 1690. godine Miše Vučković je sa Stojanom Jankovićem i Matijom Nakićem porazio Turke u Duvnu, Livnu, Kupresu, Rami, Ljubuškom, Brotnju i mnogim drugim mjestima, pa Andrija Kačić Miošić svojim stihovima krasnoslovi:

*Otiđoše u zemlju carevu, Livno Ravno, Duvno i Županjac,
porobiše njegovu državu: Ramu lipu, Kupres i Gorance.*

2. Serdar Tadija Vučković

Poslije pogibije serdara Miše Vučkovića serdarom je bio njegov brat Fadija Vučković, „*silni junak i vitez glasoviti, koji svojizim sinovcima Božom i Ivanom, rečenim Zecom, viteški vojeva.*“ Serdar Tadija Vučković razbio je sedam tisuća Turaka u Cetini. Evo kako Andrija Kačić Miošić svojim stihovima o tomu pjeva:

*Dođe paša u Cetinu ravnu I njegovi mladi krajišnici,
Da porobi mlade Cetinjane, Cetinjani, na glasu konjici,
Al' je njemu loša sreća bila, Rabi pašu potira mu vojsku,
Jer udari Vučković Tadija a uz Prolog, visoku planinu,*

Potom je serdar Tadija Vučković porazio Turke u Livnu, Duvnu, Rami, Kupresu, Brotnju, Ljubuškom, Imotskom i mnogim drugim mjestima.

Serdar Tadija Vučković razbio je Turke pod Glamočom i Kupresom 10. listopada 1691., pod Livnom 15. lipnja 1692., u Struzi (kod Čapljine) razvalio most 1694., porazio Ismail-pašu na Kupresu i porazio Turke pod Glamočom 1705. godine.

3. Serdar Josip - Božo Vučković

Nakon smrti Tadije Vučkovića naslijedio ga njegov nećak Josip–Božo Vučković 22. ožujka 1706. „capo de Morlachi della Craina di Cettina“. Kako bi naučio talijanski jezik, a i bolje se upoznao s vojničkom službom, Božo je neko vrijeme boravio u Italiji, pa ga je kao podserdar zamjenjivao Jakov Tomašević. Kada se Božo vratio, vršio je službu serdara bez plaće, ali mu je intervencijom strica fra Pavla 28. rujna 1706. godine opći providur Alvise Mocenigo odredio plaću, kao i drugim serdarima: 20 dukata mjesečno i dvoja kola sijena godišnje.

Josip-Božo Vučković sudjelovao je u borbama za oslobođenje Sinja 1715. godine. Deset godina ratovao je protiv Turaka. Umro je 1706. godine.

O Tadijinom nećaku Josipu-Boži Vučkoviću Andrija Kačić Miošić pjeva u stotoj pjesmi *Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga*, naslovljenom *Prva pisma vitezova sinjskih*:

<i>Drugoga ti ja kažem junaka,</i>	<i>po imenu Božu Vučkovića,</i>
<i>svu priliku vojvode Janka,</i>	<i>britku sablju Marka Kraljevića.</i>
<i>koga fale latiska gospoda</i>	<i>jer junačke glave odsicaše,</i>
<i>i delije slavnoga naroda,</i>	<i>tursko roblje često dovođaše</i>

4. Serdar Stipan Vučković

Serdara Josipa-Božu Vučkovića naslijedio je njegov sin Stipan Vučković. Serdar Stipan Vučković junački se je borio protiv Turaka 31 godinu, do svoje smrti, 1748. godine. Osim njegovog sudjelovanja u oslobađanju Sinja 1715. godine dao je izniman doprinos u oslobađanju Imotskog 1717. godine.

5. Serdar Justin Vučković

Nakon smrti serdara Stipana Vučkovića 1748. na čelu serdarije naslijedio ga je sin Justin „Perfectus districtus Signiensis, vulgo Serdar“, zapamćen po hrabrosti u suzbijanju kuge. On je umro 1771. godine, a naslijedio ga je sin Josip Vučković koji je umjesto oca imenovan serdarom Sinjske krajine 8. ožujka 1771. godine.

6. Serdar Ivan Vučković

Povijesni spisi spominju serdara Ivana Vučkovića koji je, pod nadimkom Zec, ratovao u Morejskom ratu (1684. – 1699.), a porazio je na Kupresu i Ismail-pašu i Musu zulumčara. O drugom nećaku serdara Tadije Vučkovića, Zecu Vučkoviću fra Andrija Kačić Miošić pjeva:

*Ali evo zmaja žestokoga
koji slavi dužda mletačkoga,
po imenu Zeca Vučkovića,
u junaštvu Vuka Brankovića*

*Tira Turke i pašu kliškoga
od Morije rata žestokoga :
mnoge Turke biše pogubio
i u paši kopje ulomio.¹⁰*

VI. Vitezovi i viteštvo

U srednjem vijeku vitezovi čine posebni stalež profesionalnih ratnika, plemića koji imaju pravo na nošenje oružja i koji su uvijek spremni slijediti svojeg kralja, civilnog, crkvenog, poglavara, u vojni pohod (rat). Kada je crkva proglasila vitezove „krvoločnim“, vitezovi su se pobunili i počeli su naglašavati kako je važno da vitez poštuje viteštvo, tj. viteške vrline, pa je tako poslije viteštvo postalo usko povezano s Crkvom. Te viteške vrline bile su: milost prema siromašnima i potlačenima, poniznost, čast, požrtvornost, strah od Boga, vjernost, hrabrost te gracioznost i ljubaznost prema damama. Danas se u Velikoj Britaniji naslov vitez (eng. *knight*) dodjeljuje iznimnim osobama kao priznanje za primjernu službu ili za životno djelo. Muškarci koji prime viteštvo (eng. *knighthood*), oslovljavaju se sa Sir, dok žene dobivaju počasni naziv dama (eng. *lady*). Ti počasni nazivi uvijek se navode ispred imena, a nikako ispred prezimena. U Hrvatskoj se danas ovaj izraz *vitez* često rabi kao neslužbena počasna oznaka za hrvatske branitelje u Domovinskom ratu.

1. Vitez Toma Vučković

Nakon što je u svibnju 1571. Papa Pio V. zbog rastuće prijetnje muslimanske invazije proglasio osnivanje Svete lige i pozvao sve katolike na jedinstvo, vitezovi i vojnici iz cijele Europe su odgovorili na taj poziv i udružili svoje snage za obranu kršćanske Europe i katoličke vjere. Jedan od tih vitezova bio je i Toma Vučković koji je sudjelovao u borbama protiv Turaka u Ciparskom ratu (1570. – 1573.) i poginuo u Bitki kod Lepanta 1571. godine. Evo kako o njemu svojim stihovima krasnoslovi Andrija Kačić Miošić:

¹⁰ O serdarima Vučkovićima vidi: Buljan, Marinela. *Knezovi Vučkovići*. Split, 2022.

*Još ti kažem Tomu Vučkovića Junak biše, al' je poginuo
da bijaše srca Smiljanića: Krš braneci, s Turcim bojak bijuć,
po Levantu on je vojevao, Vučkovićem pisma na poštenje,
svitlu sablju krvce napojio. Melovanu što mu mili Bog da!*

2. Vitez fra Pavao Vučković

Do 1687. godine o fra Pavlu Vučkoviću nije se gotovo ništa znalo. Zna se iz njegove korespondencije da je bio dobar propovjednik i da je, osim hrvatskog jezika, znao latinski, talijanski i turski jezik. Već kao 29-godišnjak taj obrazovani, srčani i spretni franjevac u listopadu 1687. ponio je iz ramskog samostana sliku Gospe od milosti i, skupa sa svojim fratrima, poveo pet tisuća Hrvata katolika s područja Rame, Duvna, Livna, Kupresa, Prozora, Bugojna, Glamoča, Rakitna i Doljana, koji su bježali ispred okrutnog turskog zuluma u tek od Osmanlija oslobođenu Cetinsku krajinu i Dalmatinsku zagoru.

U listopadu 1688. godine bosanski paša Daltaban provalio je preko Čačvine u Sinjsko polje, a jedan njegov odred je napao kulu u Čitluku, gdje su se zatvorili ljudi s fra Pavlom Vučkovićem i fra Markom Burom pružajući otpor. Braniteljima se upalio barut i zahvatio ševarasti krov kule. Ljudi su iskočili iz plamena, ali su Turci odmah sasjekli sedmoricu fratara, a fra Pavla stavili u okove i odveli u zarobljeništvo u Bagdad, gdje ga je Daltaban postavio za svog tajnika i pisara jer je Fra Pavao dobro znao turski jezik. Kad je godine 1703. Daltaban u nekoj pobuni bio ubijen, fra Pavao pobjegao je u Carigrad, otkud brodom u Veneciju, Split i naposljetku u Sinj, gdje je odmah počeo pripreme za gradnju nove crkve pod Kamičkom, za koju je, već prije uzništva, bio napravio nacрте i prikupio materijal.

Kad je počeo Sinjski (Mali) rat dio fratara iz Sinja otišao je u Split, a ovaj hrabri fratar Pavao Vučković, s još šestoricom, uzeo je sliku Majke od milosti, donesenu iz Rame, spremio u sanduk i s njom se sklonio u sinjsku tvrđavu, gdje se pridružio kršćanskoj posadi od 700 branitelja. U srpnju i kolovozu godine 1715. tijekom opsade Sinja fra Pavao Vučković sliku je stavio na oltar svete Barbare, u tvrđavskoj crkvi svetog Mihovila, molio se, hrabrio vojsku i slavio do konačne slavne pobjede. Dan poslije pobjede, 16. kolovoza 2016. opći providur Angelo Emo pohvalio ga je za junačko držanje. Bio je jedan od najistaknutijih činitelja pobjeda kršćanskog oružja nad neusporedivo brojnijom osmanlijskom vojskom. Nakon završenog rata bio je jedan od graditelja samostana i crkve Čudotvorne Gospe Sinjske. Fra Pavao Vučković umro je u Sinju 7. siječnja 1735 i pokopan u kripti crkve

Majke od milosti, Čudotvorne Gospe Sinjske koju je sagrađio, poštovan od naroda i cijenjen od braće franjevacu.

Fra Pavao Vučković najsvjetliji je lik u drugoj polovici 17. stoljeća i prvoj polovici 18. stoljeća u sinjskom kraju, u Dalmaciji i šire. Ide u red onih franjevaca koji su se u miru zalagali za nacionalno, vjersko i moralno dobro svojeg naroda, a u ratu ga predvodili pod krilaticom „Za krst časni i slobodu zlatnu“. Krasilo ga je viteštvo, sve ono što se i danas smatra viteškim vrlinama – bio je vitez na kojeg je narod uvijek ponosan. U znak ponosa naroda sinjskoga kraja u njegovu čast, kod vodoskoka na istočnom ulazu u središte Sinja 11. rujna 2005. otkriven je brončani spomenik fra Pavla Vučkovića, rad akademskog kipara Kuzme Kovačića.

Od 1. rujna 1992. jedna osnovna škola u Sinju nosi naziv Osnovna škola fra Pavla Vučkovića, slaveći Dan škole 18. listopada na nadnevak rođenja fra Pavla Vučkovića, 18. listopada 1658., a postoji i ulica u Sinju koja po njemu nosi ime Ulica fra Pavla Vučkovića.

IZVORI I LITERATURA

1. Državni arhiv u Zadru (DAZ) Spisi općih providura: Angelo Emo, Alvise Mocenig
2. Nadbiskupski arhiv u Splitu (NAS) Potomci Veića u mrtvaru i bratovštinama župe Neorić
3. SOLDI, JOSIP ANTE, Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, knjiga prva, Sinj, 1995. Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, knjiga druga, Sinj, 1997.
4. SOLDI, JOSIP ANTE, Makarski ljetopisi, Šilobadovićeve kronika, Književni krug, Split 1993.
5. MATAS, MATE, Mućko-lećevečki prostor : historijsko geografski prikaz, Zagreb, 1993.
6. VRČIĆ, VJEKO, Plemena Imotske krajine, Imotski, 1982.
7. KOVAČIĆ, SLAVKO, Obitelji iz imotskih i radobiljskih sela u zbjegu ispod Zadvarja godine 1686., Imotski zbornik 1, Imotski, 1982.
8. KOVAČIĆ, SLAVKO, Župa Svih svetih u Neoriću do sredine 19. stoljeća,

9. Zbornik o Zagori, knjiga 7., Split, 2004.
10. KAPITANOVIĆ, VICKO, Nemiri u srednjoj Dalmaciji 1806.- 1810., Kačić, 6 / 1974.
11. KAPITANOVIĆ, VICKO, Neorički harambaša Filip Zuban, Zbornik o Zagori, knjiga 7. Split, 2004.
12. VEIĆ, ZVONIMIR, Neorić i Sutina od prapovijesti do 2000., HKD Napredak Split, 1999.
13. VEIĆ, ZVONIMIR, Neorić i župa Neorić, Zbornik o Zagori, knjiga 7., Split, 2004.
14. DUKIĆ, JOSIP, Bitka za Sinj, U Veneciji pronađen najstariji izvještaj branitelja,
15. U: Večernji list, Zagreb, 19. travnja 2015.
16. DUKIĆ, JOSIP i RIMAC, MARKO, Opsada sinjskog Grada, Split - Sinj, 9. kolovoza 2015.
17. BULJAN, MARINELA, Knezovi Vučkovići, Zbilja u povijesnim i mitskim predajama i pjesmama sinjskog kraja, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2022.

Split, 9. studenog 2023.
Zvonimir Veić

Mladen ŠOLIĆ, Danijela ŠANTIĆ, Ana VRDOLJAK TOMAŠ,
Slaven JOZIĆ, Iva STOJAN, Stefanija ŠESTANOVIĆ

MORSKA MIKROBNA EKOLOGIJA - 75 GODINA LABORATORIJA ZA MIKROBIOLOGIJU IOR-A

Laboratorij za mikrobiologiju, Institut za oceanografiju i ribarstvo – Split

Mikrobi su svugdje...
Mikrobi su svemoćni...
Mikrobi će imati posljednju riječ...

Louis Pasteur

1. RAZVITAK MORSKE MIKROBIOLOGIJE I MIKROBNE EKOLOGIJE KAO OCEANOGRAFSKE DISCIPLINE

Danas znamo da su mikroorganizmi (organizmi veličine od 0.2 do 100 μm) vrlo brojni u moru. Oni čine otprilike polovicu ukupne biomase na Zemlji. Bakterije i arheje u moru sadrže milijarde tona ugljika (procjene se kreću od 3 do 14 milijardi tona), dok, primjerice, svi ljudi na Zemlji imaju biomasu od oko 0.03 milijardi tona ugljika. U jednom mililitru morske vode živi oko 10 milijuna virusa, milijun bakterija te oko 1000 malih alga i praživotinja (zovemo ih *protisti*). Pored njihove ogromne brojnosti, mikroorganizmi igraju ključnu ulogu u većini biogeokemijskih procesa koji se događaju u morskom okolišu, odgovorni su za približno pola od ukupne primarne proizvodnje i proizvedenog kisika na Zemlji te za najveći dio respiracije i kruženja hranjivih soli. Međutim, iako su morski mikroorganizmi vrlo brojni i raznoliki, njihova ih je sićušna veličina uvijek činila teškima za istraživanje.

Najranija otkrića (1675. – 1883.)

Ljudsko oko prvi je put ugledalo mikroorganizme 1675. godine, kada je nizozemski izrađivač leća Antonie van Leeuwenhoek napravio jednostavan mikroskop s jednom lećom i pogledao u kapljicu morske vode. Bića koja je ugledao Leeuwenhoek nazvao je *sitnim životinjama* (*wee animalcules*). Od tada morska je mikrobiologija mukotrпно i teško napredovala, oviseći uvijek o novim metodama i tehnikama izučavanja. Trebalo je proći više od 200 godina od prvog pogleda na morske mikroorganizme kroz leću mikroskopa do prvih pokušaja njihovog kultiviranja. To se dogodilo 1884.,

kada je Adolph-Adrien Certes, inače student Louisa Pasteura, izvijestio o svojim eksperimentima kultiviranja dubokomorskih mikroorganizama tijekom francuskih oceanografskih ekspedicija *Travailleur* i *Talisman*. To je početak razdoblja koje se često naziva *Zlatno doba mikrobiologije*

Zlatno doba mikrobiologije (1884. – 1975.)

Prvu poznatu knjigu, koja se specifično bavila morskim mikroorganizmima, naslovljenu *Die Bakterien des Meeres* (hrv. ‘Morske bakterije’) objavio je njemački mikrobiolog Bernhard Fischer 1894. godine. U knjizi je prikazan i prvi dijagram kruženja ugljika u moru, u kojem je naznačena uloga bakterijâ.

Ogromnu ulogu u razvitku morske mikrobiologije imao je nizozemsko-američki mikrobiolog Cornelis Bernardus van Niel (također je poznat i kao Kees van Niel). Nakon doktorata u Nizozemskoj, odlazi u SAD, gdje znanstvenu karijeru nastavlja u Pomorskoj postaji „Hopkins“ (eng. *Hopkins Marine Station*), na Sveučilištu Stanford, gdje 1930. uspostavlja ljetnu školu morske mikrobiologije koja je trajala sve do 1962. Ova je škola imala snažan utjecaj na naraštaje mikrobiologa, pogotovo kroz obuku u kultivaciji mikroorganizama te izučavanju nevjerojatne metaboličke raznolikosti morskih mikroorganizama.

Značajan događaj za razvitak morske mikrobiologije dogodio se 1944. kada je Claude ZoBell, poznat kao Otac Morske Mikrobiologije, objavio ključnu knjigu, naslovljenu *Marine Microbiology: A Monograph on Hydrobacteriology*.

Prva primjena radioaktivnih obilježivača u izučavanju aktivnosti morskih mikroorganizama dogodila se 1951. Otkriće radioaktivnog izotopa ugljika (^{14}C), kojeg su otkrili američki kemičari Martin Kamen i Sam Ruben, omogućila su danskom biokemičaru i oceanologu Eineru Steemanu Nielsenu uspostaviti metodu ugradnje radioaktivnog ugljika u stanice, već 1952. Na taj je način postalo mogućim mjeriti aktivnost mikroorganizama (primjerice primarnu proizvodnju), bez da ih je prije toga potrebno kultivirati u laboratoriju.

Drugu bitnu ljetnu školu mikrobne ekologije, koja je odgojila naraštaje morskih mikrobnih ekologa, uspostavio je 1971. njemačko-američki mikrobiolog Holger Jannasch u Laboratoriju za morsku biologiju (izv. *Marine Biological Laboratory*), u Woods Holeu, u Massachusettsu (škola postoji i danas kao tečaj „mikrobne raznolikosti“).

Veliku prekretnicu glede poimanja uloge morskih mikroorganizama u morskim ekosustavima donio je Lawrence Pomeroy koji je 1974. objavio rad u kojem je po prvi puta prepoznata važnost morskih mikroorganizama u morskim hranidbenim mrežama i kruženju ugljika. Farooq Azam u svom je radu iz 1983. detaljno opisao dio hranidbene mreže koji vodi od otopljene organske tvari, preko bakterija, heterotrofnih nanoflagelata i cilijata, prema višim trofičkim razinama, i taj je put protoka tvari i energije nazvao mikrobnim krugom (eng. *microbial loop*).

Molekularno doba (1976.-1995.)

Molekularno razdoblje započinje 1976., kada su Carl Woese i George Fox predložili sekvenciranje ribosomske RNK (rRNK), kao molekularnog markera za određivanje taksonomske pripadnosti i povezanosti između organizama uključujući i morske mikroorganizme. Sekvenciranje rRNK-a izravno iz morskog okoliša kasnije će biti primijenjeno na nekulturable mikroorganizme iz različitih ekstremnih staništa i dovesti će do otkrića najbrojnijih skupina mikroorganizama u moru, kao i do prvih otkrića arheja.

Značajan doprinos tehnologije morskoj mikrobiologiji bio je razvitak filtrâ (celuloznih ili polikarbonatnih), s tako malim porama na kojima su se mogle sakupiti bakterije iz morske vode. Prije toga, sve procjene brojnosti bakterija temeljile su se na onim mikroorganizmima koji su se mogli uzgojiti na tekućim ili čvrstim hranjivim podlogama. Korištenje ovih filtrâ kombiniralo se s bojanjem uzoraka fluorescentnim bojama (metode bojanja prvi je razvio akvatički ekolog John Hobbie) i zatim mikroskopiranjem, s pomoću epifluorescentnog mikroskopa. Ove su tehnike pokazale da je brojnost mikroorganizama u moru nekoliko stotina i tisuća puta veća, nego što se to pretpostavljalo na temelju dotadašnjih metoda kultura.

Ekspedicija u Galapagosku brazdu 1977. otkrila je u tim oceanskim dubinama neobične zajednice organizama koje su se razvijale oko hidrotermalnih otvora, u uvjetima ekstremno visoke temperature i tlaka. Ove su se zajednice razvijale u potpunoj odsutnosti svjetla, a temeljile su se na simbiotskim kemoautotrofnim bakterijama. Ovo je otkriće bacilo sasvim novo svjetlo na uvjete u kojima bi potencijalno mogao biti moguć život na drugim planetima u svemiru.

Tijekom ekspedicije u Arapskom moru, John Waterbury prvi je 1979. otkrio jednostaničnu cijanobakteriju *Synechococcus*. Kasnije se pokazalo da

je ova autotrofna cijanobakterija vrlo brojna u gotovo svim oceanskim vodama te da predstavlja značajnu sastavnicu baze hranidbenih lanaca u moru.

Najbrojniji fotosintetski organizam na Zemlji jest morska cijanobakterija *Prochlorococcus* koja je odgovorna za proizvodnju 20% kisika na Zemlji. Ovu je cijanobakteriju otkrila Sallie (Penny) Chisholm sa svojim suradnicima 1988. godine.

Tijekom 80-ih godina 20. stoljeća shvaćena je potreba za dugogodišnjim vremenskim serijama podataka (fizikalnih, kemijskih i bioloških), neophodnih za bolje razumijevanje promjena koje se događaju u morskim ekosustavima (kruženje hranjiva, proizvodnja, utjecaj globalnog zatopljenja, proces zakiseljavanja mora, itd.). U tom je smislu važna 1988. godina, tijekom koje su uspostavljena dugoročna sakupljanja podataka na dvije lokacije, jednoj u havajskom akvatoriju, a drugoj u bermudskom. Malo je poznato da je Institut za oceanografiju i ribarstvo u Splitu puno ranije uspostavio takva dugoročna istraživanja na srednjojadranskom profilu te da ovaj institut danas posjeduje najdužu vremensku seriju podataka za primarnu proizvodnju na svijetu, ali i vrlo duge nizove podataka za mnoge druge fizikalne, kemijske i biološke parametre.

Iako se i ranije znalo da virusi žive u moru, 1989. godina ostat će zapamćena po tomu što je Øivind Bergh sa svojim suradnicima po prvi put izvijestio o brojnosti virusa u moru. Kasniji razvitak metoda fluorescentnih bojanja virusa pokazao je da su ovi prvi rezultati značajno podcijenili stvarnu brojnost virusa u moru koja se danas procjenjuje na gotovo milijardu virusa u jednom mililitru. Virusni igraju važnu ulogu u morskim ekosustavima, kroz prijenos gena između mikroorganizama te kao značajan izvor smrtnosti morskih mikroorganizama.

Kloniranja i sekvenciranja DNK 1990. prvi su put napravljena na planktonskim morskim mikroorganizmima i dovela su do otkrića klada SAR11 (otkrio ih je Stephen Giovannoni sa suradnicima u uzorcima iz Sargaškog mora), jedne od najbrojnijih skupina bakterija u moru. Ova skupina čini oko 25% svih mikrobnih stanica u moru i najznačajniji je konzument organskog ugljika u moru. Većinu se predstavnika ove skupine još uvijek ne uspijeva kultivirati.

Za arheje se, prije 1992., mislilo da žive isključivo u ekstremnim staništima, kao što su ekstremno slana staništa (halofili), ekstremno vruća staništa (termofili) ili kao proizvođači metana (metanogene arheje). Međutim,

Edward Delong i Jed Fuhrman pokazali su 1992. da arheje jednako tako normalno žive u planktonu obalnih i dubokomorskih staništa. Štoviše, da su vrlo brojne.

Doba genomike (1996. – danas)

Razdoblje genomike započinje 1996. te traje do danas. Genomika je znanost koja izučava strukturu i organizaciju genoma te mogućnosti njihove umjetne promjene. Izučavanje mikroorganizama na način da ih se prethodno uzgoji u kulturama vrlo je težak, ponekad neizvediv zadatak. Umjesto toga znanstvenici koriste sekvenciranje DNK kao metodu za identifikaciju prisutnosti gena pojedinih mikroorganizama, bez da ih se kultivira. Ova je metoda dovela do otkrića novog načina prikupljanja energije – fototrofiju. Kod bakterija prvi je put otkriven proteorodopsin, protein srodan proteinu koji se nalazi u ljudskom oku i koji omogućava iskorištavanje energije svjetla.

Kao rezultat genomike, tijekom razdoblja od 2003. do 2005., objavljeni su prvi cjeloviti genomi morskih mikroorganizama koji su uključivali *Prochlorococcus*, *Synechococcus*, *Pirellula*, *Silicibacter pomeroyii*, bakteriju prilagođenu na niske temperature *Colwellia psychrerythraea* te dijatomeju *Thalassiosira pseudonana*.

2004. započinje razdoblje metagenomike (ili okolišne genomike) koja predstavlja izučavanje genetičkog materijala uzetog izravno iz okoliša, što omogućuje znatno širi uvid u raznolikost mikroorganizama u moru. Na taj su se način pomoću DNK, dobivenog iz uzorka mora, mogli odrediti vrste koje ondje žive. Prva potpuna genetska snimka morskog okoliša u Sargaškom moru, koja je dovršena 2004., napravio je J. Craig Venter. Rabeći metodu, poznatu kao metagenomska puška (eng. *Metagenome shotgun*), identificirao je više od milijun nepoznatih gena.

Tijekom razdoblja od 2003. do 2013. poduzeto je nekoliko globalnih uzorkovanja u svim oceanima, s ciljem izučavanja raznolikosti morskih mikroorganizama. Kako je postalo očitim da morski mikroorganizmi igraju kritično važnu ulogu u morskome okolišu, organizirane su ekspedicije koje su obuhvatile sve oceanske bazene. Najvažnije među njima su: (1) *Global Ocean Sampling Expedition* (2003.), tijekom koje je uzorkovano na 41 lokaciji, od Atlantika do Pacifika, u duljini od 8.000 km; (2) *Malaspina Expedition* (2010.) koja je kružno obišla cijeli planet istražujući metaboličku raznolikost dubokomorskih mikroorganizama; te (3) *Tara Oceans Expeditions* (2009.-2013.) koje su također obišle cijeli planet.

Metagenomika dovela je 2015. do otkrića posebne skupine arheja, koja je nazvana *Lokiarchaeota*, koja ukazuje na evolucijsku vezu između arheja i eukariotâ. Naime, ova skupina dijeli oko 100 zajedničkih gena s eukariotima, što ih čini najbližim živućim prokariotskim rođacima eukariotâ. Ova skupina otkrivena je u uzorku, uzetom u blizini hidrotermalnog izvora (poznat kao „Lokijev dvorac“), u Arktičkom moru.

Budućnost morske mikrobne ekologije

Zahvaljujući novim tehnologijama, u zadnjih 30-ak godina otkrivena je nevjerojatna raznolikost mikrobnog života u moru. Nove tehnologije u budućnosti će donijeti velike promjene glede izučavanja morskih mikroorganizama. Nove tehnike omogućit će izolaciju i uzgoj čistih kultura brojnih mikroorganizama, za koje to danas nije moguće. S druge strane, kultivacija će sama po sebi postati manje bitnom, zbog razvitka metoda izučavanja neovisnih o kultivaciji (molekularne metode). Već danas postaje jednostavnije sekvencirati gene iz morske vode, nego baviti se pojedinim vrstama. Ova eksplozija sekvenciranja, genomike i metagenomike proizvest će ogromne količine podataka koji će preko mrežnih platforma biti dostupne istraživačima. Problem uzorkovanja ujedno će biti riješen uporabom pokretnih laboratorija, s minijaturnim instrumentima, koji će lutati svjetskim oceanima i slati podatke (svemirske tehnologije ubrzo će se rabiti i u oceanografiji). Nove tehnologije ujedno će značajno povećati i mogućnosti daljinskih istraživanja.

Otkriće gena koji ekstremofilnim mikroorganizmima omogućuju preživljavanje na ekstremno visokim i niskim temperaturama, kiselim i lužnatim okolišima, u uvjetima jakog zračenja i sl. vrlo je izazovno područje s potencijalnom primjenom u budućnosti koju danas još ne možemo sagledati.

U budućnosti, svakako ćemo morati dati smisao toj ogromnoj raznolikosti i brojnosti morskih mikroorganizama i bolje razumjeti kako svi ovi mikroorganizmi komuniciraju jedni s drugima i sa svim drugim organizmima u moru. Da bismo to razumjeli, organizme je nužno promatrati u njihovu prirodnom okolišu. Nobelovac Selman Waksman (1888.-1973.) izrazio je to ovako: „Nije dovoljno izolirati bakteriju, uzgojiti je te istraživati što ona radi u čistoj kulturi; puno je važnije otkriti što ona radi u svom prirodnom okolišu i kako je uklopljena u aktivnosti drugih bakterija, kao i cijele zajednice morskih organizama.“

Uopće u ekologiji, pa tako i u morskoj mikrobnoj ekologiji, uvijek je potrebno pronaći dobru ravnotežu između individualističkog i holističkog

pristupa. Moguće je sekvencirati svaki pojedini mikroorganizam u moru, a da objašnjenje funkcioniranja morskog ekosustava i dalje ostane nejasno.

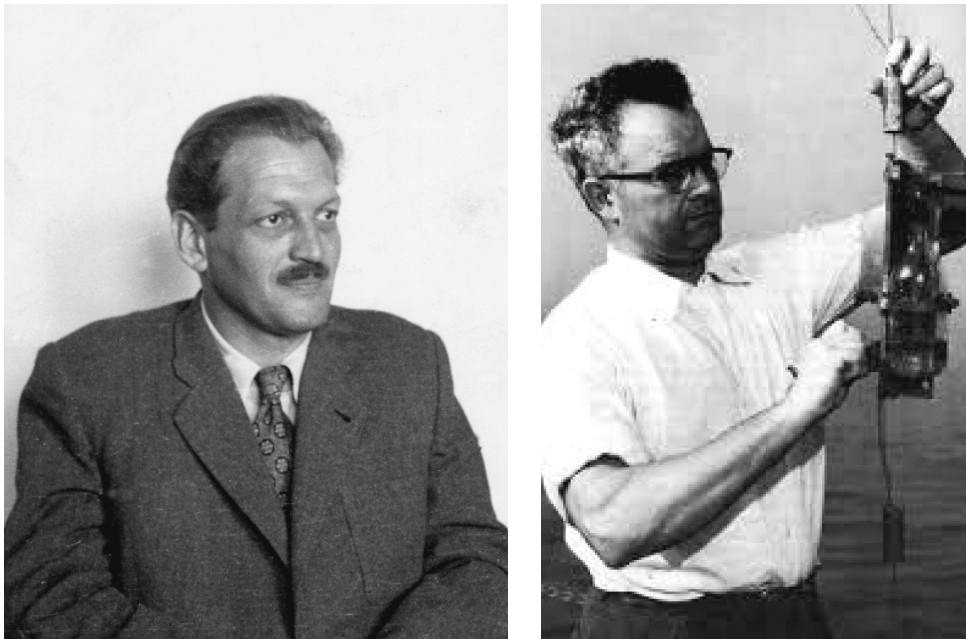
Morska mikrobna ekologija ima potencijal postati iznimno bitnom znanstvenom disciplinom u antropocenu. Morski mikroorganizmi proizvode ili konzumiraju gotovo sve stakleničke plinove, a oceani su dominantan dio biosfere, kada su u pitanju sve zalihe i svi protoci ovih plinova na planetu. More i morski mikroorganizmi postaju ključnim igračem u prognozama u vezi s globalnom klimom.

E. O. Wilson pri kraju svoje autobiografije napisao je: „Kada bih mogao ponovno u 21. stoljeću proživjeti svoju viziju, postao bih mikrobni ekolog. U taj bih svijet ušao pomoću suvremene mikroskopije i molekularnih analiza. Svoj bih put krčio kroz šume klonova koje se prostiru između zrnaca pijeska, kroz putovanje zamišljenom podmornicom, kroz kap vode te kroz praćenje predatora i plijena, kako bi otkrio nove načine života i nepoznate hranidbene mreže.“

2. OSNIVANJE LABORATORIJA ZA MIKROBIOLOGIJU I INSTITUTA ZA OCEANOGRAFIJU I RIBARSTVO U SPLITU

Vlaho Cvičić — začetnik jadranske mikrobiologije

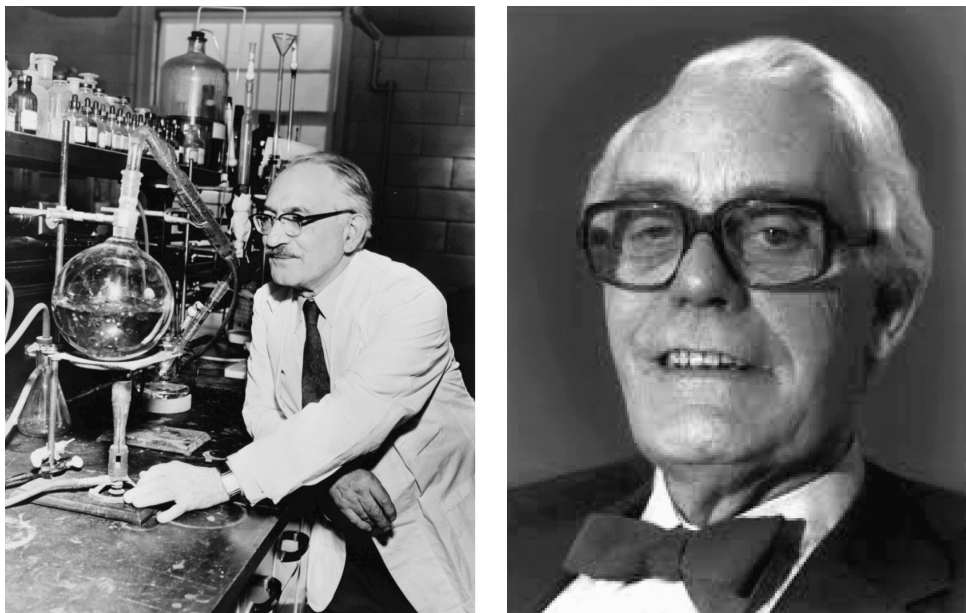
Vlaho Cvičić rođen je Virovitici 9. rujna 1909. Osnovnu i srednju školu završio je u Slavanskom Brodu. Studij prirodnih znanosti završio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Prije Drugog svjetskog rata radio je u gimnazijama u Kumanovu, Subotici, Novoj Gradiški, Slavanskom Brodu i Splitu. Od 1947. dolazi kao znanstveni suradnik u Institut za oceanografiju i ribarstvo u Splitu gdje osniva Laboratorij za mikrobiologiju, gdje ostaje do prerane smrti, 1. lipnja 1963. Istodobno je u razdoblju od 1947. do 1949. bio ravnatelj Klasične gimnazije u Splitu. U razdoblju od 1956 do 1960 obnašao je funkciju direktora Instituta za oceanografiju i ribarstvo u Splitu. Godine 1950. odlazi na specijalizaciju na Ustanovi za oceanografiju „Scripps“ (eng. *The Scripps Institution of Oceanography*), u američkom gradu La Jolla, kod glasovitog morskog mikrobiologa profesora ZoBella (Otac Suvremene Mikrobiologije Mora). Po povratku u Institut u Splitu, pokreće vrlo široki spektar istraživanja mikrobiologije mora i dovodi laboratorij za mikrobiologiju na razinu sličnih laboratorija na Sredozemlju. Doktorsku tezu, naslovljenu *Rasprostranjenost bakterija u vodama srednjeg Jadrana i utjecaj nekih ekoloških faktora*, obranio je 1953. Time ujedno postaje i začetnikom morske mikrobiologije na Jadranu, kojom se, kao novom oceanografskom disciplinom, proširuje naša znanost o moru.

Slika 1. Vlaho Cviić (lijevo) i Claude E. ZoBell, Otac Mikrobiologije Mora (desno)

Koliko u tom razdoblju jadranska mikrobiologija, na čelu s Cviićem, stoji uz bok svjetske morske mikrobiologije najbolje prikazuje ova kronologija: (1) **1946.** ZoBell objavljuje svoju knjigu *Marine Microbiology* koja se do danas smatra početkom morske mikrobiologije; (2) već **1947.** Cviić osniva Laboratorij za mikrobiologiju u Instituta za oceanografiju i ribarstvo; (3) **1950.** Cviić odlazi na studijski boravak u SAD, gdje radi s ZoBellom; (4) po povratku iz SAD-a pokreće nevjerojatno široki spektar mikrobioloških istraživanja na Jadranu te od **1953.** započinje kontinuirano objavljivanje znanstvenih radova koje traje do njegove smrti.

Jedan od važnijih znanstvenika tog razdoblja, s kojim je Cviić uspostavio čvrstu znanstvenu suradnju, bio je profesor **Einer Steemann Nielsen** iz Kopenhagena, priznati biokemičar i specijalist za proizvodnju fitoplanktona koji je razvio metodu mjerenja primarne proizvodnje u vodenim okolišima putem ugradnje radioaktivnog ugljika (^{14}C). Steemann Nielsen posjetio je, na poziv Cviića, Institut za oceanografiju i ribarstvo 1958. godine i tom je prilikom demonstrirao svoju metodu. Cviić ubrzo uvodi ovu metodu u svoja istraživanja te 1963. godine objavljuje prve rezultate mjerenja organske proizvodnje u Jadranu metodom ^{14}C .

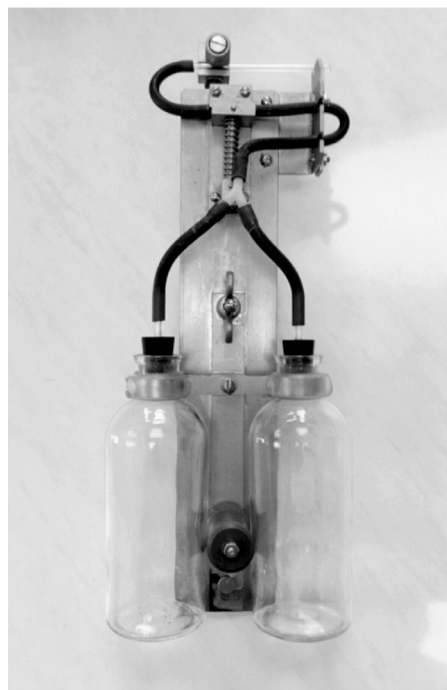
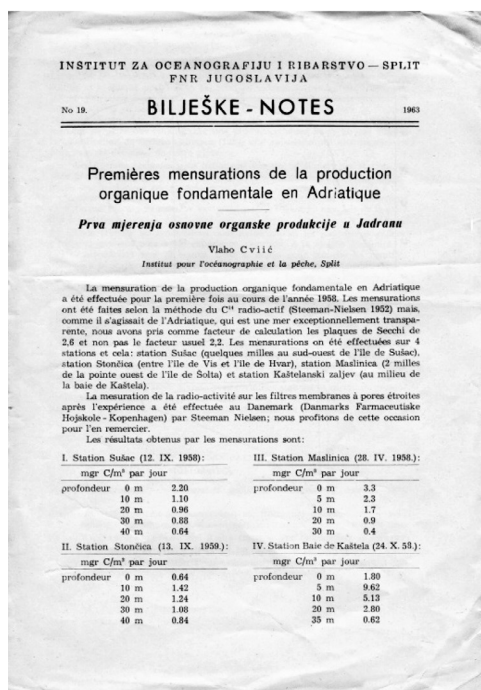
Slika 2. Einer Steemann Nielsen (lijevo) i nobelovac Selman Abraham Waksman (desno), znanstvenici s kojima je Vlaho Cviić surađivao

Pregled znanstvenih publikacija Vlaho Cviića zapanjuje širinom interesa i problema koje ja pokretao. Gotovo da svaki njegov rad otvara jedno novo područje morske mikrobiologije, a mnoga istraživanja koja je pokrenuo i danas su znanstveno zanimljiva i važna. Nažalost, znanstveni život Cviića bio je kratak. On rezultate svojih istraživanja počinje intenzivno objavljivati od 1953. godine, a umire već 1963. u 54. godini života.

Godina publiciranja i naslov rada	Kratki opis rezultata istraživanja
<p>1953. <i>The Bactericidal and bacteriostatical action of antibiotics on marine bacteria</i></p>	<p>Eksperimentalno istraživanje bakteriostatičkog i baktericidnog djelovanja penicilina i streptomcina na 41 soj morskih bakterija u prirodnoj morskoj vodi. Utvrđen je udio bakterija koje su osjetljive na ova dva antibiotika te sinergijsko djelovanje ovih dvaju antibiotika, koja su, u kombinaciji, bila 20 puta učinkovitija u odnosu na njihova pojedinačna djelovanja. Također, utvrđene su i najniže koncentracije ovih antibiotika koje imaju totalno baktericidno djelovanje na ispitivane morske bakterije.</p>
<p>1953. <i>Attachement of bacteria to slides submerged in sea water</i></p>	<p>U radu je istraživana brzina pričvršćivanja bakterija i drugih mikroorganizama na stakalca uronjena u more, što je od velike važnosti za procjenu brzine obraštaja različitih površina u moru. Bakterije su prve koje se pričvršćuju za površine i stvaraju uvjete za prihvat drugih mikroorganizama, među kojima su najbrojnije bile alge kremenjašice (dijatomeje). Pričvršćivanje je bilo brže u blizini obale nego na otvorenom moru. Tema obraštaja i danas je iznimno znanstveno zanimljiva.</p>
<p>1955. <i>Red water in the lake „Malo jezero“ (Island of Mljet)</i></p>	<p>Istraživana je pojava vode ružičasto-crvene boje u Malom jezeru, na otoku Mljetu, koja je uočena na 20 m dubine u svibnju, lipnju i kolovožu 1953. godine. Ustanovljeno je da su ovu pojavu izazvala dva soja bakterija <i>Rhodospseudomonas</i> sp te da je pigment karotenoidne prirode. Laboratorijska istraživanja su pokazala da ovi sojevi bakterija za svoj optimalni rast trebaju dosta organske tvari, mliječne kiseline i kalcijevog karbonata. U sloju mora, u kojem je utvrđena ova pojava, utvrđene su visoke koncentracije fosfata i željeza.</p>
<p>1956. <i>Activity of bacteria in the liberation of phosphate from the sea sediments in bottom water</i></p>	<p>U radu je utjecaj fosfata, kisika i koncentracije vodikovih iona (pH) na kolebanje broja heterotrofnih bakterija istraživan u kontroliranim laboratorijskim eksperimentima. Količina kemijski otopljenih fosfata iz mulja bila je proporcionalna količini mulja i obrnuto proporcionalna s količinom vode. Iz prirodnog morskog mulja u vodu izlučivale su se veće količine fosfata u anaerobnim uvjetima, nego aerobnim. Jednako je tako suspenzija heterotrofnih bakterija oslobađala veće količine fosfata iz mulja u anaerobnim uvjetima.</p>
<p>1956. <i>Multiplication of heterotrophic sea bacteria in various H-ion concentrations</i></p>	<p>Međusobna ovisnost rasta bakterija i koncentracije vodikovih iona (pH-vrijednost) ispitivana je u kontroliranim laboratorijskim uvjetima. Rezultati su pokazali da morske heterotrofne bakterije povećavaju koncentraciju vodikovih iona u morskoj vodi, odnosno pomiču pH, od alkalne prema kiseloj reakciji. Taj je proces bio intenzivniji u bogatijim bakterijskim kulturama. Razmnožavanje heterotrofnih bakterija u početku eksperimenata bilo je intenzivnije u kiselijim sredinama (početni pH 6.81 i 6.97), nego u alkalnim uvjetima (početni pH 7.32 i 7.72).</p>
<p>1960. <i>Contribution a la connaissance du role des bactéries dans l'alimentation des larves de langouste (Palinurus vulgaris Latr.)</i></p>	<p>Uloga bakterija u prehrani ličinki jastoga istraživana je u laboratorijskim uvjetima. Eksperimenti su pokazali da ličinke jastoga konzumiraju velike količine bakterija. U prosjeku je jedna ličinka jastoga konzumirala 0.26 mg bakterija tijekom razdoblja od 24 sata.</p>
<p>1963. <i>Rasprostranjenost bakterija i bakterijske biomase u južnom Jadranu</i></p>	<p>U radu je prikazana raspodjela brojnosti heterotrofnih bakterija, čiji su maksimumi zabilježeni u sloju od 0-100 m dubine. Utvrđeni su jasni ljetni i zimski maksimumi te proljetni i jesenski minimumi. Brojnosti su u južnom Jadranu bile značajno manje, u usporedbi sa srednjim Jadranom. Rasprostranjenost bakterijske biomase pokazivala je nekoliko karakterističnih minimuma (sloj 0-100 m, sloj 300-400 m te pri dnu), koji su bili najizraženiji u lipnju. Maksimumi bakterija poklapali su se s dubinom termokline.</p>

Tablica 1. Kratki osvrt na najznačajnije znanstvene publikacije Vlahe Cvića

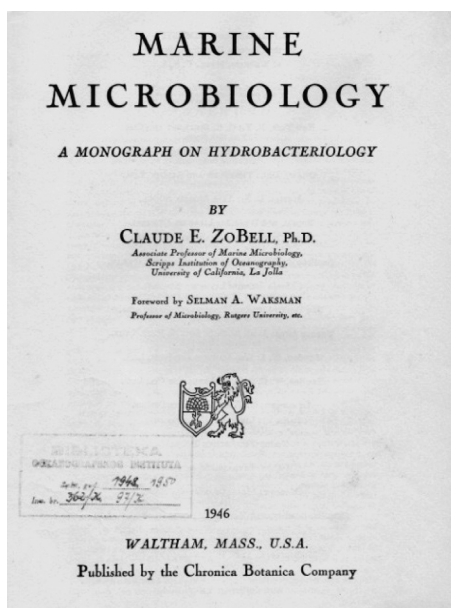
Osobito su zapaženi njegovi radovi o rasprostranjenosti bakterija u moru koju dovodi u vezu s ekološkim čimbenicima u moru, metodici rada u mikrobiologiji mora, regeneraciji fosfata u moru kroz bakterijsku razgradnju, što povezuje s produktivnošću Jadranskog mora i gospodarskim pitanjima u vezi racionalnim iskorištavanjem morskih resursa. Za potrebe istraživanja regeneracije fosfata iz morskih sedimenata izradio je posebne geološke sonde za okomita sondiranja morskih muljeva i uzorkovanje u neposrednom kontaktnom sloju pridnene vode i sedimentološkog pokrova morskog dna. Kratki kronološki osvrt na najvažnije Cviićeve znanstvene radove prikazan je u Tablici 1.

Slika 3. Cviićev rad iz 1963. u kojem su objavljena prva mjerenja primarne proizvodnje u Jadranu metodom C^{14} (lijevo). Bakteriološki crpac kojeg je koristio Cviić (desno)

Znanstvena aktivnost donosi veliki ugled Cviiću u znanstvenoj zajednici u svijetu. Izabran je za člana Mikrobiološkog društva SAD-a i Međunarodnog odbora za istraživanje Sredozemlja. Imao je prisne kontakte s vodećim mikrobiolozima svoga doba. Pored već spomenutih ZoBella i Steemanna Nilsena, vrijedno je spomenuti njegove dobre odnose s **Selmanom Abrahamom Waksmanom**, pronalazačem streptomicina koji je učinkovito liječio tuberkulozu, za što je dobio Nobelovu nagradu 1952. godine. Waksman je na Cviićev poziv posjetio Institut za oceanografiju i ribarstvo 1959. godine i tom je prilikom održao zapaženo predavanje o svojim istraživanjima.

Cviićev doprinos u razvitku i popularizaciji prirodnih znanosti u Splitu jest nemjerljiv. Osniva podružnicu Prirodoslovnog društva u Splitu, čiji je bio dugogodišnji predsjednik. Osobitu pozornost posvećuje radu organizacije Mladih biologa u splitskim srednjim i osnovnim školama, pružajući im veliku stručnu, pedagošku, materijalnu i moralnu pomoć. Član je redakcije Prirodoslovne biblioteke pododбора Matice hrvatske u Splitu, u čijem izdanju izlazi njegova popularno-znanstvena knjiga *Bakterije u moru* (1963.). Vrlo aktivno objavljuje popularne članke u časopisima *Priroda*, *Morsko ribarstvo*, *Pomorstvo*, *Hidrografski godišnjak*, kao i različitim dnevnim novinama. U tim godinama gotovo sve što je u vezi s akcijama Hrvatskog prirodoslovnog društva na području Splita i okolice u vezi je s njegovim imenom. Osnovao je ornitološku sekciju, s ciljem zaštite ptica. Organizirao je nezaboravnu astronomsku izložbu u Splitu.

Slika 4. ZoBellova knjiga *Marine Microbiology* (1946.) koja se smatra početkom morske mikrobiologije (lijevo) i Cviićeva knjiga *Bakterije u moru* (1963.) (desno)

Njegova znanstveno-popularna knjiga *Bakterije u moru* (1963.) začetak je morske mikrobiološke znanosti na ovim prostorima. Knjiga daje pregled znanstvenih dostignuća u ovom području u svijetu, ali isto tako iznosi i rezultate Cviićevih istraživanja u Jadranu. Pisana je lako razumljivim i pristupačnim jezikom. Sveobuhvatnost iznesene problematike u knjizi postaje očevidnom uvidom u njezin sadržaj koji obuhvaća sljedeća poglavlja: 1. Uvod; 2. Bakterije u talozima morskog dna; 3. Bakterije u moru kao potrošači i razarači; 4. Bakterije u moru kao štetočine; 5. Ispitivanje bakterija mora

Prof. Petar Matković u *Bilješki o piscu* u ovoj knjizi, koja iz tiska izlazi postumno, 1963. godine, nešto malo nakon prerane smrti Vlaho Cvičića, piše: „Ostao je uvijek tih, skroman, duboko refleksivan, oličenje poštenja i čestitosti, poslovično ustrajan u svim svojim djelatnostima. Upravo je strastveno volio rad i njemu se podavao. On mu je davao veoma sadržajni smisao života i zadovoljstvo stvarao.“

3. LABORATORIJ ZA MIKROBIOLOGIJU – DANAS

Ekologija autohtonih mikroorganizama

Glavna znanstvena preokupacija laboratorija od njegova osnutka bila je morska mikrobna ekologija. U Cvičićeva doba, to je bila isključivo bakteriologija, dok se u kasnijim razdobljima znanstveni interes širi i na druge skupine mikroorganizama: druge autohtone stanovnike (viruse, cijanobakterije, piko-eukariote te heterotrofne nanoflagelate) i od kraja 70-ih godina 20. stoljeća uvodi se problematika alohtonih mikroorganizama, odnosno sanitarna mikrobiologija. Morska mikrobiologija relativno je mlada disciplina koja se ubrzano razvija tijekom zadnjih 40-ak godina, prateći ubrzani razvitak metoda i tehnika. Pratiti svjetske znanstvene *trendove* bio je veliki izazov, jer su kvalitativni skokovi uvijek bili u vezi s razvitkom novih metoda. No naša današnja istraživanja odlikuje ujedinjena uporaba suvremenih metoda epifluorescentne mikroskopije, protočne citometrije i, odnedavno, molekularnih metoda. Zahvaljujući tomu omogućen nam je dublji uvid u sastav istraživa- ne zajednice te otkrivanje uloga pojedinih članova te mogućih međuodnosa na putu protoka ugljika kroz mikrobnu hranidbenu mrežu u dinamičnom okolišu Jadranskog mora. Detaljnije, na putu koji kreće od otopljene organske tvari koju među inima proizvode i fotosintetski mikroorganizmi, a bakterije ugrađuju u sebe. Dalje se preko predacije ta ugrađena energija prenosi na više trofičke razine u hranidbenom lancu. Nedavnim uvođenjem molekularnih metoda, točnije sekvenciranjem gena 16S rRNA utvrdili smo, po prvi put, sastav i raznolikost zajednice morskih bakterija i arheja te povezali njihovu raznolikost s promjenama u okolišu. Također, zahvaljujući drugoj molekularnoj metodi, fluorescentnoj hibridizaciji redovito pratimo dinamiku pojedinih skupina kroz različite dimenzije vremena i prostora. Štoviše, u eksperimentalnom dijelu našeg rada, ovisno o cilju istraživanja, mijenjamo okolišne uvjete te pratimo odgovore bakterijskih skupina, u svrhu boljeg poznavanja zajednice i moguće prognoze odgovora iste na promjene okoliša, kojem smo svjedoci. Utvrdili smo općeniti porast raznolikosti mikrobne zajednice u surovim uvjetima okoliša, posebice pod utjecajem povećanja slanosti mora. Uzimajući u obzir promjene u okolišu pod utjecajem klimatskih

promjena, naše istraživanje pomaže boljem razumijevanju mogućih mijena u sastavu mikrobne zajednice koja se dalje može odraziti na više razine hranidbenog lanca u Jadranu.

Osim već poznatih metaboličkih strategija, fototrofije (niz procesa u kojima se elektromagnetska energija Sunčevog svjetla pretvara u kemijsku energiju) i heterotrofije (niz procesa u kojima se energija dobiva oksidacijom kemijskih tvari), uronili smo u svijet fotoheterotrofije. Fotoheterotrofija jest metabolički put mikroorganizama koji opisuje niz procesa, kojima se dio energije za funkcioniranje metabolizma dobiva iz Sunčevog svjetla, a veći dio oksidacijom organskih spojeva. Aerobni anoksiogeni fotoheterotrofi jesu funkcionalna skupina bakterija, s malom količinom pigmenta bakteriooklorofila *a*, koja je nedavno otkrivena u Jadranu. U drugoj polovici dvadesetog stoljeća ove bakterije privukle su pozornost zbog zanimljive strategije obitavanja, prvenstveno heterotrofnog metabolizma, no i istodobnog korištenja pigmenta za vlastitu proizvodnju stanične energije. Široko su rasprostranjene, veće su i brže se dijele od ostalih bakterija te, kao takve, predstavljaju dobar plijen predatorima. Stoga, može se za njih reći da su aktivno rastuće bakterije koje mogu biti odgovorne za glavninu transformaciju ugljika i hranjivih soli u morskom okolišu. Temeljem analize gena *pufM*, ova je funkcionalna skupina podijeljena na nekoliko različitih filogenetskih skupina te, upravo zahvaljujući genetskoj raznolikosti, stvara svoj odgovor prema različitim ekološkim čimbenicima. Navedena istraživanja provode se u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost, pod brojem UIP-2019-04-8401, nazvan *Ekologija aerobnih anoksiogenih fototrofa u Jadranskom moru* (ADRISAAP).

Nedavnom suradnjom Laboratorija za mikrobiologiju s Institutom Ruđer Bošković na projektu *BiREADI (Biokemijski odgovori površinskog sloja oligotrofnog područja Jadranskog mora na atmosfersko taloženje, IP-2018-01-3105)* Hrvatske zaklade za znanost, po prvi je put provedeno istraživanje neustona, organizama koji naseljavaju milimetarski površinski sloj mora, izložen brzom promjeni okolišnih uvjeta. Taj granični mikrosloj, kao poveznica između mora i atmosfere, važan je za procese izmjene tvari i energije između dvaju okoliša te prvi reagira s atmosferskim donosom različitog porijekla. Uslijed požara, u zrak se ispuštaju čestice i aerosol koji dospijevaju u okoliš. Te čestice predstavljaju važan izvor hranjivih tvari za organizme, u područjima koja oskudijevaju hranjivima (oligotrofnim) tvarima, potrebnim za primarnu i sekundarnu proizvodnju, poput istraživanjem obuhvaćenog otoka Prvića.

Tijekom duljeg razdoblja istraživanja zabilježena su tri požara, od kojih je proljetni bio najznačajniji zbog intenziteta i blizine mjestu istraživanja. Tada su zabilježene najviše gustoće mikroorganizama različitih metaboličkih strategija i klorofila *a*, kao pokazatelja fitoplanktona. Ujedno je zabilježena i najviša brojnost fotoheterotrofa u Jadranu općenito. Za razliku od mikroorganizama koji su na atmosferski donos amonijevih iona odmah reagirali sa izrazito visokim brojnostima, različite skupine fitoplanktona svoje su brojnosti povisile s odmakom od dva tjedna nakon požara, kada je izmjerena najviša koncentracija nitrata u površinskom sloju mora.

Kao posljedica klimatskih promjena povećat će se učestalost i ozbiljnost požara vegetacije, posebice zbog duljih sušnih razdoblja, a obalna područja se svrstavaju u najugroženija područja, posebice sredozemni bazen, čiji je dio i Jadran. Stoga je ključno brzo ustanoviti i procijeniti utjecaj ovih ekstremnih događaja na vrlo ranjiva obalna područja. Dakle, mikrobna zajednica u površinskom sloju mora pokazala je iznimno brz odgovor na donos čestica požara te se zajedno s većim fitoplanktonom nameće kao odličan pokazatelj promjena u morskom ekosustavu.

Ekologija alohtonih mikroorganizama

Ovaj dio aktivnosti laboratorija usredotočen je na istraživanja indikatorskih bakterija (pokazatelja) u moru za kupanje i uzgojnim školjkašima. Indikatorske bakterije služe za procjenu mikrobiološkog onečišćenja morske vode i školjkaša, a danas se koriste *Escherichia coli* (*E. coli*) i crijevni enterokoki.

Prvi dio istraživanja obuhvaća proučavanje utjecaja okolišnih čimbenika u moru na vrijeme zadržavanja (preživljavanje) indikatorskih bakterija u morskoj vodi. Naime, za razliku od autohtonih morskih mikroorganizama, kojima je more prirodni okoliš, alohtonim mikroorganizmima, a time i indikatorskim bakterijama, morski okoliš jest stran i nepovoljan. Dolaskom u morski okoliš, alothoni mikroorganizmi bivaju izloženi štetnom utjecaj velikog broja okolišnih čimbenika, kako biotskih tako i abiotskih. Vrijeme njihovog preživljavanja ovisi o broju čimbenika kojima su izloženi, njihovoj jakosti te otpornosti samih bakterija. U našim eksperimentalnim istraživanjima mijenjamo okolišne uvjete kako bismo istražili pojedinačni i zajednički utjecaj okolišnih čimbenika na vrijeme preživljavanja indikatorskih bakterija. Tako smo utvrdili da pri odsutnosti Sunčeva svjetla, najjači negativni utjecaj na indikatorske bakterija imaju slanost, temperatura i pH morske vode. Brzina ugibanja bakterija izražava se vremenom potrebnim za smanjenje početnog broja bakterija za 90% i naziva se T_{90} . Utvrdili smo

da je uvjetima bez Sunčeva svjetla, T_{90} *E. coli* u rasponu 29-52 sata, ovisno o temperaturi i slanosti morske vode te soju bakterije. Crijevni enterokoki preživljavali su znatno duže, pa je njihov T_{90} , pri istim uvjetima, iznosio i do 600 sati. U uvjetima pri Sunčevu svjetlu, čimbeniku koji ima najjači negativni učinak na preživljavanje alohtonih mikroorganizama, obje indikatorske bakterije preživljavale su znatno kraće. *E. coli* preživljavala je svega 0,3 – 6 sati, dok su crijevni enterokoki, kao i u uvjetima bez Sunčeva svjetla preživljavali znatno dulje, 1,65 – 19 sati. Ovi rezultati uklapaju se u rezultate drugih istraživanja, što je vrlo važno s obzirom da vrijeme preživljavanja indikatorskih bakterija može značajno varirati, ovisno o zemljopisnoj lokaciji te dominantnoj ljudskoj populaciji.

Trenutačno se u laboratoriju provode istraživanja u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost, pod brojem IP-2020-02-1880, naslovljen *Ususret novoj direktivi Europske unije o upravljanju kvalitetom vode za kupanje* (EUROBATH). Glavni cilj projekta jest, na temelju rezultata znanstvenih istraživanja, dati temeljne smjernice za izmjenu važećeg nacionalnog zakonodavstva te onog EU-a o upravljanju kakvoćom vode za kupanje, s ciljem bolje zaštite zdravlja ljudi i okoliša, ali i naglašavanja visoke kakvoće mora u Republici Hrvatskoj. Cilj nam je utvrditi utjecaj prostornih i vremenskih promjena koncentracija indikatorskih bakterija te učestalosti uzorkovanja morske vode na ocjenu kakvoće. Nadalje, želimo temeljem rezultata projekta uspostaviti nove kriterije za sve standarde kakvoće mora za kupanja, s obzirom na to da su kriteriji Republike Hrvatske značajno stroži od kriterija ostalih članica Europske unije. Također, cilj nam je uvesti novi alat kao potporu praćenju kakvoće mora za kupanje, predviđanje kakvoće mora za kupanje korištenjem umjetne inteligencije (matematički modeli predviđanja). U sklopu projekta uveli smo i suvremena istraživanja, molekularne metode. Tako ćemo postupkom zvanim *Microbial Source Tracking* (MST) moći utvrditi točno porijeklo onečišćenja i na taj način dati rješenja za njegovo uklanjanje.

Dugogodišnje iskustvo u radu s indikatorskim mikroorganizmima, tijekom kojeg su mijenjani, kako sâmi mikroorganizmi tako i metode njihova određivanja, okrunjeno je vlastitom metodom za određivanje *E. coli* u vodi za kupanje. Naime, 2014. godine ISO 9308-1, referentna metoda za određivanje *E. coli* u vodi za kupanje ponovno je izdana, i nije obuhvaćala ispitivanje površinskih voda. Zbog toga se nije mogla koristiti za ispitivanje *E. coli* u vodi za kupanje. Opsežnim radom na modifikaciji i postojeće metode, u kojem je pod vodstvom Laboratorija za mikrobiologiju Instituta za oceanografiju sudjelovalo sedam hrvatskih zavoda za javno zdravstvo, izrađena

je i validirana prikladna metoda za određivanje *E. coli* u vodi za kupanje. Trenutačno je Republika Hrvatska jedina članica EU-a, kojoj je Europska komisija odobrila uporabu vlastite razvijene metode za određivanje *E. coli* u vodi za kupanje.

Drugi dio istraživanja obuhvaća istraživanja brzine koncentriranja indikatorskih mikroorganizama u školjkašima te brzine pročišćavanja školjkaša od navedenih mikroorganizama. Naime, školjkaši se hrane filtriranjem morske vode, pri čemu u sebi zadržavaju sve čestice koje ne prođu kroz njihove škrge. U velikom spektru čestica kojima se školjkaši hrane i koje mogu zadržati u svojem tijelu jesu i alohtoni mikroorganizmi. Na taj način mogu biti zadržani i patogeni mikroorganizmi pa konzumiranje takvih školjkaša, osobito termički neobrađenih, može biti opasno za zdravlje ljudi. U našim eksperimentalnim istraživanjima mijenjamo okolišne uvjete, temperaturu i slanost mora te koncentraciju indikatorskih bakterija, kako bismo istražili njihov pojedinačni i zajednički utjecaj na brzinu koncentriranja *E. coli* u školjkašima. U eksperimentima s dagnjama (*Mytilus galloprovincialis*) i kamenicama (*Ostrea edulis*), najveći je porast koncentracije *E. coli* gotovo za sve kombinacije temperatura i slanosti morske vode te koncentracija *E. coli* u morskoj vodi zabilježen u razdoblju od sata vremena, nakon čega se koncentracije zadržavaju na približnoj razini i vrlo malo variraju. To pokazuje da školjkaši vrlo brzo dosegnu prag koncentracije *E. coli*. Najveća brzina koncentriranja jest pri temperaturnom optimumu, što je osobina svake vrste školjkaša i za dagnju je oko 20°C, a za kamenicu nešto više. Za razliku od koncentriranja, brzina pročišćavanja školjkaša znatno je manja te im treba znatno dulje vrijeme kako bi dosegli zakonsku granicu za kategoriju kakvoće, pri kojoj se školjkaši mogu konzumirati. U našim istraživanjima, to je vrijeme, ovisno o početnoj koncentraciji *E. coli*, iznosilo nekih 24 sata. Brzina pročišćavanja mogla se opisati eksponencijalnom funkcijom, što znači da je najbrže pročišćavanje zabilježeno u početnoj fazi pročišćavanja.

Bitno je napomenuti da je Laboratorij za mikrobiologiju, tijekom pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji, aktivno sudjelovao u izradi nacionalnog zakonodavstva u vezi s upravljanjem kakvoćom vode za kupanje te uzgojem i izlovom školjkaša.

LITERATURA

- Cviić, V. (1953.): The Bactericidal and bacteriostatical action of antibiotics on marine bacteria. *Acta Adriatica*, 5(7), str. 1.-30.
- Cviić, V. (1953.): Attachment of bacteria to slides submerged in sea water. *Bilješke - Notes*, Institute of Oceanography and Fisheries, Split, 6, str. 1.-7.
- Cviić, V. (1955.): Red water in the lake „Malo jezero“ (Island of Mljet). *Acta Adriatica* Vol. VI., No. 2., str. 1.-15.
- Cviić, V. (1956.): Activity of bacteria in the liberation of phosphate from the sea sediments in bottom water. *Acta Adriatica*, 8(4), str. 1.-31.
- Cviić, V. (1956.): Multiplication of heterotrophic sea bacteria in various H-ion concentrations. *Acta Adriatica*, 8(5), str. 1.-15.
- Cviić, V. (1960.): Contribution a la connaissance du role des bactéries dans l'alimentation des larves de langouste (*Palinurus vulgaris* Latr.). *Rapports et Procès-Verbaux des Réunions*, Monaco-Paris, Vol. 15 (Nouvelle série), str. 45.-47.
- Cviić, V. (1963.): Rasprostranjenost bakterija i bakterijske biomase u južnom Jadranu. *Acta Adriatica*, 10(7), str. 1.-15.
- Cviić, V. (1963.): Premières mensurations de la production organique fondamentale en Adriatique. *Bilješke - Notes*, Institute of Oceanography and Fisheries, Split, 19, str. 1.-4.
- Cviić, V. (1963.): *Bakterije u moru*. Matica hrvatska, Biblioteka za prirodne nauke, Split, str. 126.
- Cviić, V. (1964.): Primary organic production, distribution, and reproduction of bacteria in the middle Adriatic euphotic zone. *Acta Adriatica*, 10(9), str. 1.-24.
- Cviić, V. (1964.): Prilog poznavanju rasprostranjenosti bakterijske biomase u srednjem Jadranu. *Acta Adriatica*, 11(6), str. 59.-64.
- ZoBell, C.E. (1946.): *Marine Microbiology*. Waltham, Chronica Botanica Company, str. 240.

Tatjana ALAJBEG

Osvrt na operu „Tosca“ Giacoma Puccinija – otvorenje Splitskoga ljeta 2023.

(na temelju tv prijenosa)

Premijerom glasovite glazbene drame, Puccinijeve „Tosce“, otvoreno je 69.splitsko ljeto. Izvedba je ostvarila visoku razinu prvenstveno pjevačkim izričajem, a drugi su prinosi ostali u njenoj znakovitoj sjeni.

Radnja opere zbiva se u Rimu 1800.godine, u vremenu gorljivih republikanskih ideja i Napoleonove slave što ih zanosno pronosi glavni protagonist Mario Cavaradossi. Naglasak zbivanja daleko je jači u prožetosti svijetlim idealima francuske revolucije nego na Rimu kao mjestu događanja. Stoga je odabir Peristila kao mjesta zbivanja veliki promašaj. U svijetu jedinstveni antički trg treba čuvati za opere antičke tematike, a drugim uprizorenjima tražiti primjerenija mjesta. Nadalje, pozornica Marina Gozze pokrila je peristilski kamen crvenim baršunom čime trg gubi temeljno obilježje. Vrata u Vestibul bila su zatvorena (za ovu operu iz razumljivih razloga), ali baš mističnost tog čarobnog otvora daje Peristilu osobitu draž i ljepotu. Posebno je iritirala neprimjerena slika na tom mjestu, na granici kiča. S ovakvim polazištem izostao je temelj uspješnije režije Gorana Golovka, iako se prepoznavalo nastojanje izricanja dramatskih napetosti koje prožimaju zbivanja. Kostimi Mladena Radovnikovića bili su šaroliki, ne uvijek primjereni vremenu radnje i stasu pjevača. Plesni pokret (osmislio Lev Šapošnikov) uvjerljivo je nagovijestio mračne događaje i tragičan kraj.

Dirigent Ivo Lipanović nedvojbeno osjeća snagu i bujnost Puccinijeva izričaja, ali orkestru nedostaje temeljnoga rada koji bi potpunije izrazio u svijetu opere jedinstveni skladateljski senzibilitet. Talijanski majstor utkao je u orkestralne dionice vrlo osjetljive finese koje čine instrumentalni ansambl četvrtim protagonistom. Početak trećega čina prekrasno osvjetljuje prozračnu jutarnju radost obogaćenu crkvenim zvonima i vedrom pastirskom pjesmom – taj je zanos izostao. Zbor nije „Te Deumom“ ostvario očekivani doseg (zborovođa Veton Marevci) – prepoznao se manjak sustavnijega rada. Razlog je to što je i nastup dječjega zbora Glazbene škole Josipa Hatzea bio slabije zamijećen (pripremila Nela Bujas Trpković).

Izvedbu ćemo pamtiti prvenstveno po prinosima solista. Kristina Kolar (Tosca) i Domagoj Dorotić (Cavaradossi) istinski su umjetnici – vrlo uvjer-

ljivo su oživotvorili umjetnike (opernu pjevačicu i slikara) i na sceni. Oboje su dosegom rasli prema konačnoj tragediji ostvarivši zvjezdane izričaje u najpoznatijim arijama „Živjeh za umjetnost“ („Visi d’arte“) i „I zvijezde su sjale“ („E lucevan le stelle“). Luciano Batinić maestralno je podario zlokobnog i nevoljenog baruna Scarpiju – njegov imponantni bas-bariton plijenio je divnom bojom i osobitom snagom. Istakli su se i Mate Akrap (Angelotti) te naročito Božo Župić (crkvenjak). Spoletta vrlo darovitoga Roka Radovana uistinu obećava i pjevački i glumački. U manjim su ulogama povjerenje opravdali Felipe Čudina, Joško Tranfić, Tea Požgaj, Denis Tomić i Leon Macanović.

Nažalost, uz „Toscu“ je na ovogodišnjem Ljetu izveden još samo „Ero s onoga svijeta“ Jakova Gotovca. Premalo i presiromašno za manifestaciju bogate tradicije.

Tatjana ALAJBEG

IŠČEZNUĆE UMJETNIČKE KRITIKE

Išceznuće umjetničke kritike žalosna je pojava nazočna već dugo u hrvatskim medijima. Taj vrlo opasan nedostatak od početka ima nesagledive posljedice – apsolutno je potreban i izvođačima i kulturnim institucijama, a svakako i publici kojoj su događaji namijenjeni kao i cjelokupnoj javnosti.

S nostalgijom se sjećam kad smo kao studenti muzikologije satima i danima boravili u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici i po bogatim arhivima uzbuđeno istraživali vrijedna svjedočanstva glazbenih događanja u bližoj i daljoj prošlosti. Brižno pohranjeni zapisi redovito su se objavljivali u dnevnim novinama i stručnim časopisima. Prirodno se nameće pitanje – što ćemo ostaviti budućim generacijama? Umjetničke kritike su dokumenti vremena – najave događanja su potrebne, ali ne i dovoljne jer kulturna zbivanja se, iako najavljena, i ne moraju zbiti. Ako nema kritike, nema ni kulturnog zbivanja – nemamo temelja po kojem ga možemo pamtiti.

Nažalost, izostankom kritike u našim medijima nema tko progovoriti o operno nedopustivo siromašnom 69.splitskome ljetu (samo dva naslova: Puccinijeva „Tosca“ i Gotovčev „Ero s onoga svijeta“). Upravo je operni program veličao manifestaciju koja se baš njime uzdizala nad Dubrovnikom, Zadrom i Osorom. Ove smo godine doživjeli nešto bitno drukčije – Dubrovčani su nam se na otvorenju Igara opravdano narugali nazivajući nas Ultra destinacijom. Novi je intendant splitskoga HNK isticao plakat Splitskoga ljeta kao „zdravu provokaciju“ što su mediji pobjedonosno slavili, a zapravo je riječ o stvaralačkoj i vizionarskoj nemoći. Nadalje, u uglednu manifestaciju posve je neprimjereno uvrstiti nastup klape s gostujućim estradnim pjevačima, k tome na Peristilu!

S druge strane, mnoga južnohrvatska „mala mista“ marom lokalnih čelnika priredila su čitav niz vrijednih kulturnih događanja vrlo pristupačnih (i financijski!) širokoj publici. Čitave cikluse ispunili su i zabavni i ozbiljniji sadržaji vrlo primjereni manjim sredinama.

Splitsko ljetu moralo bi čuvati ekskluzivnost kulturnih izvedbi na što nas obvezuje dignitet njegovih utemeljitelja i dugogodišnjih pronositelja. Zadužili su nas brojnim veličanstvenim naslovima koje i danas pamtimo.

Ostali su ovjekovječeni u kulturnim rubrikama dnevnih listova kao spomen na vrijeme kad je Split živio svoje Splitsko ljeto.

Danas su mediji preplavljeni trivijalnim, bezličnim i bezvrijednim sadržajima – mnogi se novinari osjećaju pozvanim pisati o svemu i svačemu, a nekompetentne uredničke politike to dopuštaju. Dominiraju rugalački tekstovi koji zlorado ruše obiteljske i domovinske vrijednosti. Sjetimo se Drage Britvića koji je proročki spjevao stihove, Alfi Kabiljo ih sjajno uglazbio, a Vice Vukov podario za pamćenje: „Svijet je velik ako znaš gdje je dom“!

Ante ČALETA

UMJETNIČKO STVARALAŠTVO JURJA PLANČIĆA

Juraj Plančić, slikarski W. A. Mozart otoka Hvara, rođenog 22. listopada 1899. godine u Starom Gradu, tuberkuloza je prerano prekinula u umjetničkom stvaralaštvu, uslijed smrti u Parizu 19. kolovoza 1930. godine, posljedično čemu je u kratkom životnom vijeku od samo 31 godine, ostavio umjetničkoj publici i nacionalnoj ostavštini impozantna likovna djela, koja i danas fasciniraju i pružaju sjevremensku ljepotu.

Hrvatski čovjek današnjice ima privilegiju s vremenskim odmakom spoznati, o kakvom se likovnom geniju radilo. Dakako da ostaje žal zbog činjenice da smo uslijed naglog prekida likovnog stvaralaštva zbog preranog nastupa „sestrice smrti“ sv. Franjo Asiški, ostali zakinuti za još mnoga umjetnička djela koja bi reprezentativno bila na ponos Europi, Domovini, ali prvenstveno i rodnom Hvaru.

Matrica životnog puta umjetnika, u toj „civilizacijskoj uljudbi Kontinenta“, bila je već poznata „klasična“; jer uz činjenicu da su „Pjesnici čuđenje u svijetu“ A.B. Šimić; slična sudba doticala je i „braću po kistu“. Naime, da bi mogao platiti najamninu i prehraniti sebe, svoju trudnu ženu, a potom i kći Alise, Juraj Plančić morao je za „skroman novac“, gotovo beznačajne iznose prodavati svoja djela francuskim kolekcionarima, ali i raznim trgovačkim mešetarima, posljedično čemu se njegove slike još uvijek pronalaze, a što ovu umjetničku priču čini zanimljivom, intrigantnom i još uvijek vrlo živom.

Naime, fascinira činjenica, kako se likovna djela Jurja Plančića, otkupljuju i sabiru sve s namjerom upotpunjenja likovnog stvaralaštva ovog znamenitog hrvatskog umjetnika.

Tako je npr. slika „Gozba/Ripailles“ naslikana 1929. godine, prvotno prodana pariškom kolekcionaru M. Emille Delattreu, otkupljena u Parizu od kolekcionarevih nasljednika, nedavne 2004. godine; gotovo identičan slijed karakterizira i djelo „Berba/Vendange“ koja je iz Švicarske otkupljena te dopremljena u Hrvatsku; kao i ulje „Ljuljačka/Balancoire“, koja je početkom 2000 -ih pronađena u Francuskoj, te prvi puta prikazana hrvatskoj javnosti 2006. godine u sklopu izložbe „Hrvatsko moderno slikarstvo“.

(Dio podataka preuzet iz Kataloga – Juraj Plančić, Pariški opus; Biserke Rauter Plančić)

Bremenit je put siromašnog ribarevog sina, čudesnog talenta ali i beskompromisne želje za doticajem s „europskom umjetničkom prijestolnicom“ - Parizom ranih godina dvadesetog stoljeća, u vremenu dinamičnih gospodarskih i političkih promjena.

Ta turbulentna vremena, dakako ponovno nisu bila naklonjena umjetničkom stvaralaštvu u cjelini, iako je opće poznato da eruptirajući umjetnički talent ne prepoznaje okove vremena i prostora i konvencionalne egzistencijalne brige za sutra, a što se zorno predočavalo i u konkretnom životu Jurja Plančića.

Iz rodnog Starog Grada, opjevanog „sunčanoga otoka“ do brežuljaka Montmartrea, preko zagrebačkog educiranja na Visokoj umjetničkoj školi u Zagrebu, kojeg je postavši stipendist Francuske vlade, ubrzo napustio. Naimе zahvaljujući agitaciji svog profesora Joze Kljakovića, realizirao je daljnje usavršavanje na Academii des Beaux – Art; uputivši se doskora u „nepoznato“ kojeg je ujedno objeručke kistom i umjetničkim stvaralaštvom prigrlio, inspiriran Louvreuom i Musee-uom da l Orangerie, preuzevši multikulturalno stvaralaštvo „Pariške internacionalne škole“, Juraj Plančić izgrađujući vlastiti umjetnički opus, biva prvenstveno inspiriran slavnim Edouardom Manetom, preuzevši narativ slike „Doručka na travi“, svojim uljem na platnu „Ljeto“ iz 1927. godine, na kojoj mu uz suprugu Tonicu, pozira i gospođa Fiorini, u čijem modnom salonu slikareva supruga šiva, radi egzistencijalnih pariških potreba.

Francuska ga umjetnička elita i javnost, upoznaje preko izložbe u pariškom salonskom kompleksu Grand Palais, preko ulja „Bakanal“, kojeg je po završetku izložbe kupio pariški kolekcionar za 1.500 franaka.

(Dio podataka preuzet iz Kataloga – Juraj Plančić, Pariški opus; Biserke Rauter Plančić)

Provedena novčana transakcija, nije bila dostatna za daljnji pariški život, te se Juraj Plančić u rujnu 1928. godine, preselio iz Pariza u Rosny-sous-Bois, parišku periferiju (selo).

U simbiozi s prirodom uz kontinuiranu mjenu godišnjih doba, s dalmatinskom narativnom popubinom Juraj Plančić stvara jedinstveni vlastiti izričaj kojim daje autentičan pečat kako modernom hrvatskom pa tako i europskom slikarstvu.

Naslikavši četrdesetak fascinantnih ulja iznimne umjetničke vrijednosti, Juraj Plančić se konačno u jesen 1929. godine, vraća u Pariz, gdje u frene-

tičnom tempu stvara i slika, realizirajući svoju samostalnu i od umjetničke javnosti prepoznatu izložbu u Galerie de Seine.

Strmoglavi uzlet, nažalost biva dramatično zaustavljen već u ljeto sljedeće godine, jer je vrućeg devetnaestog dana pariškog kolovoza u bolnici Hotel-Dieu, Juraj Plančić umro.

U Galeriji umjetnina, dana 18. travnja 2023. godine, splitska umjetnička javnost željno je dočekala upotpunjeni umjetnički postav, nakon 27 godina od posljednje izložbe posvećene slikarskom opusu Jurja Plančića, održane 1996. godine u Galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu. Izložba naziva „Juraj Plančić – Pariški opus (Parisian Oeuvre)“, u režiji autorica postava (izložbe) Biserke Rauter Plančić i ravnateljice Galerije, Jasminke Babić.

Umjetničko stvaralaštvo, sina otoka Hvara, fascinira i danas, te ostavlja bez daha. Uz likovni doprinos eminentnih hrvatskih slikara njegova vremena (Vidovića, Ivekovića, Bukovca, Becića), ostaje zapaženo kako je Juraj Plančić uslijed kratkog stvaralačkog razdoblja, rano prešao okvire Domovine i bio prepoznat u tuđini, ali i kako ga ona kao „majka“ nanovo uvijek vjerno dočeka raširenih ruku, odajući mu priznanje za njegova umjetnička dostignuća, radujući se iznova svakom pronađenom radu, čime dodatno kao narod svjedočimo Plančićevom značaju i važnosti.

Hrvatska matica iseljenika, kao javna ustanova već 72 godine, predstavlja most domovinske i raseljene Hrvatske, jačajući i skrbeći za jezik, kulturu i identitet hrvatskog čovjeka.

Djela Jurja Plančića, svojevrsni su primjer koliko je umjetnički identitet i pečat, ovog velikog slikara ostavio traga na likovnoj pozornici Europe.

Kao narod i država dužni smo kontinuirano promicati djela ovih „istaknutih veleposlanika“ ukazujući na njihov doprinos europskoj i svjetskoj kulturnoj baštini; a u kojoj kao narod sudjelujemo značajnim obolom.

Autor Ante Čaleta je predsjednik Hrvatske matice iseljenika – Podružnice Split

Nikola ŠTAMBAK

PROSLAVA 100-TOG ROĐENDANA UGLEDNE FRANCUSKE PSIHOLOGINJE DR. SC. MIRE ŠTAMBAK U PARIZU

Zadnjega dana mjeseca kolovoza ove godine u Parizu je održana nesvakidašnja proslava. Poznata francuska psihologinja dr. sc. Mira Štambak, voditeljica Europskog instituta za razvoj potencijala sve djece (IEDPE), supruga hrvatskog književnika Dinka Štambaka, obilježila je svoj 100. rođendan.

U ugodnoj atmosferi simpatičnog francuskog restorana smještenog u Latinskoj četvrti, okupilo se veliko društvo, njih 60-ak prijatelja, znanstvenika, prosvjetnih djelatnika, iz različitih zemalja EU-a (Italije, Belgije, Španjolske, Portugala, Hrvatske), kojem je nazočila i matičarka OMH u Splitu dr. sc. Hicela Ivon, inače članica-znanstvenica spomenutog Instituta, uveličali su dan koji se doista rijetko pamti. Slavljenici su zaželjeli puno sreće i zdravlja uz nadu da ćemo je još jednom sresti na našoj obali – u Splitu, Hvaru, Tučepi, Makarskoj, koje je do prije pet go-

dina posjećivala svako proljeće i jesen,¹ a o čemu s toliko iskrene emocije priča svaki put kad je vidimo. Druženje se nastavilo u Mirinom stanu, na rue Thouin, u najznamenitijem dijelu Pariza – Latinskoj četvrti, u kojem su Mira i Dinko od 1949. godine.

„Dinkova“ rue Thouin, kao i obližnji Place de la Contrescarpe (u kavana *La Chope*, popularno znana kao *Akademija*) desetljećima su bili mjesto sastajanja brojnih naših i inozemnih umjetnika - od Dragutina Tadijanovića,

¹ Obično, u to su se vrijeme, do prije pet godina, splitski i hvarski team odgojiteljica, s voditeljicom dr. sc. Hicelom Ivon, sastajali s dr. Mirom Štambak kako bi razmjenjivali svoja iskustva istraživanja na europskim projektima, u vezi s razvojem i odgojem djece rane i predškolske dobi.

Tina Ujevića, Ranka Marinkovića, preko Jure Kaštelana i Vjerana Zuppe do Ivana Picelja, Otona Glihe, Dušana Džamonje, Vere Horvat Pintarić i brojnih drugih. Mira i Dinko oduvijek su bili spremni ugostiti prijatelje iz Domovine, posebice iz rodnog mu Imotskog, na večeri, prošetati ih gradom, ali i ukazati na najnovije umjetničke *trenove* koji su se tada zbivali po Parizu.

Iz Dinkove radne sobe u rue Thouin izašla su i njegova najvažnija književna ostvarenja: *Pariška bohema* (1973.), *Talijanski puti* (1977.), *Grčki puti* (1979.), *Mulci* (1986.) *25 godina Pariza* (1987.) i *Oko Modrog i Crvenog jezera* (1987.). Nedugo nakon izlaska posljednje knjige, Dinko je u proljeće 1989. godine umro, a Mira je povodom njegova stotog rođendana donirala Gradskom muzeju u Imotskom privatnu zbirku, u kojoj se, među mnogobojnim osobnim predmetima, nalaze i rukopisi njegovih djela, kao i brojna pisma poznatih hrvatskih umjetnika. U izdanju Matice hrvatske, Biblioteke *Pleter* 1998. godine, u uredništvu Jelene Hekman, izdata je Dinkova knjiga *Odabrana francuska proza*.

Dinko Štambak

Bibliografija: knjige

Autorske knjige

- Dinko Štambak: *Pariska bohema*, Znanje, Zagreb, 1973., str. 314.
- Dinko Štambak: *Talijanski puti*, Čakavski sabor, Split, 1977., str. 171.
- Dinko Štambak: *Grčki puti ili Makljenov list*, Čakavski sabor, Split, 1979, str. 206.
- Dinko Štambak: *Mulci*, Logos, Split, 1986., str. 211.
- Dinko Štambak: *Dvadeset i pet godina Pariza 1945.-1970.*, Znanje, Zagreb, 1987., str. 284.
- Dinko Štambak: *Oko Modroga i Crvenog jezera*, Imotska krajina, Imotski, 1987., str. 128.
- Dinko Štambak: *Odabrana francuska proza* (izbor, prijevod i komentar). Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 322.
- Dinko Štambak: *Bilo jednom u Imotskom*, Respons Digitus, Zagreb, 2012., str. 190. (izabrao i priredio Nikola Štambak)

Knjige u kojima je jedan od autora

Lirika hrvatskih sveučilištaraca, prir. Marko Čović, Sveučilišni pododbor Matice hrvatske, Zagreb, 1939, str. 158. (izabrane pjesme)

Prijevodi

Joseph Neustädter: *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.*; 1. dio, Hrvatski izdavački bibliografski zavod (HIBZ), Zagreb, 1942., str. 290.

Jean Babelon: *Miguel Cervantes*, HIBZ, Junaci djela i misli; knj. 1, Zagreb, 1943., str. 269.

Louis Bertrand: *Luj XIV*, HIBZ, Junaci djela i misli; knj. 3 Zagreb, 1943., str. 299.

Guy de Pourtalès: *Chopin*, HIBZ, Junaci djela i misli, knj. 7, Zagreb, 1944., str. 207.

Poésies populaires des Croates et des Serbes: choix et traduction de Dinko Stambak. Les Éditions GLM, Paris, 1958., str. 42.

Platon: *Kratil* (preveo s grčkog), Studentski centar, BiblioTEKA 1, Zagreb, 1976., str. 96.

Sofoklo: *Filoktet* (preveo s grčkog), GZH, Zagreb, 1980., str. 85.

Ksenofont: *Hijeront ili o tiraninu* (preveo s grčkog), GZH, Zagreb, 1980., str. 203.

Jacques Cazotte: *Zaljubljeni đavao* (preveo s francuskog), GZH, Zagreb, 1983., str. 111.

Priredio: Nikola Štambak

Branka BUZOLIĆ¹, Tea-Tereza VIDOVIĆ SCHREIBER

MIRO GAVRAN – LUTKARSKI IGROKAZI

Miro Gavran je poznati suvremeni hrvatski romanopisac i dramatičar čija su djela prevedena čak na 32 jezika te je izdano više od 150 primjeraka u Hrvatskoj i inozemstvu (Javor, 2011: 157-163). Biti dramski pisac, za Mira Gavrana znači doživjeti u kazalištu i uspone i padove. Kazališne priče moraju biti što uvjerljivije, sugestivnije i životnije. Međutim, ono najvažnije je da nema kazališne predstave bez glumaca i publike (Gavran, 2008: 10).

Pisati, glumiti i režirati - znači tumačiti ovaj svijet, prepričavati ga na začudan i atraktivan način, nasmijavati ljude, postavljati pitanja, davati odgovore, razobličavati laži i ljudske mane, tragati za istinom, pružati emociju, izazivati emociju... (Gavran, 2008: 11).

Godine 1986. napisao je satiru *Noć Bogova* koja prikazuje odnos zanesenog umjetnika i političara. Godine 2002. pokrenuo je Teatar Gavran, a premijerna izvedba bila je *Hotel Babilon*. Gavran je ujedno i jedini živi pisac koji ima svoje kazalište te jedini živi dramatičar koji je čak u pet zemalja imao festival posvećen svojim komedijama i dramama. Festival „Gavranfest” osnovan je 2003. u Slovačkoj u Trnavi. Na festivalu se igraju isključivo Gavranove predstave. Godine 2013. festival se preselio u poljski Krakow, a 2016. u češki Prag. Godine 2019. se seli u njemački Augsburg, a 2020. u srpski Beograd.

Do danas je napisao 55 drama, dvije zbirke kratkih priča, *Mali neobični ljudi* i *Priče o samoći*. Njegovi romani govore o običnim ljudima, iz provincije, koji u trenutcima borbe s nepravdom ostaju i dalje pozitivci. Njegovi romani često su inspirirani biblijskim likovima. Karakteristično je da su prikazani na suvremen način tako da su bliski i vjernicima, a i onima koji to nisu. Gavran je dobitnik 30 književnih nagrada u Hrvatskoj i inozemstvu. U Hrvatskoj je dobitnik književne nagrade „Ivana Brlić Mažuranić” i „Mato Lovrak”. Hrvatski centar za dječju knjigu u Knjižnicama grada Zagreba 2010. i 2011. nominirao ga je za prestižnu nagradu ALMA (Astrid Lindgren Memorial Award).

Napisao je i deset knjiga za djecu i mlade i to *Zaljubljeni preko ušiju*, *Sretni dani*, *Svašta u mojoj glavi*, *Kako je tata osvojio mamu*, *Oproštajno*

1 Diplomski rad obranjen na Filozofskom fakultetu u Splitu u srpnju 2023.

pismo, Igrokazi s glavom i repom, Pokušaj zaboraviti, Ljeto za pamćenje, Učiteljica mojih snova i Predstave za djecu.

Gavran je nakon završenog fakulteta tri godine radio kao dramaturg, a potom i kao ravnatelj zagrebačkog Teatra ITD, ali 1992. počinje živjeti kao profesionalni pisac. Bio je pokretač i glavni urednik biltena *Kazališne novost* od 1988. do 1990. te *Dramske biblioteke Teatre ITD* od 1989. do 1992. U sklopu *Teatra ITD* pokrenuo je i vodio scenu *Suvremena hrvatska drama*.

U romanima za mlade koristi razne teme kao što su neuzvrćene ljubavi, problemi u obitelji, odbačenost ili neprihvaćenost kako bi se dotaknuo nekih aktualnih i problemskih tema u društvu. Svojim romanima pokušava osjetljive i tabu teme približiti mladima te ih pripremiti na to da je odrastanje osjetljivo doba. Prava vrijednost i značaj Gavranova opusa za mlade je da, pored motiva ljubavi, snažnih emocija i prijateljstva, šalje jasnu poruku da su humanost i etičnost najvažnije vrline (Gavran, 2008:122).

U svojim djelima ne ističe parodiju ili ironiju i ostaje vjeran staromodnom načinu pripovijedanja, s jasnim početkom i završetkom te istaknutom jasnoćom i čitljivošću. Iako tradicionalan, junaci Gavranovih djela jako su neobični i šaroliki ne samo zato što imaju drugačiji psihološki profil, već i po tome što drugačije doživljavaju svijet.

Gavran je autor devet igrokaza i dvije adaptacije, nekoliko radio drama, televizijskih i filmskih scenarija, zbirka priča *Mali neobični ljudi*. Književni opus u djelima pisanim za djecu je karakterističan po tome što likovima ističe emocije i njihovo psihološko proživljavanje određenih životnih situacija. Zanimljiva je humoristična crta koja je prepoznatljiva u svim djelima za djecu i mlade. Autorica Matanović ističe kako je jedna od glavnih karakteristika Gavranovog proznog opusa upravo ta želja da odmah na početku otkrije forma pisanog djela, te cilj i namjena (Gavran, 2008:122). Često oblikuje radnju u forme kao što su memoari, dnevnic i td.

LUTKARSKI IGROKAZI MIRE GAVRANA

Lutkarski igrokazi kao posebno žanrovsko područje u dječjoj književnosti, koje ima obilježja dramske književnosti, odnosno ima dijalog, razradu teme, monolog, dramsku napetost, zaokruženost radnje, sukob između lica, ideja i životnih stavova (Skok, 1985: 248). Autorice Marijana Hameršak i Dubravka Zima navode kako se igrokazom nazivaju jednostavni

i opsegom kraći dramski tekstovi ali i njima tematski i strukturno srodne scenske izvedbe za dječju publiku (Hameršak i Zima, 2015: 147). Budući da je Miro Gavran spisatelj poznat po svojoj žanrovskoj raznolikosti, ali i vrsni poznavatelj elementarnih zakonitosti dramaturgije, jednako uspješan pokazao se i u pisanju igrokaza za djecu. Snažan motiv su interes za najmlađu publiku i razigrana spisateljska mašta. Svojom knjigom *Igrokazi glavom i repom*, dao je doprinos ovoj najmanje zastupljenoj književnoj vrsti u dječjoj književnosti. Svaki njegov igrokaz mogu igrati i glumci i lutke te mogu biti kombinacija drame i lutkarske predstave, ali i kazališno i radiofonijski (Gavran, 2008: 126). Osam igrokaza pod nazivom *Tata na dar, Stare cipele, Izgubljena vjeverica, Začarani violinist, Zločesto dijete, Bjelobradi nosi darove, Dado i Goga, Zeko traži mamu*, sadrže jasan zaplet i rasplet te su zanimljivoga dijaloga primjerenog za djecu školskog i predškolskog uzrasta

Gavran je kroz svaki od ovih igrokaza provukao jasnu poruku koju želi prenijeti najmlađima. U gotovo svakom igrokazu jasno je naglašen element ljubavi te motivi prijateljstva, obitelji. Zabavne i bajkovite fabule imaju pedagošku i edukativnu svrhu. Možemo reći da Gavranov prepoznatljiv književni opus u djelima za odrasle, dolazi do izražaja i u djelima za najmlađe. Igrokazi Mire Gavrana završavaju sretno i imaju poruku o dobroti i brizi za druge. O tome kako je u svojim igrokazima provukao motiv ljubavi i jasne poruke za najmlađe, bit će prikazano na nekoliko izabranih igrokaza iz zbirke *Igrokazi s glavom i repom*.

ANALIZA IGROKAZA

U daljnjem tekstu će se analizirati igrokazi Mire Gavrana pod naslovom *Igrokazi s glavom i repom* (1995.), objavljeni u Zagrebu, izdavač: Međunarodni centar za usluge u kulturi.

TATA NA DAR

Gavran odmah na početku navodi sve likove koji se u igrokazu spominju, međutim ne redosljedom prikazivanja na sceni. Navodi i neke njihove karakteristike, pa tako pored imena Karambita piše da je mama i žena. Likovi u igrokazu su okarakterizirani kroz svoje postupke i govor. Ostali likovi u igrokazu su: GOMEZ, sin i brat; MARITA, kći i sestra; SANČO, muž i otac; TEREZA, susjeda; KRČMAR, vlasnik krčme; HUAREZ, zlatar; FILIPE, dobar čovjek; LOPOV, zločesti čovjek; TAMNIČAR, taman čovjek i PTICA, životinja velikih krila (str.6)

Isto tako naveden je redosljed pojavljivanja likova na pozornici. Ovaj igrokaz mogu igrati glumci, ali i lutke. Priča započinje razgovorom između dvoje djece, Gomeza i Marite. Gomez kao pravi muškarac, odmah po dolasku u kuću glasno viče i traži obrok. Mama Karambita odlazi u potragu za mužem Sančom zarobljenog od strane gusara. Na putu nailazi na mnoge prepreke koje hrabro nadilazi. Gavran ne koristi puno didaskalije u ovom igrokazu, a naglasak stavlja na govornu interpretaciju, npr. jačinu glasa.

KRČMAR: Tko se to usuđuje sići u podrum kad svi znaju da ja ne dopuštam da me itko uznemirava dok točim vino? (glasno) Tko je? (str.12)

Didaskalijama se služi i na početku pojedinog prizora kako bi uputio na ono što se događa na sceni, odnosno naveo redosljed pojavljivanja glumaca. Igrokaz je pisan u proznom obliku, a karakter likova vidljiv je iz govora i postupaka. U prvoj sceni ističe motiv obiteljske povezanosti i ljubavi prema ocu:

KARAMBITA: Dosta svađe. Sad kad nema tate, moramo se slagati bolje nego ikada prije.

MARITA: Sad kad nema tate, nije mi ni do čega.

GOMEZ: Bez tate je sve tužno i glupo. Nemam volje ni za igru, ni za sviranje na gitari (str.8).

Likovi su karakterizirani svojim govorom. Mračni likovi, kao što je primjerice Lopov, koriste imperativ, a riječi su im oštre, govor snažan. Karambita je prikazana kao hrabra, snažna žena i majka vođena ljubavlju prema svojoj obitelji i svome mužu. Njezina hrabrost i snaga vidljiva je u svim dijelovima teksta, primjerice u 5. sceni:

KARAMBITA: Nemam tisuću vojnika i morat ću ga sama osloboditi.

HUAREZ: Kako?

KARAMBITA: Ne znam, ali moram. Obećala sam djeci da ću im tatu darovati za Božić ili za Novu godinu...(str.16)

Kroz čitav igrokaz, postupci majke Karambite karakteriziraju je kao snažnu ženu, hrabru i odvažnu te spremnu učiniti sve kako bi spasila svoga muža. Likovi su uglavnom realni, iako imamo i pomalo bajkovite

elemente, pa čak i fantastične likove kao što je velika ptica na samom kraju koja ih nosi kući.

Pojedine scene su pomalo mistične, primjerice u 6. sceni:

KARAMBITA: Upravo sam pošla prema luci unajmiti jedrilicu kojom ću otploviti na Crni otok i osloboditi svog muža koji je ondje zatočen. Čovjek s kostoboljom rekao mi je da će dan prije Nove godine biti noć bez mjesečine. Tada ću isploviti. ..(str.18.)

FILIFE: Draga gospođo, spasila si mi život. Meni koji sam čovjek magije i nevjerovatnih moći. Zato ti u znak zahvalnosti, poklanjam ovu frulu, koja će ti pomoći u oslobađanju muža.

KARAMBITA: Kako mi može pomoći obična frula?

FILIFE: To nije obična frula, to je čarobna frula. Kad na nju zasviraš, svi tvoji neprijatelji koji je čuju, minutu nakon toga zaspat će. Kad dođeš na Crni otok, zasviraj na frulu i svi stražari i tamničari koji čuju njezin zvuk zaspat će. Kad se probude, ti ćeš sa Sančom biti daleko. (str.18.)

Prepoznatljivo je u Gavranovom opusu i isticanje ženske snage i emocionalnosti.

Na primjer u sceni br. 5 kada Karambita prerušena u muškarca dolazi kod zlatara Huareza pitati za svoga muža Sanča:

HUAREZ: Meni novac ništa ne znači, jer je preko mojih ruku prešlo toliko zlata, da je u mojim očima izgubilo sjaj.

KARAMBITA: Ako mi ne kažeš, napast ću te ovim mačem i probosti ti srce.

HUAREZ: Ni toga se ne bojim, jer je moj život i tako pri koncu, i ne cijenim više ovaj svijet kojim vladaju muškarci. Kada bi žene vladale, ljubav bi bila važnija od svega. Da me je žena zapitala gdje je taj Sančo, rekao bih joj, ali tebi neću reći, jer sigurno želi Sanča osloboditi za veliku novčanu nagradu. (str.15.)

Jedan dio pisan je u obliku stihova, npr. u prvoj sceni kada majka Karambita pjeva tužnu pjesmu o svome mužu. Stihovi se ponavljaju i u 5. i 7. sceni, a na samom kraju svi pjevaju završnu pjesmu:

SVI:

*Dobili smo tatu na dar
I sretni sad smo mi
Pjevajmo pjesmu ljubavi
Jer zbog nje živimo svi
U novoj godini sada
Sreća neka svuda vlada
Budimo dobri budimo dragi
Budimo duhoviti budimo blagi
Ja volim i volim majku
A volim slušati i bajku
Jer volim sretan kraj
I volim života sjaj
Dobili smo tatu na dar
I sretni sad smo mi
Pjevajmo pjesmu ljubavi
Jer zbog nje živimo svi (str.25.)*

Igrokaz je prožet snažnom porukom o hrabrosti, ljubavi i važnosti emocija. Igrokaz ima jasno strukturiranu radnju, karakteri likova su prikazani kroz njihove postupke, a dijalog je zanimljiv i zabavan. Kroz čitavu fabulu provlači se jasna poruka djeci, a to je da je ljubav jača od svega.

BJELOBRADI NOSI DAROVE

Ovaj blagdanski igrokaz donosi istinsku poruku o tome kako se isplati biti dobar, vrijedan i iskren. Pogotovo prigodan u blagdansko vrijeme, kroz usporedbu dobra i zla, potiče najmlađe da čine dobra djela. I ovdje, kao i u ostalim igrokazima, likovi su navedeni odmah na početku, uz malu napomenu kako Mukija, Bambusa i Janka igra isti glumac. Ovoga puta likovi su: *BJELOBRADI, POMOĆNICA, MUKI, BAMBUS i JANKO.*

Likovi su navedeni redosljedom prikazivanja na sceni. Igrokaz započinje paljenjem svijetla na sceni gdje Bjelobradi sjedi s torbom za darove, što je opisano u didaskalijama i razmišlja kako ove godine mora pripremiti mnogo darova, ali ne za svih kao i prethodnih godina. Poziva svoju Pomoćnicu kako bi joj dao zadatak da malo istraži tko je ove godine bio dobar a tko nije. Traži njenu pomoć da ispita dušu svakog djeteta. I u ovom, kao i u prethodnome, igrokazu glazba je navedena kao zvučna kulisa. Kako bi prikazao ova dva lika, Gavran se koristi zanimljivim i smiješnim razgovorom između njih

dvoje odmah u prvoj sceni. Iz tog razgovora saznajemo koliko su blagi, brižni jedan prema drugome i humoristični:

POMOĆNICA: Moramo i nas dvoje ozbiljno porazgovarati.

BJELOBRADI: O čemu?

POMOĆNICA: O tebi.

BJELOBRADI: O meni?

POMOĆNICA: Da o tebi. Nemoj zaboraviti počešljati bradu.

BJELOBRADI: Već sam je počešljao.

POMOĆNICA: Odrezati nokte. (str. 87)

Gavran nas spretno i uvjerljivo vodi kroz priču, s pravom mjerom za humor. U drugoj sceni upoznajemo dječaka Mukija, osobenjaka i negativca, lijenčinu, prljavca, tj. dječaka koji u ovoj priči predstavlja ono što djeca ne bi trebala biti. U ovom slučaju, njegov karakter je prikazan i kroz govor i postupke. Zanimljivo je to da se Gavran poslužio kajkavskim narječjem, dakle imamo i govornu karakterizaciju u službi jasnijeg prikazivanja osobina likova:

POMOĆNICA: Dobar dan dječaće.

MUKI: Bok, stara.

POMOĆNICA: Kako si, dječaće?

MUKI: Kaj te briga kak sam. (str. 88)

Gavranov smisao za humor, vidljiv je u gotovo svakoj sceni i to najčešće u razgovorima Pomoćnice i Bjelobradog. Upravo s određenom dozom sarkazma, ali i nostalgije ističe vrijeme u kojem su djeca poštivala odrasle:

BJELOBRADI: Nisam znao da na svijetu ima tako zločeste djece.

POMOĆNICA: Sve se promijenilo od vremena kad si ti bio dijete.

BJELOBRADI: Mi smo poštivali starije. Nikada nismo bili zločesti Mada smo i mi bili veseli i razigrani... (str. 91)

U trećoj sceni pojavljuje se dječak imenom Bambus koji je isto kao i Muki, u ulozi negativca, zločestog dječaka, lijenog i zavidnog koji ne voli pomagati odraslima i ne voli djecu koja to rade i odlični su učenici. I u ovoj sceni je Gavran jasno dao kritiku kapitalističkom, užurbanom društvu u kojem se sve više vremena kvalitetno provodi s djecom:

POMOĆNICA: Lani su djeca bila mnogo boja. Roditelji previše rade, a premalo se igraju s njima.

BJELOBRADI: Za glupu televiziju svi imaju vremena, a kad treba djecu odgajati - onda svi nekamo žure. Tata žuri na sastanke, mama na fitness, na plac, a na placu pije kavice s prijateljicama, kafići su puni očeva koji su svratili na pet minuta, a zadrže se dva sata. Morali bismo nešto uraditi s roditeljima. (str. 94)

I napokon u zadnjoj sceni, pojavljuje se dječak Janko, od milja Jankec. Iskreno, marljivo i poslušno dijete koje želi dobro svima. Kroz govor Bjelobradog mladim gledateljima poslana je jasna poruka o važnosti istine, dobrote i ljubavi. Igrokaz je prigodan za predblagdansku podjelu poklona, što Bjelobradi u zadnjem govoru i spominje:

BJELOBRADI: I još nešto Janko, upamti za cijeli život - tvoja plemenitost i briga za bolesnu majki tako su me dirnuli da sam odlučio brinuti se za tvoju sreću. I kad me ne budeš vidio, bit ću tvoj zaštitnik i pomagač. A vi djeco, znajte: ako sada čvrsto odlučite da ćete biti dobri u srcu i u duši, i da ćete činiti dobra djela, i vas će, kad izađete iz ove dvorane, dočekati pravi darovi. Neka dobrota svijetom vlada, neka se radošću ispune dječja srca. Radujte se blagdanima i djetinjstvu. Budete li dobri, iskreni i dobronamjerni - i sljedeće godine doći ću vam u pohode. (str.97)

Vidljivo je kako su tekstovi u Gavranovim igrokazima jednostavni, lako se pamte i samim time prilagođeni dječjoj dobi. U svakom igrokazu jasno je izrečena poruka koja je djeci lako prepoznatljiva, najčešće o suprotnosti dobra i zla, važnosti ljubavi i istine. Ono najvažnije što kod djece gradi pozitivne crte ličnosti jest to da dobro uvijek pobjeđuje.

ZEKO TRAŽI MAMU

Ovo je zanimljiva priča o Zeki kojeg su odveli daleko od njegove kućice u grad. Tamo je živio s dječakom Filipom koji mu je neprestano vukao repić i uši. Zeki je jako nedostajala njegova mama te je odlučio poći u šumu kako bi ju pronašao. Na putu susreće mnoge životinje koje mu žele postati mama, Ježica, Lisica ili zli Vuk koji ga je htio pojest. U ovom igrokazu kroz didaskalije je opisana scena na samom početku te ih autor dosta koristi kako bi prikazao emocije likova, dao upute ili opisao način na koji nastupa na sceni/paravanu (npr. ljutito, odlučno, tužno, gadljivo itd.). Na taj način autor ističe i unutarnju karakterizaciju likova, pa tako

možemo shvatiti da je npr. Lisica umiljata, ali i lukava. Ono što ovaj igrokaz čini zanimljivim jest to da traži aktivnost publike. Likovi su u stalnoj interakciji s publikom i na taj se način ruši granica između priče i realnosti. Glumci se čitavo vrijeme obraćaju publici, tražeći pomoć i aktivno sudjelovanje i promišljanje:

LOVAC: Evo me djeco, tu sam. A Zeko, je li našao mamu? Još nije? E to nije dobro. Uskoro će noć, a on je još uvijek sam u šumi...(str.122)

Ili

ZEKO: Djeco, da pođem s njim u njegov brlog? (Djeca negoduju). Eto čuli ste gospodine, djeca kažu ne! A ja djeci vjerujem.(str.126)

Likovi su dosta poetično prikazani, govor im je ritmičan, a često recitiraju stihove koji se i ponavljaju u više scena:

LUGAR:

*Svaki braco ima mamu
Svaki unuk ima nanu
Svako drvo ima granu
Ovaj zeko nema mamu
Svatko od nas želi sreću
Netko manju netko veću
Sunce ima svoje nebo
A Zeko bi mamu trebo (str.125)*

Likovi u ovom igrokazu su pripremljeni da budu lutke, a kroz radnju jasno možemo vidjeti kako bi izgledali oživljeni na sceni. Likovi životinja u ovom igrokazu posebno su bliski djeci, zeko je uvijek plah i nježan, jež ima zaštitničku ulogu zbog svoga izgleda, lija je mudra i lukava, a vuk grub i nagao. Životinje kao likovi u ovom igrokazu na neki način komentiraju ljudski svijet. Situaciju u kojoj se našao Zeko možemo usporediti s udaljavanjem djeteta iz obitelji ili poznate okoline. I tijekom čitave priče saznajemo da Zeko traži izgublenu ljubav i toplinu majke:

ZEKO: Ljudi su me od nje oteli dok sam bio još sasvim mali. Sada sam im pobjegao i tražim svoju mamu.

VUK: E baš si ti neki nesretan zec.

ZEKO: I jesam jesam, baš sam nesretan. (str.126)

Lugar je pozitivan lik, oslonac i zaštita te nas vodi kroz čitavu priču. Pomažući Zeki da pronađe mamu, pojavljuje se u svakom trenu kada mu je potrebna zaštita. Kao i u poznatoj priči *Crvenkapica*, Lugar je upravo taj koji traži vuka:

LUGAR: Dobro je učinio što je pobjegao, jer bi inače moja puška imala posla. Nego, idem ja pogledati da se nije pritajio negdje u blizini, a ti me pričekaj ovdje. (str.127)

Igrokaz *Zeko traži mamu* ima pomalo bajkovitu fabulu te je namijenjen najmlađima. Samim tim možemo očekivati da će se djeca, gledajući ga, poistovjetiti s likovima, ponajprije s glavnim likom Zekom. Dijete jasno vjeruje u ono što vidi i sluša i upravo zbog toga je ovo idealan način kako da ih naučimo strpljenju, samopouzdanju i vjerovanju da ljubav može prevladati sve prepreke. Ovaj motiv je čest u svim igrokazima Mire Gavran.

U koprodukciji Dječjeg kazališta *Dubrava* i Dječje scene *Teatra Gavran* nastala je glumačko-lutkarska predstava pod imenom *Zeko eko traži mamu*, prema istoimenom igrokazu, međutim s ekološkim predznakom. Riječ je o jednoj o najizvođenijih dječjih predstava Mire Gavran, a obzirom na ekološki naglasak najčešće se izvodi u čast obilježavanja Dana planeta Zemlje. Ova predstava, na djeci zanimljiv način, potiče razvoj ekološke svijesti i znanja, jer Zeko putem upoznaje životinje i polako shvaća da život u šumi postaje sve sličniji onom u gradu. Na djeci zabavan način prikazano je kako se brinuti o pravilnom razvrstavanju otpada.

DADO I GOGA

Ovaj dramolet ima bajkovitu fabulu te napisan je prema bajci *Ivica i Marica*. Ima čak deset scena. Na samome početku, kao i kod ostalih igrokaza, navedeni su likovi. Igrokaz ima prolog na početku i epilog na kraju. Prolog označava uvodni dio nekog djela koji ipak ne prikazuje čitavu radnju, već je u ulozi pripreme za određenu radnju. Prolog dolazi od grčke riječi *pro logos* i doslovno znači *prije riječi* ili *predgovor*. Epilog označava svršetak ili zaključak, završetak kao posljedicu neke radnje. U igrokazu igra devet likova i to: *DADO, GOGA, TATA, MAMA, POLICAJAC, SVEMIRSKA VJEŠTICA, ŠUMAR, SOVA i VUK*.

Prepoznatljiv je autorov smisao za humor i to odmah na početku u prvoj sceni kada Mama i Tata razgovaraju:

MAMA: Ja sam rekla šampinjone.

TATA: Ja sam čuo kamione. Moraš jasnije govoriti.

MAMA: Ti moraš uši oprati da me bolje čuješ.

Kao i u prethodnim igrokazima, vidimo autorovo isticanje razlike među spolovima na smiješan način:

GOGA: Vama muškarcima je lijepo sve što je bezveze - kamioni, automobili, puške i pištolji. Idemo se radije igrati mojim lutkama.

DADO: Lutkama?

DADO: Vama ženama na um padaju tako glupe ideje- Ja ne volim lutke i ne volim se igrati lutkama. To je tako dosadno! (str.103)

Bajkoviti element je futuristički prikazan, zla vještica ovdje je Svemirska Vještica čija kućica nije kao i u bajci Ivica i Marica, već je to svemirski brod koji je obložen slatkišima. Autor u didaskalijama navodi izgled scene na kojoj je svemirski brod izlijepljen čokoladama. Svemirska Vještica je okarakterizirana kroz svoj govor i ona je u ovom igrokazu predstavlja svijet fantazije. Ovdje autor povlači paralelu s djeci poznatim negativnim likom iz bajke, ali ga prikazuje na suvremeni način:

SVEMIRSKA VJEŠTICA: Ja sam Svemirska Vještica, najopasnija vještica u Galaksiji. Došla sam na planet Zemlju da otmem djecu za rad u rudnicima na planetu Marneton. A kako sam čula da djeca na ovom planetu vole čokolade, izlijepila sam brod čokoladama...Nisam li lukava, nisam li opasna !? (str.108)

Lik Policajca se pojavljuje u osmoj sceni i na smiješan način ulazi u konflikt sa Šumarom jer obojica brane svoje interese:

ŠUMAR: Ne vjerujem nikome ništa.

POLICAJAC: Mogao bi imati više poštovanja prema meni, prema policajcu.

ŠUMAR: U šumi smo samo mi šumari policajci, a vi se kitite i šepurite po gradu. Ovdje sam ja gazda! (str.111)

Dramske situacije u ovom igrokazu nižu se laganim redosljedom, imamo jasan zaplet i rasplet, a dijalog je interesantan, humorističan i djeci blizak. Igrokaz završava sretno i nosi važnu poruku o dobroti, kao i svi ostali igrokazi Mire Gavrana.

STARE CIPELE

Ovo je igrokaz u kojem Gavran jasno kritizira kapitalističko društvo, društvo potrošača u kojem je sve lako zamjenjivo novim. U igrokazu imamo devet likova koji su kao i u prethodnim navedeni odmah na početku, ali ne redosljedom pojavljivanja na sceni i to su: *DESNA CIPELA*, *LIJEVA CIPELA*, *OHOLI GOSPODIN*, *VATROGASAC*, *DAMA*, *MUŽ*, *PEKAR*, *DJEČAK* i *MAMA*.

Stare cipele pokušavaju pronaći novog vlasnika i na tom putu prolaze razne avanture. Autor se malo poigrao likovima u ovom igrokazu tako da je oživio predmete (stare cipele) i dao im dar govora. Ova dva lika neopisivo podsjećaju na to da smo dio svijeta konzumerizma u kojem nam je sve lako dostupno i u kojem smo izgubili zanimanje i volju za čuvanjem nečega što je vrijedno i staro. Stare Cipele razgovaraju i odmah u prvoj sceni pozivaju gledaoce na aktivnu suradnju:

DESNA: Djeco jesu li vaše cipele dobre? Da li vas žuljaju, da li vas stežu?

Didaskalijama u drugoj sceni, autor je naglasio karakter Gospodina koji je odbacio stare cipele. Iz njegovog govora možemo saznati koliko je ohol, sebičan, strog:

GOSPODIN: Dosta priče. Nemam vremena, a i vama dajem samo pet minuta da napustite ovu kuću. Tražite si novog gospodara, zbogom!

U igrokazu je prisutno dosta glazbe i stihova, kojima autor ilustrira atmosferu u pojedinim scenama:

STARE CIPELE:

*Ja sam stara cipela
Nikom više ne trebam
Nikad više radosti
U životu mome
Bila sam dobra vlasniku
Milje sam s njime prošla
Nikad nisam žuljala
Nikad nisam gundala...(str.31)*

Na putu pronalaska novog vlasnika Stare Cipele proživljavaju prave male avanture. Autor na humorističan način pokušava prikazati kako se

upornost i hrabrost na kraju ipak isplate. Stare Cipele nakon Vatrogasca koji ih je pokušao „udomiti”, ali je odustao jer nisu bile dovoljno brze, odlaze do Muža i Dame. U ovoj sceni s Mužem i Damom prepoznaje se karakterističan Gavranov humor na temu muško-ženskih odnosa:

DAMA: O muževi, muževi. Što mu je sad odjednom? Do sada je uvijek poslušno rješavao moje probleme, a sad više i optužuje. Baš su ti muškarci čudni ... (str.34)

Autor je naveo pet različitih karaktera, pet osoba koje imaju različite potrebe i interese, odnosno različita zanimanja. To su Oholi Gospodin, Vatrogasac, Dama, Pekar i Dječak. Oholom Gospodinu su bile potrebne nove cipele, Vatrogascu su bile potrebne brze cipele da može brzo trčati, Dami su bile potrebne lijepe cipele da može ići na bal i lijepo plesati u njima, Pekaru su bile potrebne bijele cipele. Dječaku su baš bile potrebne cipele takve kakve jesu, stare cipele da može s njima u ribolov:

DJEČAK: Jao meni, žalosnom i tužnom, ne mogu ići u ribolov jer nemam stare cipele. (str.38)

Autor je na sebi svojstven način istaknuo nevinost, iskrenost i dobrotu koju može posjedovati jedino neiskvareno dječje srce. Ovo je igrokaz koji prije svega ima edukativno pedagošku svrhu jer potiče razvoj socio-emocionalnih odnosa te govorni razvoj kod djeteta, dok kroz jasne poruke autor afirmira vrijednosti i potiče razvoj vrijednosnog sustava. Igrokaz završava stihovima koje pjevaju Stare cipele:

*Opet sam sretna k'o nekad
Dječak mi sreću donio
Voljet ću ga jako
I bit ću mu dobra
Opet ću ponosno gaziti
Opet ću stopalo maziti
Opet će sa mnom radosno
Noge mlade koračati (str.40)*

Ono što se primjećuje u svim igrokazima Mire Gavrana je jasna i kratka fabula, zanimljivi dijalozi te velika galerija likova koje mogu igrati i živi glumci, ali i lutke. Životinje u njegovim igrokazima komentiraju ljudski svijet, komentiraju ljudski odnos prema prirodi, što se iščitava u igrokazu *Zeko traži mamu*. U igrokazu *Bjelobradi nosi darove*, likovi su

jasno okarakterizirani, posebice svojim govorom, npr. uličnim izrazima, narječjem i vulgarizmima.

Svi igrokazi su funkcionalni za kazališnu izvedbu te ih mogu igrati živi glumci, ali i lutke.

Fantastični likovi kao i igrokazu *Dado i Goga*, djeci su već poznati iz bajki². Riječ je o likovima iz narodne (usmene, tradicijske) književnosti. U narodnim pričama i bajkama, vještica simbolizira zlo, a u ovom igrokazu, osim što je negativan lik, prikazana je na futuristički način. U igrokazu *Stare cipele* oživio je predmete koji su postali nositelji poruke o pravoj vrijednosti. Igrokaz ima i pedagoško-edukativnu svrhu, jer na djeci zanimljiv način potiče socio-emocionalni i psiho-emocionalni razvoj, govorno-jezični razvoj, razvoj sustava vrijednosti i pozitivne slike o sebi i svijetu oko sebe. Autor promišlja o svojim likovima i gradi ih na način koji će djeci biti blizak i zanimljiv. Likovi mogu postići interakciju s publikom jer neprestano traže odgovore i postavljaju pitanja kako bi uključili publiku da aktivno sudjeluju.

ZAKLJUČAK

Lutkarski igrokazi imaju svoju temu, likove i radnju koji se mogu mijenjati i razvijati. Kompozicijski imaju svoju ekspoziciju, zaplet, kulminaciju, peripetiju i rasplet te se dijeli na scene ili prizore. Čitajući igrokaze Mire Gavrana, vidljivo je da su likovi često okarakterizirani govorom, no njihovi postupci otkrivaju njihov stvarni karakter. Posebna skupina likova su životinje, koje kao u igrokazu *Zeko traži mamu* imaju ulogu komentirati ljudski svijet. Autor se koristi humorom, ritmičnim stihovima i songovima kako bi ostvario interakciju s djecom.

U pojedinim igrokazima osjeća se duh narodne priče, tj. bajke kao što je to u igrokazu *Dado i Goga* u kojem imamo lik Svemirske vještice. Ono što je karakteristično u Gavranovom književnom opusu za djecu jest motiv ljubavi i dobra koje pobjeđuje zlo. Nadalje, iznose se svakodnevni problemi koji su vezani za odrastanje i djetinjstvo, ali i za svijet odraslih. Igrokazi imaju jednostavne i zabavne fabule, koje su primjerene za rad s djecom predškolske i školske dobi. U njima se napetost postiže određenim problemskim situacijama u kojima likovi traže pomoć.

² Kazivanja starih tradicijskih sižea djeci obogaćuje i oplemenjuje život i pridonosi njihovom cjelokupnom razvoju. No, da bi dijete uopće moglo u potpunosti doživjeti ljepotu usmenog stvaralaštva, potrebno mu ga je približiti. Jedan od načina svakako je adaptacija i dramatisacija tradicijskih pričanja za potrebe scenskog izraza (prema Vidović Schreiber, T. T. (2015). Tradicijska kazivanja i scenski izraz djece predškolske dobi. Školski vjesnik, 504-517).

Budući da je Gavran izvrstan dramaturg s velikim iskustvom rada u kazalištu, njegovi igrokazi usmjereni su na glumca te su različito scenski izvedivi. U njegovim igrokazima spajaju se elementi modernog, ali i klasičnog dramskog postupka. Malo je živućih autora njegove dobi koji su toliko zrelo pristupili teatru te se okušali se u drami koja toliko propitkuje društvene vrijednosti. Spretnim i živim dijalozima, razigranom fabulom, odabirom tema i motiva, igrokazi Mire Gavrana pogodni su za djetetov cjeloviti razvoj te ih je kao takve potrebno ne samo gledati, već i primjenjivati u radu u predškolskim ustanovama.

LITERATURA I IZVORI

1. Crnković, M. (1990). *Dječja književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Draščić, B. (2016). *Stvaralaštvo za djecu Zlatka Špoljara*. (Doktorska disertacija). Sveučilište u Puli. Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
3. Đerđ, Z. (2018). *Dramaturgija lutkarskog kazališta*. Zagreb: Leykam International d.o.o.
4. Gavran, M. (1995). *Igrokazi s glavom i repom*. Zagreb: Međunarodni centar za usluge u kulturi.
5. Gavran, M. (2013). *Igrokazi za djecu*. Zagreb: Mozaik knjiga.
6. Gavran, M. (2008). *Književnost i kazalište, eseji, razgovori, zapisi i nostalgичna prisjećanja*. Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o.
7. Hamersak, M. i Zima, D. (2015). *Uvod u dječju književnost*. Zagreb: Leykam International.
8. Hranjec, S. (2007). *Joža Skok, antologičar dječje književnosti*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/35570>
9. Ivon, H. (2010). *Dijete, odgojitelj i lutka*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
10. Javor, R. (2011). O čemu mladima pripovijeda Miro Gavran. U: *Zlatni danici*. br.13., ur. Ana Pintarić, Osijek., str.157.-163.
11. Paljetak, L. (2007). *Lutke za kazalište i dušu*. Zagreb: Međunarodni centar za usluge u kulturi.
12. Perić Kraljik, M. (2005). *Pisanje lutkarskih igrokaza za dječje vrtiće*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/39610>
13. Pokrivka, V. (1991). *Dijete i scenska lutka*. Zagreb: Školska knjiga.
14. Rosandić, D. (2005). *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.

15. Skok, J. (1985). *Od riječi do igre : Izbor dramskih i lutkarskih tekstova*. Zagreb: Školska knjiga.
16. Šimunov, M. (2008). *Lutkarski igrokazi nepresušani su izvor dječjeg stvaralaštva*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/52134>
17. Težak, D. (2008). *Portreti i eseji o dječjim piscima*. Zagreb: Tipex.
18. Verdonik, M. (2011). *Lutkarski igrokazi Milana Čečuka*. FLUMINENSIA: časopis za filološka istraživanja, 23(1), 143-154. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/116325>
19. Vidović Schreiber, T. T. (2016). *Drama kao književni rod*. Split: Filozofski fakultet u Splitu.
20. Vidović Schreiber, T. T. (2015). Tradicijska kazivanja i scenski izraz djece predškolske dobi. *Školski vjesnik*, 504-517.
21. Vigato, T. i Vigato, M. (2021). *Autonomija lutkarske predstave i videoigre u odnosu na literarni predložak*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/385433>
22. Žužul, I. (2005). *Razvoj drame od početka do danas kroz metodički osvrt*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/39675>

SAŽETAK

Lutkarski igrokaz je poseban žanr dječje književnosti u kojem je lutka izražajno sredstvo, a najzastupljeniji je među djecom predškolske i školske dobi. Cilj je ovog rada prikazati nekoliko Gavranovih igrokaza te otkriti koje mogućnosti oni nude u radu s djecom predškolske dobi. Kroz kratke i zanimljive fabule u igrokazima autor je uspio provući jasne poruke o ljubavi i dobru koje uvijek pobjeđuje. Svi igrokazi su pedagoški promišljeni jer na djeci prihvatljiv način potiču razvoj govora te socio-emocionalni razvoj. Likovi u igrokazima su pomno birani i nositelji su različitih ljudskih osobina. Ponekad su to oživljeni predmeti ili životinje s darom govora koje povezuju stvarni svijet i svijet mašte, no često progovaraju i o problemima današnjice. Također, imaju i fantastične likove koji nedvojbeno podsjećaju na likove iz narodnih priča ili bajki. Metodama analize i interpretacije, prikazat će se pet različitih autorovih igrokaza iz zbirke *Igrokazi s glavom i repom*, kako bi se potvrdila postavljena hipoteza da je Miro Gavran jedan od plodnijih pisaca kada je riječ o lutkarskom igrokazu u kontekstu hrvatske dječje književnosti.

Ključne riječi: lutkarski igrokaz, djeca, lutka, Miro Gavran.

Prof. dr. sc. Tado ORŠOLIĆ

PRIKAZ KNJIGE AUTORA JAKOVA KARMELIĆA: VOLIM BOL – BOLSKE STRIŠKE

Monografija “Volim Bol – *Bolske striške*” autora Jakova Karmelića, Boljanina s adresom u Rijeci, predstavlja opus različitih znanstvenih pristupa ovdje predstavljene monografije. Sadržaj monografije možemo podijeliti na nekoliko osnovnih znanstvenih sastavnica koje je autor primijenio pri pisanju ove knjige, to su: lingvistička (fonetska), etnološka, povijesna i arhitektonska (tradicijsko graditeljstvo). Lingvistička zato jer već u uvodnom slovu piše bolskim dijalektom i koji djelomično primjenjuje u daljnjem tekstu monografije, etnološka jer se u mnogim naslovima i podnaslovima upravo govori o društvu i kulturi ljudi i ljudske zajednice, povijesnu zato jer je se zapravo cijela monografija odnosi na prošlost mjesta, ljudi, društvenih događanja, arhitektonsku jer u središnjem i najopsežnijem dijelu monografije razmatra arhitekturu mjesta i tradicijsko graditeljstvo odnosno izgradnju sakralnih objekata iz gotičkog i neogotičkog stila tj renesanse i baroka. Dok je djelomično metodološki primijenio i geografsku znanstvenu disciplinu uz čestu uporabu literarnog izričaja. Uz ovakav interdisciplinarni metodološki pristup autor je kroz različita poglavlja i naslove izvrsno objedinio zadanu tematiku. Tema knjige je Bol, iz početne prizme sjećanja autora i njegova osobnog iskustva iz djetinjstva. Zato sam autor na početku bolskim dijalektom u literarnom autobiografskom izričaju u zahvali svojim roditeljima progovara o njima ali zapravo kroz njih istovremeno i o ljudima, boljanima i ne tako davnoj prošlosti. Upravo su oni njegovi roditelji, nona Mare, preci u davnoj ili bližoj povijesti bili začetnici stvaranja Bola kakvog sada vidimo.

Kako to i priliči autor u uvodnom dijelu pojašnjava podnaslov monografije i pojam *striške* koje su zapravo bile „ostaci od bijelog, krhkog pečenog tijesta, umiješanog od vode i pšeničnog brašna, koji nisu bili obuhvaćeni okruglim kalupom za hostije, koje su časne sestre pekle u Dominikanskom samostanu” a koji su djeca ministranti tako slasno jeli. Striške ili pabirci iz bolske povijesti i kulturne baštine, „nekim nevažne te male, naokolo nebitne i nepovezane stvari i činjenice, a ipak su u svojoj cjelini stvarale bogatu mozaičnu sliku o Bolu, djelima i korjenima njegovih stanovnika”, autoru su osnovni motiv i pokretač, njegov *genius loci* (duh mjesta) koji je godinama prisutan u njemu koji je htio u konačnosti uobličiti i objaviti i “dati na uvid drugima.” A latinska izreka kaže: “Bolje je imati istrošeno pero za pisanje

nego najbolje pamćenje”. Jer zapisi i knjige ostaju, dok pamćenje i sjećanje s godinama blijedi a često s nama i potpuno nestaje.

Monografiju je autor podijelio na sedam poglavlja s naslovima i velikim brojem manjih podnaslova. Prvo poglavlje “Bol u meni” (str. 11 – 17, Tati i Mami, Što su striške, Moje striške moji friži) je zapravo svojevrsni uvod za monografiju o kojemu smo već prethodno kazali. Drugo poglavlje “Kad je bilo ništa” (str. 25 – 73, Etimologija imena Bol, Opće značajke bolskog govora, Dvije tri riječi o dalekoj bolskoj prošlosti, Grb i zastava Općine Bol, Franjo Josip I. i drugi prešidenti u Bolu, Bolska fijera – dan kada se vjeruje u čuda, Najstarija fotografija Bola, Općinski proračun s početka 20. stoljeća [58-76]). U ovom poglavlju se govori o pronađenoj nadgrobnoj steli u Bolu iz 2. stoljeća, spomen Bola u napadu Saracena 872. u Povaljskoj listini iz 12. stoljeća te različitim upravama pod kojom stajale Brač i Bol. Etimologiji imena Bol nastala je križanjem romanskog apelativa odnosno latinskog vallum i slavenskog obala: vallum (zid, ukop, zemljani bedem, zemljom utvrđeno naselje koje ima isto značenje kao i hrvatska riječ obala) – val – Bal – Bol (utvrđena obala). Zbog osmanske opasnosti i gusarskih pohoda u 16. i 17. stoljeću naselje nije bilo na obali nego poviše u brdima gdje se i danas zadržao toponim Podbarje. Zato i dan danas poneki govore idemo na Bol. Od napada s mora naselje se moralo braniti pa su nastali obrambeni bedemi ili cestellumi od utvrde kod Dominikanskog samostana zvanog Babilonija do onih u sred mjestu od kuda danas je najpoznatiji sačuvani toponim Kaštil gdje se nalazi istoimeni hotel. Nadalje, autor piše o bolskom govoru i dijalektu, o nastanku i značenju grba i stijega o posjeti cara Franje Josipa I. u travnju 1875., o bolskoj fijeri i Gospi od Sniga koja se slavi u crkvi Gospe od Karmela i župi Sv. Ivana Krstitelja, a isti dan 5. kolovoza slavi i Gospa Milosna kojoj je posvećena samostanskoj crkvi posvećenoj Gospi Milosnoj koja se slavi 5. kolovoza isti dan kad i Gospa od Snijega. Vrijedan izvorni znanstveni doprinos monografije je tekst u kojemu autor analizira spise općinskog proračuna Bola s početka 20. stoljeća. Na temelju ovih izvora autor je prikazao rashodovnu i prihodovnu stranu proračuna i time zapravo dao rekonstrukciju ukupnog društveno-političkog, gospodarskog pa i kulturnog djelovanja Bola u tom razdoblju.

Treće poglavlje “Prirodni i kulturni krajolik” (str. 79 – 122, Smještaj i povijesna priča o vodi, Priča o vodi – druga strana medalja, Zlatni rat – o postanku, Zlatni rat – nazivi kroz povijest, Priča s vjetrovne strane) govori o opskrbi vodom o životu koji voda daje, zdencima, gustirnama, kamenim bucolima koji se i dan danas nalaze u dvorima mnogih boljana, tek kao kameni spomenik i sjećanje na neka prošla vremena kad se vodala pila iz gustirni.

Voda je imala svoju drugu medalju snažnim slivnim vodama podvodnje koje su u dva navrata počinile vrlo veliku materijalnu štetu (uništeni vinogradi i polja, porušene kuće) a što je najtragičnije odnijele i ljudske žrtve, 1792. smrtno su stradale četiri žene i 1891. dvije osobe. Posljednji veliki povodanj dogodio se 1989. godine. Boljani vjeruju da se veliki rušilački povodnji događaju svakih stotinu godina. Krajem 19. st. izgrađena su dva potoka koja su usmjerila slivne vode a poviše u brdima izgrađene su druge regulacijske i zaštitne građevine koje su usporavale ili razbijale snažne bujice čime su se ublažila snaga prirode. O tome kako je nastao Zlatni rat i etimologiji toponima Zlatni rat, danas jedne od najpoznatijih plaža ne samo u Hrvatskoj nego i u svijetu.

Četvrto poglavlje “Judi i fameje” (str. 125 – 222, O raznim uglednim obiteljima iz Bola, kao što su bili Babić, Vusio, Nikolorić, Hranotić, braća Radić, braća Brešković, Mekjavić, zatim pojedinci Soljačić, Viličić i ostale “znamenite” ličnosti iz Bola, Bolski dobrotvori i drugim zanimljivostima iz bolske prošlosti). Među svim ostalim zaslužnim boljanima i dobrotvorima koji su na različite načine dali svoj doprinos gospodarskom i kulturnom razvoju Bola, jednu od najvećih zasluga imali su braća Antun i Frane Radić. Antun Radić šesnaest godina bio je načelnik Općine Bol i a 1902. izabran je za zastupnika u Dalmatinskom saboru. On je zaslužan za izgradnju građevnog kompleksa Lože (1884.), trga Studenac općinskog bunara s šesterostranom krunom (1885.), Hrvatske čitaonice (1897., danas Dom kulture), Tvornicu Braća Mardešić i drugovi za preradu ribe 1902. i naposljetku multifunkcionalnu zgradu “Prva dalmatinska vinarska zadruga 1903. u kojoj je smještena osnovna škola (Istaknut će se neke od njih: Njih dvojica ostavili najupečatljiviji trag u svekolikom razvoju Bola, krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Također, i mnoge druge obitelji poput obitelji Vusio koji su uz pomoć obitelji Andreis započeli gradnju crkve Gospi od Karmela koju 1785. daju u posjed *Bratovštini Duša u Čistilištu*, Marko Radić i Luka Marinković koji su sagradili sirotinjsko zaklonište – Bol danas Dom za starije i nemoćne, Petar Niseteo koji je da koji je dao dio svoje kuće za prvu Hrvatsku čitaonicu, Margarita Radić koja je obiteljsku kuću poklonila Turističkom društvu Bol (danas hotel Belvedere), nautičke zaklade Marka Radića za stipendiranje učenika koji polaze pomorsku školu te mnogi drugih dobrotvora boljana iz inozemstva i tuzemstva.

Peto poglavlje Graditeljska baština (str. 225 – 362,) najduži dio monografije gdje se na 137 stranica piše o perivojima, mlinovima, kanunima, o klimatološkoj postaji, lanternama, sunčanim satovima, kogulanim putima i kalama, luminirajima, pročeljima kuća, loži, renesansno baroknoj palači,

gotičkom Kaštelu tj. Kaštilu, zgradi Hrvatske čitaonice (danas Dom Kulture), kući Bratovštine sv. Nikole, Domu za starije i nemoćne osobe, Zgradi vinarske Zadruge i škole, o bolskim školskim zgradama (prvoj školskoj zgradi i onoj iz 1903., Žutoj zgradi tj. Nižoj dominikanskoj klasičnoj gimnaziji s pravom javnosti iz 1931., Bijela kuća tj. Dominikanska klasična gimnazija s realnim odjeljenjima s pravom javnosti iz 1936., zgrada Ženske zanatske škole, Područnoj osnovnoj glazbenoj školi), o drugoj bračkoj tiskari, kući Lode, kući Šimetović na Loži, pošti, tvornici ribe, o ribarskom svjetlu, o tradicijskoj brodogradnji, o staroj bolskoj jezgri koja je od sredine 20. stoljeća doživjela velike građevinske promjene koje su umnogome izmijenile vizuru starog Bola pa autor piše: Ča je bilo tega već ni! Novo vrime novi judi, novi običaji. U posljednjem podnaslovu ovoga poglavlja govori se o turističkom Bolu odnosnu razvoju turizma u Bolu do danas.

U posljednjem šestom poglavlju "Sakralna baština" (str. 365 – 414) piše o crkvama i crkvicama u Bolu u dvije od njih se vrši svakodnevna liturgija u župnoj crkvi Gospe od Karmela i samostanskoj crkvi Gospe od Milosti (poč. 16. st.) te čak sedam crkvice u kojima se povremeno na posvećeni dan crkvice vrši svečana sveta misa, te crkvice su posvećene: sv. Luciji (u 18. st., obitelj Matulić), sv. Petru i Pavlu (poč. 18. st.), sv. Josipu (1719.), sv. Anti (poč. 16. st.) i sv. Ivanu Krstitelju i Teodoru (najstarija iz 6. stoljeća). Ove sagrađena crkve i crkvice. O Bolskim procesijama koje se održavaju na svetkovine: sv. Vinka Fererskog, sv. Josipa Radnika, Tijelovo, Veliku Gospu, sv. Roka i na Gospu od Ružarija te pučka procesija Priko poja na Veliki Petak. U zadnjem podnaslovu se govori o zavjetnim križevima i kapelicama kraj puta ili uklesanim u zidovima kuća. U posljednjem naslovu "Sretni ljudi" (417 – 426) koji je svojevrsni prolog monografije autor daje rezime monografije u kojoj si postavlja osnovnu misao da je Bol mjesto zdravlja, ljepote, stare tradicije i jedinstvene plaže pa zato bi Boljani trebali biti sretni ljudi. U podnaslovu "Preporuke, načela i zapovijedi" autor iz djela Eugena Maria Vusia iz 1887. daje nekoliko korisnih i vrijednih uputa za život, zatim na kraju se nekako i sam autor oprašta sa pjesmom nepoznatog autora iz Bola "Ostani mi zbogom" iz kojeg dolazi tekst zahvale i popis građe za bolsku bibliografiju.

Pri pisanju monografije primijenjena je znanstvena metodologija uz korištenje različitih izvora, literature, znanstvenih i stručnih članaka s čak 500 podnožnih bilježaka (fusnota). Vrlo važno je naglasiti da je autor na kraju naveo opsežnu Građu za bolsku bibliografiju (str. 427-440) što je svakako više nego izvrsna smjernica i nezaobilazna konzultacija za bilo kakvo buduće istraživanje i pisanje o povijesti Bola i općenito njegovoj prošlosti. O

Bolu su do sada pisali mnogi autori, među prvima je Dujam Hranković (od 1421. hvarski biskup), *Opis otoka Brača*, *Kronika otoka Brača*, *Povijesno statistički osvrti o Bolu* iz 1405. od tada do danas objavljen je veliki broj različitih knjiga, znanstvenih i stručnih radova te publikacija o Bolu. Međutim, ova monografija uobličuje sve tematske cjeline do sada napisane o Bolu i to je njega dodatna vrijednost.

Jedna od odlika monografije su fotografije s opisima koje se izvrsno uklapaju u tekst i koji daju potpunu sliku o Bolu i svemu što se u njemu nalazilo u prošlosti, osobito s kraja 19. i u desetljećima 20. stoljeća. Sam pogled na prvu fotografiju Bola iz 1870. (ali i onih desetljeće poslije) povlači u ne tako daleku prošlost i stvara sjećanje i neku novu maštu. Autor je ovom monografijom o Bolu dao prikaz njegove bogate povijesti, progovorio o ljudima, kulturnoj baštini, arhitekturi i prirodnim značajkama, zavirio u dvore i odškrinuo vrata kuća, zavirio je u duše težaka i ribara njegovih predaka. Zato se knjiga može čitati kompletno od početka do kraja ili po poglavljima, dakle, ono što čitatelja više zanima. Kada se jednom pročita ova knjiga onda će se Bol moći gledati drugačijim očima, jer će vam u mislima biti stari Bol iz 19. stoljeća, kada se prošeta uz ložu, uz velebnu zgradu, kalom uz neku obiteljsku kuću moći će se zamisliti njenu unutrašnjost, dvorište ili kameni bucol, jedan drugačiji svijet i ljude u njemu. Na kraju toplo se preporuča naslovljena monografija na čitanje svima onima koji nisu upoznali Bol i njegovu povijest, ljude i običaje, a žele ga upoznati, ali i kao primarnu literaturu svima onima koji kane znanstveno ili stručno istraživati prošlost Bola.

Prof. dr. sc. Tado Oršolić, upravitelj je
Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru.

Luko Paljetak

Sonetni vijenac Tonku Maroeviću

1.

Tvoj tužni drug ti sada vijenac vije
od suza što bez prestanka se cijede:
kaže se: žene plaču, muški nije
plakati – za nas tvrdnje te ne vrijede.

U gorak jamb se pretače bol sada
po mjeri tvoga hoda ovim svijetom;
Bez tebe, družo, sve je manja nada
da možemo se spasiti sonetom.

Branit ćemo se stihom kao mačem
svejedno: to i jest naš pravi govor;
zaslužio i peršin si i lovor

I slatku sol u kosi cvjetnih dama,
prihvati stog i vijenac spleten plačem,
ovaj od težine sav se slâma.

2.

Ovaj što od težine sav se slama
ponesi sad u postojbinu plavu;
tražit ćemo te u njoj čim nam tama
dopusti da na pognutu nam glavu

oskudno jutro opet nebo stavi
i da nas svjetlost ozbiljna obasja;
Gladi je *Slijepo oko* i u travi
postaje školjka dok vrućina pasja

rastapa otok od stakla i straha
jer tamo doći i otići nije
nikad isto, ostaje bez daha

Čak i maestral kada sunce bukne
cvrčeći kao cvrčak dok ne pukne
na istoj cesti, Tonko, kao prije.

3.

Na istoj cesti, Tonko, kao prije
susret ćemo se opet mi puntari,
korugva ćuhtã, izbrisan još nije
krivòvirni nam pravac onaj stari.

Bile su mnoge lijêpe stvari rúžne,
a rúžne lijêpe, pùtanja planeta
rombòidne, a ponekad i kružne,
kao stol gdje se uvijek nađe feta

pršuta i žmul vina; biti stranac
ugodno nam u svom je bilo kraju,
pogodit bravu onda kad je tama

najgušća, spajat vidljivu domáju
s nevidljivom i nogom pratit tanac,
kad rima je za rimom tekla sama.

4.

Kad rima je za rimom tekla sama
kao za čašom čaša, dok smo pili,
a zbilja jesmo, sva se panorama
otvarala nam, sve su ljepši bili

Skokovi uvis, u visoki sopran
Promuklog grla, neizvjesna vrata
Sama su nam otvarala se, opran
Bio je lažni novac zvijezda, vata

Štitila sve je rane kao magla,
branile su nas imenice zbirne;
prisvojila te bez pitanja nagla

sebična ruka koja sve što dirne
baca u čavle, usta njena nijema
uvjerit nas ne mògu da te nema.

5.

Uvjerit nas ne mogu da te nema,
tu gdje sad jesi tu je samo ljuška,
sasušen cvrčak što na smrči drijema,
ti sada val si u nebu što pljuška

Amfibrahom u hridi tvoga škoja,
Petru i Tebi on je dom i dika,
i Hanibalu, a tu je i Gospòja
Lovrinčeva je graziosa, slika

ljepote koja uvijek je pokreće
bila ti, kao *Motiv Genoveve*,
i kao onaj s rogom čija žarka

retorika nas zasipa dok sviće
zora i nosi bez tebe nam dneve;
ma koliko se trude, to je varka.

6.

Ma koliko se trude, to je varka
da nećeš iza nekog ugla prići,
na nebu sad je svaka zvijezda marka
na razglednici tvojoj što će stići,

da znamo gdje si, a bit ćeš do kraja
s nama, do zadnjeg stiha pjesme zadnje,
nevažno ništa nije, sve nas spaja
sve naše tužne i sve nužne radnje.

Bio si dječak, a djeca se dive
Crtežu svakom, šaraju, sve mogu,
Ljubav je za njih ponajbolja krema;

Riječi su sada došle na kraj njive
idući tragom tvojih brzih nogu,
a svaku od njih znao si posvèma.

7.

A svaku od njih znao si posvèma
svaka je bila krijesnica i ovca
i košuta što u šumi nam sprema
ležaj a misli i na vuka-lovca,

bježeći k tebi, držao si vagu
u kojoj si i rođen, kao spravu
za mjerenje dobrote i za vlagu
u očima i rosi i za travu

U sastavima zida starog zdanja
Onoga gdje je Car sadio kupus
znajuć' da *homo homini est lupus*

in fabula, da bitku počne čarka,
znao si uvijek neznanje od znanja
razdvojiti, rasjeć, ti si bio barka...

8.

Razdvojiti, rasjeć, ti si bio barka,
znao si vjetar i da neka luka
postoji i na brdu gdje se žarka
u zoru javlja pčela kao ruka

medena iznad našeg bučnog saća
i da je sladak brodolom u moru
beskrajnih ljudskih veza, da smo braća,
da različito sanjamo a zoru

jednako posve primamo u zjene
*kosmati, s manje vjere ali s više
zanosa*, da smo povorka što krene

zajedno, zatim svatko sebi riše
svoj obris lađe, ona što zna brodit,
ona će nas na Otok k tebi vodit.

9.

Ona će nas na Otok k tebi vodit,
blaženi onaj, kakvi god smo: grešne
i bezgrešne; tu sebe ćemo rodit
praveći kretnje čak i nama smiješne,

misleći i o zločinu i kazni
jer stvari samo naslone se na nas
mi na njih, naši glagoli su razni
i što smo bili jučer, nismo danas.

Vječni je prezent bio tvoje vrijeme
bez sata, osim sunčanog što reže
sjena ga kao naranču, u njedra

padajuć ti koso kao sjeme,
barka si bio kojoj dani bježe,
eolski vjetar punit će joj jedra.

10.

Eolski vjetar punit će joj jedra
bez prestanka na putu sve do ruba
pjesme, u strahu da će noć bit vedra
ali bez zvijezda, da na vrhu stubã

knjižnice nema, da su knjige trava
postale, da ih okom konja treba
čitati, da je to jedina prãva
literatura, da se nebo s neba

ne može vidjet, da je zemlja žena
od koje razvest nije se moguće,
da peti padež može uvijek rodit

strašnu blizinu; klonimo se kuće,
konobu štujmo, tu još odmalena
vino će nas opijat srcu godit.

11.

Vino će nas opijati, srcu goditi,
svejedno više nećemo ti i ja
i gospa Iva i Anamarija
onako, Tonko, s beskrajem se sroditi,

ući u brodić, ploviti poput lapa,
i gvida, gospe Vanne i s njom lagie,
pa sjesti u hlad pod lozu gdje klapa
ljuveno pjeva; nema veće krađe

od ove, razlog neću nikad shvatiti,
uzela nam te neka nužda prijeka:
bozima treba arbitar što pratiti

stvaranje vječno u vijekove će vijekâ
i drugog neće imati zadatka
i pravedna će radost biti, a kratka.

12.

I pravedna će radost biti, a kratka
stanka, dok nova pjesma ne obeća
sastanak u sâmari; neće gatka
prestati, kad je riješimo još veća

bit će nam; *Drvlje i kamenje* ruši
sad se sa zemlje u nebo u gnjevu
pravednom, koji izgara u duši,
u pepeo se pretvara i pljevu,

do opoziva vjetra koji hara
između zvijezda hladan kao smrznut
samuraj; treba zbog tebe se drznut,

još više podići korugvu i jedra
razviti, svagda i svugdje pa stara
čudoredna će pjesma čuti se štedra.

13.

Ćudoredna će pjesma čut se štedra
zajedno s tugom kad se uzdah sljubi
s jezikom i s njim, kao među bedra,
uđe u knjigu u kojoj se gubi

značenje svake druge riječi: Tonko,
nećemo znati bez tebe razlučit
lažne od onih još lažnijih, zvonko
zvono je s oba zvonika, naučit

nečujni onaj jecaj treba, čuti
glasanje one napukline sitne,
ti si to znao, zvono sada šuti,

u stvari tek sad kaže stvari bitne,
mrak kao paun stidi se svog zátka
u noći što i gorka je i slatka.

14.

U noći što i gorka je i slatka
privlače naše raširene ruke
pitanje uvijek neželjeno, glatka
galebu su nebesa i bez muke

razrješava on kvadraturu kruga;
Nikica, Tonči, Jakša sad je s tobom,
Arsen i Milan, a i ja ću s juga,
kad dođe vrijeme, pristići; s tjeskobom

i s obvezom, jer ništa drugo nije
preostalo mi, druže, ove rime
slâžem i u njih tvoje časno ime

unosim, kao što su nas gospári
učili nekoć, pa zbog toga stari
tvoj tužni drug ti sada vijenac vije.

15.

Tvoj tužni drug ti sada vijenac vije
Ovaj što od težine sav se slâma,
Na istoj cesti, Tonko, kao prije,
Kad rima je za rimom tekla sama.

Uvjerit nas ne mògu da te nema,
Ma kòliko se trude, to je varka,
A svaku od njih znao si posvèma,
Razdvojiti, rasječ, ti si bio barka,

Ona će nas na otok k tebi vodit,
Eolski vjetar punit će joj jedra,
Vino će nas opijati, srcu goditi,

I pravedna će radost bit, a kratka
Ćudoredna će pjesma čut se Štedra
U noći što i gorka je i slatka.

Dubrovnik, 12. – 15. VIII. 2020.

Napomena: Tekst u kurzivu, osim latinskog, preuzet je iz knjige: Tonko Maroević, *Drvlje i kamenje*, Zagreb, 2009.

31. DANI MATICE HRVATSKE U SPLITU

PROGRAM U LISTOPADU

5. 10. 2023. u 19 h

u dvorani kod Dominikanaca na Pazaru, Hrvojeva 2

**Gostovanje predstavnika Ogranka Matice hrvatske Tomislavgrad i predstavljanje knjiga redatelja HTV-a Željka Musića Čile: Ljudi koji bulje u vatru i Posljednja oaza slobodnih ljudi
Promotori: Mate Kelava i autor**

10. 10. 2023. u 19 h

u OMH u Splitu, Marmontova 1/II.

Predstavljanje Hrvatske matice iseljenika (HMI) – podružnica Split predsjednik Ante Čaleta gostuje u MH

12.10. 2023. u 18 h

u GK Marka Marulića, Ulica slobode 2

**MHI i OMH u Splitu zajedno organiziraju predstavljanje zbirke pjesama Ljubice Rogulj: Proljeće nade
Promotori: Vesna Relić, Tina Krstić i autorica**

13. 10. 2023. u 19 h

u OMH u Splitu, Marmontova 1/II.

Kustos MHAS-a Ljubomir Gudelj drži predavanje: Benediktinska ostavština na splitskom i solinskom području

17.10. 2023. u 19 h

u dvorani Nadbiskupskog sjemeništa u Splitu,
Zrinsko – Frankopanska 19

**Predstavljanje knjige odvjetnika Srećka Ilića: Verbalni i ini delikti u Titovom režimu
Promotori: Josip Jurčević, Marko Grubišić i autor
Ulomke čita: Pere Eranović**

23.10.2023. u 19 h

u dvorani kod Dominikanaca na Pazaru, Hrvojeva 2

Predstavljanje dviju knjiga Zdenke Čorkalo:

Moja Njemačka i Učenička ulica

Promotori: Ante Nadomir Tadić Šutra, Mladen Vuković i autorica

25. 10. 2023. u 19 sati

u OMH u Splitu, Marmontova 1/II.

Predstavljanje Ogranka MH u Kaštelima, predsjednik Mili Novak

PROGRAM U STUDENOM

9. 11. 2023. u 19 sati

u dvorani kod Dominikanaca na Pazaru, Hrvojeva 2

Predavanje prof. dr. sc. Miroslav Dorešić o Nobelovoj nagradi za fiziku 2022.

10. 11. 2023. u 19 sati

u dvorani kod Dominikanaca na Pazaru, Hrvojeva 2

Tribina Hrvatske povijesne istine

Gostuje novinar Tihomir Dujmović, voditeljica Lucija Dujmović

17.11.2023. u 16.30 sati

u velikoj dvorani na Gripana

I naš Ogranak MH kao suorganizator sudjeluje s braniteljskim i stradalničkim udrugama u glazbeno – scenskom spektaklu „Plamen vukovarskog svjetla u Splitu” autora Damira Plavšića, vukovarskog dragovoljca Domovinskog rata

17.11.2023. u 18 sati

‘I u mom gradu Vukovar svijetli’ - paljenje svijeća duž Vukovarske ulice u znak sjećanja na žrtvu Vukovara i hrvatskih branitelja u Domovinskom ratu

MATICA HRVATSKA
OGRANAK MATICE HRVATSKE U SPLITU
Marmontova 1, Split

GRAD SPLIT, Obala kneza Branimira 17
Komisija za imena ulica i trgova i za spomenike

**Prijedlog podizanja (replike) spomenika
don Mihovilu Pavlinoviću u Splitu**

Poštovani,

Predlažemo da se pristupi podizanju spomenika don Mihovilu Pavlinoviću u Splitu i to na Trgu koji nosi njegovo ime.

Don Mihovil Pavlinović je bio istaknuti hrvatski intelektualac, svećenik, književnik i političar koji je djelovao u drugoj polovici 19. stoljeća.

Rođen je 28. siječnja 1831. u Podgori, umro je 18. svibnja 1887. godine u Podgori.

Pohađao je franjevačku gimnaziju u Makarskoj i studij teologije u Zadru. Veći dio svog svećeničkog staža je proveo po župama Makarskog područja.

Uz svoj svećenički poziv don Mihovil se vrlo rano posvećuje književnosti i politici.

Jedan je od utemeljitelja i vođa Narodne stranke i hrvatskog preporoda u Dalmaciji. Čitavog života je snažan zagovornik sjedinjenja Dalmacije s ostatkom Hrvatske.

U svakoj prilici i u svojim napisima i književnim djelima se suprotstavlja raznim autonomašima i unionistima panslavenizma, zagovarajući hrvatske nacionalne interese, cjelovitost i samobitnost domovine Hrvatske. Stalno je isticao od kojeg je značaja čuvanje hrvatskog nacionalnog bića, važnost pučanstva, vjere, rada i odgoja, posebice za mladež.

Kao zastupnik u Dalmatinskom saboru (1861.) u doba prevage autonomaške stranke u Dalmaciji održao je govor na hrvatskom jeziku, što je bilo izazovno i hrabro od don Mihovila.

Godine 1862. godine bio je jedan od pokretača i glavni urednik glasila Narodne stranke, u kojem je objavljivao članke namijenjene najširim slojevima dalmatinskog puka radi buđenja njegove nacionalne svijesti.

Godine 1865. godine bio je izabran za zastupnika u Hrvatski sabor, a od 1873. bio je zastupnik u Carevinskom vijeću.

Njegova dugogodišnja borba za položaj hrvatskog jezika rezultirala je prihvaćanjem njegova prijedloga da se hrvatski jezik uvede kao službeni u sve dalmatinske državne urede (1883.).

Zauzimao se za hrvatsku samostalnost, cjelovitost i ustavnost, te za preuređenje Austro-Ugarske monarhije, na federalističkom načelu.

Osim političke zapažena je i njegova prosvjetiteljska djelatnost i nastojanje oko otvaranja narodnih čitaonica.

Sva njegova književno-publicistička djela su bila podređena nacionalnom osvješćivanju dalmatinskog puka.

Njegova djela:

- Različiti spisi,
- Hrvatski razgovori,
- Hrvatski razmišljaji,
- Puti,
- O vjeri i politici,
- Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji od 1848.-1882.,
- Razgovori o hrvatstvu, srpstvu i jugoslavenstvu.

Matici hrvatskoj predao je 211 istarskih i primorskih poslovice, a 4000 do 5000 riječi JAZU za njezin Rječnik.

Prvi spomenik don Mihovilu Pavlinoviću je podignut 1994. (21. svibnja) u Podgori, a svečano ga je otkrio dr Franjo Tuđman, prvi predsjednik Republike Hrvatske.

Tom prilikom je otvorena i izložba pod nazivom „Don Mihovil Pavlinović - apostol Hrvatske u Dalmaciji, velikan hrvatske političke misli.“.

Spomenik je rad uglednog hrvatskog kipara Stipe Sikirice.

Ovim prijedlogom zagovaramo da se postavi replika spomenika koji je postavljen u Podgori, jer su o njemu bile vrlo pohvalne kritike, a i značajno bi se smanjili ukupni troškovi postave spomenika u Splitu.

Predlažemo da se spomenik postavi na zelenom otoku na sredini današnjeg Trga don Mihovila Pavlinovića na Bačvicama u Splitu.

Procjena je da bi postavljanje spomenika koštalo cca 35.000 eura.

S poštovanjem,

Predsjednica Ogranka Matice hrvatske u Splitu

Snježana Šetka

U Splitu, 7. studenoga 2023.

POTPORA

za preimenovanje Zračne luke Split u Zračnu luku sv. Jeronim

Na prostoru današnje Hrvatske rođeno je mnoštvo velikana koji su zadužili Europu i svijet. Prema američkom sveučilištu MIT, koje se vodilo globalnom prepoznatljivošću pojedinih velikana i važnošću za svijet, najveći među njima su sveti Jeronim, car Dioklecijan i Nikola Tesla. Mnogi autori smatraju kako je upravo sveti Jeronim najveći i najpoznatiji Dalmatinac, budući da se za života dičio svojim zavičajem, a kroz njega su ga percipirali i najveći umovi tog doba te pape s kojima je bio blizak. Taj kršćanski svetac, crkveni učitelj, teolog, filozof, pustinjač i prevoditelj Biblije na latinski jezik, koji je time udario temelje europskoj kulturi, stoljećima je prisutan u hrvatskoj kulturi i duhovnosti. Njemu u čast su podignute mnogobrojne crkve, izrađena umjetnička djela i napisane knjige. Bio je nadahnuće najvećim umjetnicima svijeta, ali i putokaz crkvenim dostojanstvenicima. Kao uzor asketskog života, u Hrvatskoj ga tri provincije imaju za zaštitnika: franjevačka zajednica konventualaca, Zadarska provincija franjevac i Franjevci trećoreci glagoljaši te je suzaštitnik Splitsko-makarske nadbiskupije. Njemu u čast papa Siksto V., koji je bio hrvatskoga podrijetla, nazvao je hrvatski gostinjac, potom papinski Zavod, Collegium Sancti Hieronymi u Rimu.

Podsjetimo, sveti Jeronim je rođen u Stridonu, mjestu za koje nije utvrđeno gdje se točno nalazilo, ali svakako na području nekadašnje rimske pokrajine Dalmacije. Poznato je da je od svih regionalnih uprava, ime Dalmacija u svom nazivu sačuvala jedino Splitsko-dalmatinska županija. Sve su to bili razlozi zbog kojih je Splitsko-dalmatinska županija, prije pet godina, spomendan sv. Jeronima, 30. rujna, izabrala za Dan županije. Međutim, uvjereni smo kako se Dalmacija i Hrvatska još nisu na pravi način odužile tom velikanu s naših prostora. Stoga podupiremo ovu korisnu ideju – preimenovanje zračne luke Split. Iako je smještena na području gradova Kaštela i Trogira te joj gravitiraju drugi veći dalmatinski gradovi, od Šibenika i Zadra, preko Solina, do Imotskog i Makarske, zračna luka nosi naziv grad Splita. Značajna je za sve važnije turističke destinacije u Dalmaciji, od naših otoka, primorskih mjesta i Dalmatinske zagore, sve do Međugorja u susjednoj BiH.

U svijetu je uobičajeno zračnu luku nazvati imenom poznatih osoba (primjerice JFK u New Yorku, Charles de Gaulle u Parizu, Napoleon Bonaparte u Ajacciu, Amerigo Vespucci u Firenci, Franjo Tuđman u Zagrebu). Postoje i aerodromi nazvani imenom svetaca: zračna luka u Tirani nosi ime po svetoj Majci Terezi; po Ivanu Pavlu II. onaj u Krakovu i Ponti Delgada u Portugalu (dakle dva međunarodna aerodroma istog imena); sveti Pavao Apostol ime je aerodroma u Ohridu, a sa Svetog Franje Asiškog se leti iz Perugie. Po hinduističkom svećeniku Swami Vivekananda imenovana je međunarodna zračna luka u Indiji.

Budući da su kršćanski sveci univerzalno poznati, ne čudi što ponekad ime istog sveca nose različiti aerodromi, kao što je spomenuti slučaj s Ivanom Pavlom II. Istražujući postoji li možda još neki značajniji aerodrom nazvan po našem svetom Jeri; odnosno Jerolim, Jeronimu ili Hieronymusu, kako ga nazivamo, otkrili smo kako postoji, ali isključivo na lokalnoj, a ne međunarodnoj razini. Dakle, Split bi bio prvi međunarodni aerodrom s imenom svetog Jeronima! Uzimajući u obzir sve spomenute razloge, zbog globalne važnosti sv. Jeronima te njegove ukorijenjenosti u hrvatskoj kulturi, pa i identitetu, svojim potpisom podupiremo inicijativu za promjenu imena Zračne luke Split u Zračnu luku svetog Jeronima.

Snježana Šetka, predsjednica Matice Hrvatske Split

IZJAVA OGRANAKA MATICE HRVATSKE S PODRUČJA
SPLITSKO – DALMATINSKE ŽUPANIJE
U SVEZI BRISANJA IMENA NEKIH ULICA U GLAVNOME
GRADU HRVATSKE

NE DIRAJTE NAŠE VELIKANE!

Iz medija saznajemo da je koncem prosinca prošle godine upućena Vijeću gradske četvrti Peščenica – Žitnjak odnosno Ivanje Reke (dio te četvrti) u Zagrebu odnosno Odboru za imenovanja ulica i trgova inicijativa da se brišu imena četiriju ulica u toj četvrti: Vladimira Arka, Filipa Lukasa, Antuna Bonifačića i Ivana Šarića. Inicijativu su potpisali predsjednik Svjetskoga židovskog kongresa Ernest Herzog, predsjednica Udruge Documenta Vesna Teršelič, i dvojica povjesničara u Zagrebu, Hrvoje Klasić i Ivo Goldstein, te Erol Šehu, pravnik iz Rijeke.

Svjetski židovski kongres kaže da je nakon detaljne analize imena ulica u Hrvatskoj pristupio ovoj inicijativi, te da će slična pisma - prijedlozi biti upućeni i drugima jedinicama lokalne samouprave na području Republike Hrvatske u kojima „još ima ulica nazvanih po pripadnicima ustaškog pokreta.“

Na ovakve izjave i akcije, moramo reći - odakle pravo bilo kojoj stranoj udruzi, ustanovi ili tijelu da se miješa u unutarnje stvari jedne suverene države, u ovom slučaju Republike Hrvatske, te odakle pravo lokalnoj samoupravi da takve „direktive“ provodi u život i to bez znanja i odluke građana kojih se ovo najizravnije tiče.

U pisanome prijedlogu, ističe se kako je nužno potrebno izmijeniti nazive spomenutih ulica budući da je riječ o dužnosnicima, kako ističu, nacifašističkoga režima Nezavisne Države Hrvatske i suradnicima okupatora. Kažu da su Šarić, Arko, Bonifačić, Lukas i Šarić „bili istaknuti suradnici nacifašističkog, marionetskog i anticivilizacijskog režima NDH.“ (a što je sa nobelovcem, književnikom Ivom Andrićem koji je obavljao visoku službu u versajskoj tvorevini Jugoslaviji gdje je bio pomoćnik ministra vanjskih poslova i veleposlanik u Hitlerovoj Njemačkoj potpisavši pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, a još ranije napisavši genocidni traktat o rješenju „albanskoga pitanja“ tako da se Albance izbriše s lica zemlje.)

Na ovu inicijativu, odazvali su se i u gradskoj četvrti Črnomerec kad su odlučili promijeniti imena u četiri ulice. Donijeli su zaključak na svojoj sjed-

nici te prijedlog poslali odboru za imenovanje naselja, ulica i trgova Gradske skupštine. Na taj način bi umjesto esejista, novinara i dužnosnika u NDH Franje Nevistića, novinara i političara u NDH Ivana Oršanića, pjesnika i emigranta Srećka Karamana i pjesnika Branka Klarića svoje ulice trebale dobiti istaknute hrvatske glumice.

Osim navedenih, inicijatori traže i preimenovanje ulica književnika Petra Grgeca, pjesnika Vladimira Jurčića, te mladih pravaša koji su pružili oružani otpor zločinačkom kraljevskom jugoslavenskom režimu: Marka Hranilovića, Matije Soldina, kao i uklanjanje spomen – ploče Stjepanu Javoru (micali bi ploču mučeniku na čiji je pogreb došlo 100.000 Hrvata iz svih krajeva Lijepe naše, a ne traže uklanjanje spomen – ploče Aleksandru Rankoviću „Leki“ koja se desetljećima šepiri pred očima zagrebačkih građana).

Umjesto „nepodobnih“ u procesu „deustašizacije u Zagrebu“ (naslov u Jutarnjem listu), Odbor za imenovanje naselja, ulica i trgova Grada Zagreba, u fond imena za nazivanje ulica, trgova i dr. u Zagrebu, uvrštava „podobne revolucionare“, komunističkog diktatora J.B. Tita, Milku Planinc, čija je uloga u masovnim likvidacijama na Kočevskom Rogu nerazjašnjena, te koja je rušila Hrvatsko proljeće, doprinijela uhićenju Tuđmana, Budiše, Paradžika, Gotovca i drugih „maspokovaca“, Anku Berus, komunističku ministricu koja je vlastitoga brata Lava Znidarčića, predsjednika Velikoga križarskog bratstva, strpala u zatvor. Na ovaj način, gradska je vlast pomalo odškrinula vrata mogućem vraćanju Titova i ostalih imena u budućnosti.

Za Vladimira Arka, zagrebačkoga poduzetnika koji se bavio proizvodnjom pića, navode da je svojim proizvodima opskrbljivao pripadnike fašističkoga njemačkog i talijanskoga režima, ali i režima NDH. Prilikom uhićenja g. 1945., zbog optužbe za suradnju s okupatorima, popio je, navodi se u prijedlogu, cijankalij.

Za Filipa Lukasa, dugovječnoga predsjednika Matice hrvatske i vrsnoga geopolitičara i geografa, navode da je veličao lik i djelo Ante Pavelića i u svojim istupima i radovima diskriminirao druge, pridonio ozračju progona Srba, Židova i Roma, te da je osuđen na smrtnu kaznu g. 1945.. ali da je prije toga pobjegao u Italiju i izbjegao smrt. Izrijekom navode: „Lukasova djela itekako su odraz njegova veličanja Ante Pavelića, ustaša i NDH.“ Nadalje, „Od kraja dvadesetih godina do smrti bio je promotor ideologije „krvi i tla“, ekskluzivnog hrvatstva i rasne teorije. Kao predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas izravno je pridonio stvaranju atmosfere progona u kojem će genocid nad Srbima, Židovima i Romima uopće biti moguć, a za vrijeme rata otvoreno je podržavao ustaštvo i nacizam i njihove genocidne politike.“

Za Antuna Bonifačića navode da je bio potpredsjednik Društva hrvatskih književnika, pobjegao u Brazil, te u SAD i umro u emigraciji gdje je podržavao Pavelića. Ističu sljedeće: „Antun Bonifačić je radio u Odjelu za kulturne veze pri Ministarstvu vanjskih poslova NDH i bio je potpredsjednik Društva hrvatskih književnika. U svibnju 1945, izbjegao je u Argentinu, neko vrijeme živio u Brazilu, a potom u SAD-u. Godine 1973. preuzima vodstvo Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta kako je Pavelić preimenovao ustaški pokret u drugoj emigraciji.“

Za vrhbosanskoga nadbiskupa Ivana Evangelista Šarića kažu da je veličao Pavelića i pisao mu pjesme, g. 1945. pobjegao u Madrid i ondje umro 1960. Ističu: „Nadbiskup Ivan Šarić objavio je u NDH nekoliko pjesama u počast Poglavniku, npr. Kad sunce sja, Poglavniku oda koja je izašla uoči Božića 1941. Iskazivao je naglašenu podršku Paveliću, NDH i ustašama, a poslije je emigrirao.“

Inicijatori traže brisanje imena spomenutih hrvatskih intelektualaca i poduzetnika zacijelo samo zato što su podržavali novoosnovanu Nezavisnu Državu Hrvatsku i ne spominju da su počinili nikakve zločine, ali je jamačno dostatno da su samo podržali osnivanje NDH.

Jednoglasnom političkom odlukom vijeća Mjesnog odbora Ivanje Reke 9. veljače 2023. u kojem većinu imaju Stranka rada Bandić Milan 365 i HDZ a četiri dana poslije i Vijeće gradske četvrti Peščenica – Žitnjak koje čine članovi Možemo, SDP-a, HDZ-a, Mosta, BM 365 I Nezavisne liste Vesne Škare Ožbolt zagrebačkoj Gradskoj skupštini upućen je prijedlog o preimenovanju četiriju ulica nazvanih „po propagatorima ustaštva iz vremena NDH“ koje se nalaze na području Ivanje Reke. Predsjednik Vijeća gradske četvrti Peščenica – Žitnjak (iz stranke Možemo) izjavio je da „u našem kvartu nema mjesta simbolici i imenima ulica režima i ideologija koje promiču mržnju i nasilje“.

Potpisnici inicijative ne spominju i ne izjašnjavaju se da je riječ o zašlužnicima i vrhunskim intelektualcima, hrvatskoj intelektualnoj eliti, te jednom od najznačajnijih zagrebačkih industrijalaca.

Filip Lukas, vrhunski starčevićanski intelektualac, kulturni djelatnik, teolog, povjesničar i geopolitičar, poznat po svojim zaslugama za utemeljenje ekonomske i političke geografije, antropogeografije, te geopolitike kao zasebne discipline u Hrvatskoj, izniman hrvatski domoljub, jedan od stupova i simbola hrvatskoga otpora monarhističkoj Jugoslaviji, jugounitarizmu odnosno beogradskome režimu u prvoj Jugoslaviji nakon što je njezin velikosrpski režim likvidirao iznimnoga hrvatskog znanstvenika i pravaša

dr. Milana Šufflaya g. 1931. U tridesetim godinama prošloga stoljeća, slovio je kao jedan od vodećih intelektualaca bliskih frankovačkim krugovima. Zahvaljujući svjedočenju Blaža Jurišića, znamo da Matica hrvatska u vrijeme predsjednikovanja Lukasa s niti jedne skupštine nije poslala brzogav niti čestitku kralju Aleksandru što je tada bilo uobičajeno. Nepokolebljivo je rukovodio radom Matice hrvatske želeći dokazati da Hrvatska nije slomljena iako je bila „na mučilištu“ kako to lijepo kaže Rudolf Herceg u svojoj knjizi, da živi i stvara i da se odupire velikosrpskoj politici uništavanja svega hrvatskoga. Na ovaj način pridonio je svom ugledu, te ugledu Matice hrvatske, najstarije hrvatske književne institucije, kao i hrvatske inteligencije. Beskompromisno je stajao na hrvatskim državotvornim pozicijama, ali za vrijeme njegova upravljanja ovom našom značajnom institucijom, u njezinu upravnom odboru sjedili su ne samo nacionalisti, primjerice dr. Mile Budak već i ljevičari, značajni komunistički intelektualci, kao što su August Cesarec i Miroslav Krleža (dok po nalogu Partije nisu napustili MH). Poradi zatiranja hrvatske narodne samobitnosti naglašavao je da hrvatski narod ima svoju vlastitu kulturu različitu od srbijanske (bizantinske), pa zato ne može biti niti jugoslavenske nacije budući da je ona obična tlapnja. Lukas je, uz Pilara, jamačno bio jedan od prvih kreatora geopolitičke misli u Hrvata, kao i jedan od najeksponiranijih geografa svoga vremena u Hrvatskoj a bio je jedini geograf toga doba koji je stalno rabio pojam geopolitika. Za vrijeme NDH distancirao se u nekim aspektima od ustaške politike. Naime, Lukas je dobro razlikovao hrvatsku državu od samog režima. Godine 1945. izbjegao je iz Hrvatske a komunističke vlasti su ga u izočnosti osudile na smrt zbog podrške režimu NDH, ali je pobjegao u Rim gdje je i umro. Obrazlažući svoju osudu o širenju nacionalne i vjerske nesnošljivosti, komunisti su mu stavili na teret što je u svojim knjigama govorio o razlikama između Hrvata i Srba te što je jugoslavensku naciju smatrao fikcijom pa „nastoji Hrvate odbiti od zajednice s ostalim slavenskim narodima“. Napisali su mu da je „izdao narodnu borbu“, „vršio akciju i propagandu u korist okupatora“. Vidljivo je da je na smrt osuđen zbog izgovorene riječi, „verbalnoga delikta“. Osuđen je bio na smrt iako je tada već bio u inozemstvu. Očito da je s takvim stavom bio prorok i vizionar, a ne zločinac. Na svijet je izdao više od 170 znanstvenih radova i 12 knjiga iz geografije i povijesti. Na čelu MH bio je od 1928. do 1945. i u svom je djelovanju bio beskompromisan na braniku hrvatske domovine, što mu je bila jedina njegova krivica. Često ga se uspoređuje sa znanstvenicima kao što je Milan Šufflay i Ivo Pilar budući da je u svom djelovanju osobito naglašavao zapadnoeuropski karakter hrvatske kulture, te nam njegova intelektualna ostavština predstavlja jasno definiranu hrvatsku političku misao. Da optužbe koje je protiv njega iznio komunistički režim nemaju nikakva uporišta, potvrđeno je u naše doba kada je Županijski

sud u Zagrebu, na inicijativu Udruge U ime obitelji i Ogranka Matice hrvatske Vinkovci, 2017. poništio presudu iz 1945. , kao totalitarne zloporabe sudstva u komunističkoj Jugoslaviji i na taj način je skinuta ljaga s imena uglednog intelektualca.

Ovakvim svojim djelovanjem, Grad Zagreb ide protiv pravorijeka hrvatskoga suda i na taj način pokazuje nepoštivanje hrvatskoga ustavnog poretka. Njegovi su zemni ostatci preneseni u rodni Kaštel Stari i pokopani na mjesnom groblju svetog Nikole, a u mjestu je podignuta njegova spomen – bista. Osnovna škola u Kaštelima nosi njegov naziv.

Usprkos svemu navedenom, lijevi i projugoslavenski mediji odluku o poništenju presude još uvijek ne mogu prihvatiti, te ustraju u jugoslavenskoj komunističkoj propagandi o ovom hrvatskom znanstveniku. Također treba reći da nije istinita tvrdnja koju iznose Documenta i Svjetski židovski kongres o Lukasu kao „pripadniku ustaškoga pokreta“, te je ona difamirajuća i zlonamjerna.

Antun Bonifačić, književnik koji je svojim pjesničkim djelima ušao u antologiju hrvatskoga pjesništva, a svoju je opsjednutost poviješću i nacijom, zemljom i stvarnošću maestralno obradio u najbitnijem političkom tekstu cjelokupne desne političke emigracije u knjizi Vječna Hrvatske, zasigurno nema nikakve krivnje ili zlodjela u svojim postupcima osim što je podržavao NDH, kao i sam vrhbosanski nadbiskup Ivan Šarić.

Ivan Šarić, nadbiskup vrhbosanski, pjesnik i uspješan prevoditelj Biblije na hrvatski jezik, vrsni i vrlo plodni svećenik, biskup, intelektualac i stvaralac, preveo je u tri sveska (od 1941. do 1943.) u ratno vrijeme Sveto Pismo na hrvatski jezik, kapitalno djelo koje je imalo povijesni značaj za Crkvu u Hrvata i hrvatski narod. Zbog njegove ljubavi prema Evanđelju i Svetom pismu često se piše i kao Ivan Evanđelist Šarić. Prema povjesničaru Ivanu Tomasu, on je „Prvi sin Bosne ponosne“, a povijest njegova života čini neodvojiv dio narodne, političke i kulturne hrvatske povijesti. On ostaje svijetla figura u novijoj povijesti Bosne i Hercegovine. U njegovoj bibliografiji registrirano je čak 106 djela. Ovaj drugi vrhbosanski nadbiskup, usprkos svom opusu ostaje i dalje „velikan prekriven velom šutnje“ i nepoznavanja, ali mu se i ovom zgodom izvlače kao krimeni njegove pjesme posvećene Paveliću, dok se Vladimir Nazor zbog istoga opjevavanja Poglavnika ni sada ne spominje (valjda zato jer je na vrijeme „prešao Kupu“, iako je možda i na to bio prisiljen, kako je svjedočila njegova rodbina u više navrata), već se po njemu nazivaju ulice, književne nagrade itd., a niti se Antunu Augustinčiću

ne spočitava izradba poprsja Poglavnika, a kamoli da se dira u ime njegove ulice. Kao i kod Lukasa, tvrdnje inicijatora da je bio pripadnik ustaškoga pokreta je notorna laž.

A što su im tek skrivili dalmatinski i hrvatski književnici Karaman i Klarić, kao i Vladimir Jurčić i Petar Grgec, koji nisu bili niti visoki dužnosnici.

Vladimir Arko – njegovu smrt zapravo je prouzročila komunistička odmazda. Usprkos činjenici da je po svom političkom habitusu bio jugoslavenski orijentiran, ipak je bio samo „buržuj“ što je za boljševike bio „smrtni grijeh“. Pokušali su ga uhititi i likvidirati što su radili sa svim veleindustrijalcima odnosno „reakcionarima“ i „trulim kapitalistima“.

Inicijatorima ovih promjena zacijelo smeta svatko tko se borio za slobodu i samobitnost hrvatskoga naroda, a ne smetaju im imena dokazanih egzekutora, kao što je kapetan Vlado Ranogajec koji je kao javni tužitelj odnosno predsjednik Vojnog suda Komande Grada Zagreba dnevno potpisivao desetke smrtnih presuda nevinim građanima (suđenje franjevcima iz samostana Gospe Lurdske u Zagrebu g. 1947. i dr.) , a ulica na Jarunu i dalje nosi njegovo ime.

Zacijelo je za inicijatore zločinac svatko tko je želio hrvatsku državu a u svojim razmišljanjima i postupcima vode se kriterijima takozvanog jugoslavenskog revolucionarnog komunističkog pravosuđa iz g. 1945.

Ovih dana javila se Matica hrvatska iz Zagreba s priopćenjem u kojem od Vlade traže donošenje zakona o imenima u javnim prostorima u Hrvatskoj „kako bi se spriječila samovolja i populistički aktivizam političkih ultraša i njihove namjere da arbitriraju povijest mijenjajući imena trgova i ulica“. Iako se može zaključiti da im je povod bilo ime Filipa Lukasa, najdugovječnijeg predsjednika Matice hrvatske koji je tu instituciju u kontinuitetu vodio od 1928. do 1945. kada je nakon „oslobođenja“ osuđen na smrt, ali je pobjegao u inozemstvo i umro u Rimu g. 1958., žao nam je što to nisu izričkom naveli i eksplicitno ustali u obranu njegove osobe kao predsjednika MH i istaknutoga znanstvenika.

Mislili smo da su prošla vremena kada su naše ulice i trgovi nazivani po zločinačkoj tzv. JNA, po komunističkim ideolozima i slično, kad su poduzeća, ulice, pa i gradovi, nosili nazive po živućim komunističkim vođama kao Titograd, Rankovićevo, Kardeljevo, brodogradilište Vicka Krstulovića itd., ali zacijelo nisu jer je istina da je Vijeće gradske četvrti Gornji Grad – Medveščak izglasalo da se u fond imena iz kojeg se imenuju ulice i trgovi u

glavnom gradu uvrsti ime Milke Planinc i Anke Berus, komunističkih revolucionarki. Milka je Planinc visoka dužnosnica Komunističke partije Jugoslavije, prva i jedina premijerka SFRJ. Poslije Titova gušenja Hrvatskoga proljeća, Milka Planinc je odabrana kao pravovjerni jugoslavenski kadar, a njezino ime danas predstavlja simbol svega što je protiv Hrvatske.

Anka Berus, „revolucionarka“ splitskih korijena imala je također neslavnu ulogu u novoj Jugoslaviji.

Posvema je jasno da vladajuća stranka, rigidna ljevica u Zagrebu na čelu s „Lenjinom u tenisicama“ i „političkim kaubojima“ koji izazivaju sukobe i šire nesnošljivost i demagogiju zadojeni crveno – lijevom ideologijom te pokreću ideološki rat protiv hrvatskih simbola i obilježja i promoviraju te rehabilitiraju jugoslavenska i komunistička obilježja i nameću imena komunističkih zločinaca glavnom gradu, te provode svoju protuhrvatsku ideologiju.

Potpuno se slažemo s Izjavom broj 1/2023 o pojavi neokomunizma u Hrvatskoj koju je dao Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava 28. veljače 2023. u svezi imenovanja ulica po komunističkim „perjanicama“, Planinc i Berus.

Isticanjem dviju komunističkih komesarki (Planinc, Berus), rigidna ljevica odnosno mentalni komunisti u glavnom gradu svih Hrvata testira građane, a ako test uspije, kreće se u brisanje svih „nepodobnih“ (zacijelo najprije „sitne ribe“, Vinko Kos, Vojmil Rabadan, bl. Ivan Merz, Mate Ujević, pa onda „kapitalci“, Stepinac, Tuđman itd.).

Stoga se traži da se takva preimenovanja ponište i da na ulicama i trgovinama budu istaknuta imena ljudi koji to zavrjeđuju i koji su po svojim ostvarenim životima poticaj mlađim naraštajima za izgradnju boljega hrvatskoga društva.

